

บทที่ 3

พระสุธน-นางมโนห์รา ฉบับภาษาไทย

เรื่องพระสุธน-นางมโนห์รา นอกจากจะมีผู้นำไปเล่า เป็นนิทานสืบทอดกันมา และผูกขึ้นเป็นแบบกล่อมเด็กแล้ว ยังปรากฏว่ามีผู้นำเรื่องราวมาแต่งทั้งที่จบ เรื่องหรือ ตัดบางตอนไปแต่งใหม่ เพื่อใช้แสดงละครหรือเพื่อประโยชน์อย่างอื่น เช่นในทางลัทธิ ศาสนาและกวีนิพนธ์นั้น มีอยู่หลายสำนวน ซึ่งอาจนำมากล่าวได้ดังต่อไปนี้

- 3.1 เรื่องพระสุธน-นางมโนห์รา ในหนังสือปัญญาสาขาก เรียกว่า
สุธนชาคก
- 3.2 บทละครครั้งกรุงเก่าเรื่องนางมโนห์รา
- 3.3 กาพย์เรื่องมะโนรา
- 3.4 มโนหรานิบาต
- 3.5 พระสุธนคำฉันท์
- 3.6 กลอนเรื่องพระสุธน
- 3.7 บทละครสำนวนกรมศิลปากร เรื่องมโนห์รา

3.1 เรื่องพระสุธน-นางมโนห์รา ในหนังสือปัญญาสาขาก

หนังสือปัญญาสาขากเป็นประมุขนิทานเก่าแก่ ที่เล่ากันในเมืองไทยแต่โบราณ รวม 50 เรื่อง ซึ่งพระสงฆ์ชาวเขมรใหม่รวบรวมแต่งเป็นชาคกภาษาบาลี¹

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, "พระนิพนธ์ คำนำ," ปัญญาสาขาก ฉบับหอสมุดแห่งชาติ (พระนคร : ศิลปาบรรณาการ, 2499), ภาค 1, หน้า ค.

ต่อมาไคแพร่หลายไปยังประเทศใกล้เคียงอีกด้วย เพราะมีหลักฐานปรากฏว่า ต้นฉบับหนังสือปัญญาสชาดก ซึ่งเป็นกัมภีร์ล้านจำนวน 50 ผูก นอกจากจะมีในประเทศไทยแล้วยังมีอยู่ในจีนและประเทศที่แพร่หลายเข้าไปอีก 3 แห่งคือ ที่เมืองหลวงพระบาง กรุงกัมพูชา และพม่า ฉบับที่มีอยู่ที่เมืองหลวงพระบางและกรุงกัมพูชานั้น ต้นฉบับเป็นภาษาบาลี เขียนด้วยตัวอักษรขอม ส่วนฉบับที่พม่านั้นเป็นภาษาบาลีเหมือนกัน แต่พิมพ์ด้วยตัวอักษรพม่า และไคเรียกชื่อว่า "ซิมเมปัดณาส" ¹

3.1.1 สุนชชาดก

ในบรรดาหนังสือปัญญาสชาดกทั้ง 4 ฉบับนั้นมียุ 3 ฉบับที่มีนิทานเรื่องพระสุนนางมโนห์รา คือฉบับหอพระสมุดสำหรับพระนคร ฉบับกรุงกัมพูชา และฉบับเมืองหลวงพระบาง ส่วนฉบับซิมเมปัดณาส ไม่ปรากฏว่ามีเรื่องนี้ นิทานเรื่อง พระสุนนางมโนห์รา ที่มีในหนังสือปัญญาสชาดก ฉบับหอพระสมุดสำหรับพระนคร เรียกชื่อว่า "สุนชชาดก"

3.1.1.1 รูปเรื่องของสุนชชาดก

โดยที่เรื่องสุนชชาดกนี้เป็นนิทานเรื่องหนึ่งในหนังสือปัญญาสชาดก ซึ่งพระสงฆ์ชาวเชียงใหม่แต่งขึ้น โดยมีเจตนาจะให้ เป็นนิทานชาดกอย่างเดียวกับนิทานในอรรถกถาชาดก ฉะนั้นจึงปรากฏว่ารูปเรื่องของสุนชชาดก ประกอบด้วย 3 ส่วน เช่นเดียวกับอรรถกถาชาดก คือส่วนที่เป็นการแสดงเรื่องปัจจุบันเรื่องในอดีต คือตัวนิทาน และการแสดงการกลับชาติในคอนจบเรื่อง

¹ คุรายละเอียดยในภาคผนวก หน้า 302-28.

เรื่องสุชนชาคก เริ่มต้นด้วยข้อความปรารภเรื่องโดยกล่าวถึงพระพุทธองค์ทรง
ปรารภถึงภิกษุผู้มีเมาในความใคร่ อันเป็นมูลเหตุของการตรัสเล่าเรื่องนี้ ก็มีข้อความ
เริ่มต้นเรื่องดังนี้

กุโตะ นุ อากจณสี ลหุทกาทิ อิหิ สตุถา เขตวาน
วิหรนุโต เอกิ อุกกณณิกขิ อารพภ กเถสิ

สตฺถา สมเด็จพระบรมครู เมื่อเสด็จอยู่ ณ พระเชตุวัน
ทรงพระปรารภภิกษุญฺเฐระสันรูปหนึ่ง ให้เป็นมูลเหตุ ไคครัส
เทศนานี้ มีคำเริ่มว่า กุโตะ นุ อากจณสี ลหุทกาทิ ทั้งนี้เป็นคน
อนุสนธิเรื่องปัจจุบันนิทานดังแจจงต่อไปนี้¹

จากนั้นก็แสดงเรื่องปัจจุบันมีความว่า ภิกษุรูปหนึ่งไปบิณฑบาต ไคปัสมศรีรูปงาม
ผู้หนึ่ง ก็มีจิตใจรักใคร่ลุ่มหลง ครั้นกลับมาถึงภูมิกิ๊เขวนบาตรไว้ ไม่ยอมฉันอาหาร เผ้า-
ครุ่นคิดถึงแต่สตรีนางนั้น เมื่อพระภิกษุอื่นเห็นก็ไคถาม ครั้นทราบเรื่องก็พาไปทูลความแก่
พระพุทธองค์ เมื่อพระพุทธองค์ทรงทราบเรื่องราวทั้งหมด ก็มีพุทธคำวิสตำหนิภิกษุรูปนั้น
ที่ปล่อยให้อ่านาจความใคร่ เข้าครอบงำ แล้วมีพุทธคำวิสตำหนิไปว่า แต่ก่อนก็เคยมีบุคคล
ประพฤติเช่นนี้ ปล่อยให้อ่านาจความใคร่ครอบงำถึงกับไม่ไคติในทรัพย์สมบัติ ทอดทิ้งบิณฑ
มารดา ยอมทนทุกข์ทรมานด้วยเห็นแก่อิสตรีมาแล้ว ภิกษุทั้งหมดไคยินเช่นนั้น ปรารภนา
จะรู้เรื่องราว ก็ทูลอาราธนาให้ทรงเล่า พระพุทธองค์จึงทรงเล่าเรื่องในอดีต คือเรื่อง
พระสุชน-นางมโนทรา ให้ภิกษุทั้งหลายฟัง

เรื่องภิกษุที่มีเมาลุ่มหลงอิสตรีนั้น ก็เคยมีเกิดขึ้นครั้งหนึ่ง เมื่อครั้งพุทธกาล
เรื่องนี้ปรากฏอยู่ใน "ธมมปทฎฐกถา"² ความว่า

¹ ปัญญาสชาคก ฉบับหอสมุดแห่งชาติ, หน้า 25.

² คืออรรถกถาธรรมบท.

นางสิริมา น้องสาวของหมอชีวกโกมารภัถ เป็นหญิงนครโสภณผู้มีสิริโฉมงดงามมาก ต่อมานางได้ฟังพระธรรมเทศนาจากพระบรมศาสดา และบรรลุโสดาปัตติผลแล้ว ก็ถือปฏิบัติถวายภัตตาหารแก่ภิกษุเป็นประจำ ครั้งนั้นภิกษุรูปหนึ่งได้ฟังคำพรรณนาจากเพื่อนภิกษุด้วยกันถึงเรื่องนางสิริมา ก็ให้บังเกิดมีจิตปิติพิศุทธิ์ และปรารถนาจะไปรับภัตตาหารยังบ้านของนางสิริมา ในวันรุ่งขึ้นภิกษุรูปนั้นพร้อมกับภิกษุอื่น ก็พากันไปยังบ้านของนางสิริมา เพื่อรับภัตตาหารตามปกติ ในวันนั้นเองนางสิริมา ซึ่งไคล้มป่วยมาแต่ยาวนานแล้ว ไม่สามารถจะลุกขึ้นมาถวายภัตตาหารแก่ภิกษุทั้งหลายด้วยตนเองได้ จึงมอบให้หญิงคนใช้กระทำหน้าที่แทน หลังจากที่ถวายภัตตาหารแล้ว นางก็ให้หญิงคนใช้ประคองนางเข้ามานมัสการภิกษุทั้งหลายในห้องโถง ภิกษุรูปนั้นซึ่งมีจิตใจประคิพิศุทธิ์ เมื่อได้เห็นโฉมนางสิริมา ก็รำพึงว่า "ความสวยงามแห่งรูปของหญิงผู้เป็นใช้ (ยังสวยงาม) ถึงเพียงนี้, ก็ในเวลาไม่มีโรค รูปสมบัติของนางคนนี้ที่ตกแต่งแล้วด้วยอาการทุกอย่าง จะสวยงามสักเพียงไหน" แล้วคิดหาราคะก็กำเริบ ลุ่มหลงรักใคร่ในสิริโฉมของนางสิริมา จนไม่อาจฉันภัตตาหารได้ ถือบาตรกลับกุฎี วางบาตรไว้แล้วนอนคิดถึงแต่นางสิริมา ปล่อยให้ภัตตาหารบูดเน่าอยู่ในบาตรนั่นเอง

ในเย็นวันนั้น นางสิริมาก็ถึงแก่กรรม เมื่อพระพุทธองค์ทรงทราบ ก็ได้ทรงขอร้องพระเจ้าแผ่นดินมิให้เผาศพนางทันที แต่ให้เก็บศพนางไว้ในป่าช้าให้ปลอดภัยจากนกและสุนัข เพราะทรงมีพุทธประสงค์เป็นความเมตตาอย่างหนึ่ง เวลามานไปร่างกายของนางสิริมาก็เริ่มเน่า พระเจ้าแผ่นดินจึงมีพระบรมราชโองการให้ทุกคน ยกเว้นเด็ก มาดูร่างของนางสิริมา โดยกำหนดโทษแก่คนที่ไม่มาดู ส่วนพระพุทธองค์ก็ทรงประกาศแก่ภิกษุทั้งหลายให้ไปดูร่างของนางสิริมาด้วยเช่นเดียวกัน ฝ่ายภิกษุผู้มีราคะมากรูปนั้นแม้จะหิวโหยเพราะอดอาหาร เมื่อได้ข่าวเช่นนั้นก็รีบลุกขึ้นเพื่อจะไปดูร่างของนางสิริมาด้วย

เมื่อเสด็จไปถึง พระพุทธองค์จึงทรงแนะนำให้พระราชาคำรัสสั่งราชบุรุษ ให้ประกาศแก่ทุกคนในที่นั้นว่า ใครก็ตามที่ถวายทรัพย์หนึ่งพันกหาปณะก็จะได้ร่างของนางไป ไม่ปรากฏว่ามีใครยอมรับ ในที่สุดลดราคามาจนเหลือเพียงหนึ่งกหาปณะ ก็จะได้ร่างของนางไป ไม่ปรากฏว่ามีใครรับอีก แม้กระทั่งจะให้เปล่าก็ไม่มีใครต้องการ พระพุทธองค์จึงมีพุทธคำรัสแก่ภิกษุทั้งหลาย ชี้ให้เห็นว่ายามที่นางมีชีวิตอยู่บุคคลอาจจ่ายทรัพย์ถึงพัน

กหาณะ เพื่อไต่ถามอภิรมย์กับนางแม่แต่คืนเดียว แต่บัดนี้ แม่จะให้นางไปครอบครอง โดยไม่ต้องจ่ายทรัพย์สินเลย ก็ยังไม่มีใครปรารถนา ทั้งนี้เพราะรูปที่เห็นนี้ไ้ถึงซึ่งความสิ้น และความเสื่อมแล้ว

ภิกษุผู้มีรากะรูปนั้น ไ้ประจักษ์ความจริง ก็บรรลุโสดาปัตติผลในบัดนั้น ¹

โดยที่ชาคกต่าง ๆ ในหนังสือปัญญาสชาคก เป็นนิทานเก่าแก่ที่เล่ากันในเมืองไทย ซึ่งพระสงฆ์ชาวเชียงใหม่รวบรวมแต่งเป็นชาคกภาษาบาลี ฉะนั้น เรื่อง เคิมจึงน่าจะมีเฉพาะตัวนิทานที่เล่าสู่กันฟัง เท่านั้น คงจะไม่มี เหตุการณ์อันใดที่เป็นสา เหตุอันทำให้ต้องเล่านิทานเรื่องนั้น ๆ แก่อย่างใด เพราะแม้แต่เรื่องราวในตอนต้น เรื่องของชาคก ในอรรถกถาที่เรียกว่า "ปัจจุบันวัตถุ" ซึ่งเป็นการเล่า เหตุการณ์ที่เป็นสา เหตุของการเล่าเรื่องในอดีตเองก็ตาม ก็น่าจะเป็นรูปแบบในการแต่งชาคกในอรรถกถาของท่านอรรถกถาจารย์เท่านั้น มิใช่จะเป็นดังที่เข้าใจผิดไปว่า เป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น เมื่อครั้งพุทธกาลจริง ๆ แก่อย่างใด

ก็เมื่อพระสงฆ์ชาวเชียงใหม่แต่งหนังสือปัญญาสชาคก โดยมีเจตนาจะให้เหมือนนิทานชาคกในอรรถกถาแล้ว จึงจำเป็นต้องผูกเรื่อง เหตุการณ์ปัจจุบัน ที่สามารถนับเป็นสา เหตุของการเล่า เรื่องในอดีต ก็ตัวนิทานให้เหมือนกับที่มีปรากฏในนิทานในอรรถกถาชาคก ฉะนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่า เหตุการณ์ปัจจุบัน หรือ "ปัจจุบันวัตถุ" ที่ยกขึ้นเรื่องของเรื่องสุชนชาคกนั้น พระสงฆ์ชาวเชียงใหม่ น่าจะได้นำเรื่องของนางสิริมาจากขัมมปัทฏฐกถามาแก้แปลง เป็นมูล เหตุของ เรื่องอย่างแน่นอน

¹ คุเรื่องนางสิริมาใน มหามกุฏราชวิทยาลัย, คณะกรรมการแผนกตำรา, พระขัมมปัทฐกถา แปล (พระนคร : โรงพิมพ์มหาณุมกุฏราชวิทยาลัย, 2514), ภาค 5, หน้า 147-153. และใน G.P. Malalasekere, Dictionary of Pāli Proper Names (London : The Pāli Text Society, 1960), pp. 1143-4, "Sirimā."

ในส่วนที่ 2 คือค่านิทานเรื่องพระสุธน-นางมโนห์รา ซึ่งจัดเป็นเรื่องในอดีตที่พระพุทธองค์ทรงเล่าให้ภิกษุทั้งหลายฟังนั้น พระภิกษุชาวเชียงใหม่ชั้นต้นนิทานด้วยคำว่า "อดีต" เช่นเดียวกับนิทานชาดกในอรรถกถา ทั้งนี้จะด้วยเจตนาที่จะให้คู่สมจริง และเชื่อใกว่านิทานเรื่องนี้ได้เกิดก่อนพุทธกาล

เมื่อพระพุทธเจ้าทรงเล่าเรื่องพระสุธน-นางมโนห์รา จบแล้ว ก็ทรงแสดงการกลัษชาติ อันเป็นองค์ประกอบส่วนสุดท้ายของเรื่อง ตามลักษณะนิทานในอรรถกถาชาดก โดยระบุตัวบุคคลในนิทานว่าตัวละครตัวใดมา เกิด เป็นบุคคลใดในสมัยพุทธกาลทุกประการ

3.1.1.2 เนื้อเรื่อง

เรื่องสุธนชาดกมีเนื้อเรื่องดังต่อไปนี้

ท้าวอาทิตย์วงศ์ แห่งเมืองอุครปัญจาล มีมเหสีทรงพระนามว่าจันทา เทวีและมีพระโอรสองค์หนึ่งทรงพระนามว่า พระสุธนกุมาร ทั้งนี้เนื่องจากเวลาประสูติมีขุมทองปรากฏขึ้นที่สีมุนปราสาท เมื่อพระสุธนกุมาร เจริญวัยขึ้นก็มีสิริโฉมงดงาม และได้ศึกษาศิลปศาสตร์ เชี่ยวชาญหาญสู้ เปรียบมิได้

ทางทิศประจิมของอุครปัญจาล มีสระใหญ่อันเป็นที่พญานาคชื่อชมพูจิตร ไก่มาอาศัยเป็นที่บำเพ็ญพรตอยู่ประจำ และมีโคทำร้ายแก่ผู้ใด บรรดาชาวเมืองได้พากันไปสักการะพญานาคชมพูจิตรนั้น และด้วยอำนาจของพญานาค ทำให้บ้านเมืองอุดมสมบูรณ์ปราศจากภัยอันตราย

ฝ่ายเมืองมหาปัญจาล ซึ่งอยู่ทางทิศประจิมของอุครปัญจาล เกิดข้าวยากหมากแพง ชาวเมืองออกอยาก จึงพากันอพยพไปอยู่เมืองอุครปัญจาลเป็นจำนวนมาก เป็นเหตุให้นันทราชกษัตริย์แห่งมหาปัญจาล เกิดความสงสัย เมื่อทรงสอบถามไต่ความว่าประชาชนพากันอพยพไปอุครปัญจาล เพราะที่นั่นอุดมสมบูรณ์ ด้วยอำนาจของพญานาคชมพูจิตร ก็ปรารถนาจะฆ่าพญานาคเสีย จึงได้ประกาศหาพราหมณ์ชมัง เวทไปฆ่าหรือจับตัวพญานาคมาให้ โดยจะมอบราชสมบัติส่วนหนึ่ง เป็นรางวัล

ขณะนั้นมีพราหมณ์ชำนานูเวทญ์หนึ่ง รับอาสาและเดินทางไปที่อุครปัญจาล เมื่อถึงสระน้ำ ก็ทดลองอำนาจมนต์จนพอใจแล้วก็เตรียมการจะจับพญานาคในวันรุ่งขึ้น ฝ่ายพญานาคชมพุทธรูปอยู่ในเมืองบาดาลไม่ได้ ก็เนรมิตตัวเป็นพราหมณ์แอบอยู่ที่ขอบสระพอดีนายพรานชาวเมืองอุครปัญจาลคนหนึ่ง ชื่อบุตรทริกผ่านไปทางนั้น พบพราหมณ์แปลงพราหมณ์แปลงใดถามทราบว่าเป็นชาวเมืองอุครปัญจาล ก็แสวงถามถึงความเป็นอยู่ของประชาชนชาวอุครปัญจาล นายพรานบุตรทริกได้เล่าให้ฟังที่บ้านเมืองอุครปัญจาล ชาวเมืองอยู่เย็นเป็นสุขก็ด้วยอำนาจของพญานาคชมพุทธรูป ทั้งยังบอกด้วยว่าจะฆาตกรรมที่กิดทำอันตรายแก่พญานาคด้วย พราหมณ์แปลงจึงเลาความจริงให้ฟัง และขอให้พรานบุตรทริกได้ช่วยเหลือให้พ้นจากอำนาจเวทมนต์ของพราหมณ์ผู้เวทญ์นั้น

เมื่อพราหมณ์หาเครื่องทำพิธีได้ครบแล้ว ก็กลับมาทำพิธีเพื่อจะจับพญานาคชมพุทธรูป นายพรานจึงยิงพราหมณ์คนนั้นด้วยธนู แล้วบังคับให้คลายมนต์ และฆ่าพราหมณ์เสีย ณ ที่นั้น ฝ่ายพญานาคเมื่อพรานบุตรทริกฆ่าพราหมณ์แล้ว ก็พานายพรานไปยังเมืองบาดาลกระทำการยกของเข็ญ และบำรุงบำเรอให้มีความสุข พรานบุตรทริกอยู่เมืองนาคได้ 7 วันก็ลากลับ พญานาคไค้มอบแก้วแหวนเงินทองเป็นจำนวนมากแก่นายพราน พร้อมทั้งสัญญาหากมีทุกข์ร้อน หรือมีเหตุอันใด และต้องการความช่วยเหลือ ก็ให้มาบอกให้รู้

อยู่มาวันหนึ่ง นายพรานบุตรทริกไปล่าสัตว์ในป่า เดินทางไปจนถึงอาศรมพระกัศสภฤๅษี ซึ่งอยู่ใกล้สระน้ำใหญ่แห่งหนึ่ง และไค้ทราบจากพระฤๅษีว่าในวันขึ้น 15 ค่ำ คือในวันรุ่งขึ้น บรรคานางกินรีจะมาอาบน้ำในสระนั้น นายพรานอยากเห็นนางกินรี จึงอาศัยค้างคืนที่อาศรม ครั้นรุ่งเช้าก็ไปแอบซุ่มอยู่ริมสระนั้น ฝ่ายนางกินรีทั้งเจ็ดธิดาท้าวทุมราช พร้อมด้วยบริวารก็พากันมาอาบน้ำที่สระนั้น จนบ่ายคล้อยจึงไค้บินกลับ นายพรานเห็นรูปร่างนางกินรีงดงาม ก็คิดพาไปถวายพระสุชนจึงมาปรึกษาพระฤๅษี พระฤๅษีแนะว่าเครื่องมือที่จะจับนางกินรีไค้มีแต่นาคบาทของพญานาคเท่านั้น นายพรานจึงไปอ้อนวอนขอยืมบ่วงนาค พญานาคไม่อยากจะให้ แต่จนคือนายพรานมีบุญคุณช่วยชีวิตไว้ จึงให้บ่วงนาคบาทแก่นายพรานไป

ครั้นถึงวันขึ้น 15 ค่ำ เหล่านางกนิรกีพากันมาอาบน้ำที่สระนั้นอีก พราหมณ์ตรีภิก
จึงแอบทูลยุริมิสระไค้โอกาส จึงปล่อยนาคบาทไปคล้องนางมโนห์ราไว้ได้ บรรดานาง
กนิรกีอื่นก็ล้วนนายพรานก็พากันบินหนีไป ถึง เมืองไกรลาส ก็ทูลให้ท้าวทุมราชและนางเทพ
กนิรกีไค้ทราบเหตุ นางเทพกนิรกีพาบริวารออกตามหาทางมโนห์รา

พราหมณ์ตรีภิก เมื่อเก็บปีกหางนางมโนห์ราแล้ว ก็เปลื้องนาคบาทจากตัวนางและ
สั่งให้นาง เคนตามจากป่าหิมพานต์ มาจนถึง เมืองอูกรปัญจาล ประจวบกับ เป็นเวลาที่
พระสุชน เสกัจจออกประพาสอุทยาน เมื่อทอดพระเนตร เห็นนางมโนห์รา ก็มีความรักใคร่
จึงให้นำนายพรานมาถาม นายพรานไค้เล่า เรื่องราวทั้งหมดคิให้ฟัง และถวายนางแก่
พระสุชน พระสุชนรับนางไว้ แล้วก็ให้คนสนิทไปทูลท้าวอาทิจจวงศ์ และนางจันทา เทวีให้
ทรงทราบ ท้าวอาทิจจวงศ์กับนางจันทา เทวี จึง เสกัจจออกไปจัดพิธีอภิเษกให้ ณ ตำหนัก
อุทยาน แล้วรับพระสุชนกับนางมโนห์รากลั้บเข้านคร ให้อยู่กันต่อมา

ฝ่ายมเหสีท้าวทุมราชกับบริวารบินตามหานางมโนห์รา จนมาถึงสระโบกขรณี
พบแต่กุกกอลแก้วดีที่นางมโนห์ราทอดวางไว้ ก็เก็บและกลับ เมืองไกรลาส

ในราชสำนักของพระสุชน มีพราหมณ์ผู้ชำนาญเวทศาสตร์คนหนึ่ง ไค้ปรนนิบัติ
รับใช้ด้วยความซื่อสัตย์จนเป็นที่โปรดปรานของพระสุชน พระสุชนไค้ให้คำมั่นสัญญาว่า เมื่อ
พระองค์ไค้ครองราชย์ จะให้พราหมณ์ผู้นั้นดำรงตำแหน่งปุโรหิต เป็นเหตุให้ปุโรหิตที่ยัง
ดำรงตำแหน่งอยู่ไกรธ และอาฆาตพระสุชน ถึงกับทูลยุยงท้าวอาทิจจวงศ์ว่าพระสุชนจะ
คึกกบฏ แต่ท้าวอาทิจจวงศ์ไม่ทรง เชื่อ

ต่อมามีข้าศึกยกมาตีชายแดน เมืองอูกรปัญจาล ท้าวอาทิจจวงศ์จึงให้พระสุชนไป
ปราบตามคำแนะนำของปุโรหิต พระสุชนสามารถปราบข้าศึก ให้อำนาจ และวันที่พระ
สุชนไค้รับชัยชนะนั้น ท้าวอาทิจจวงศ์ทรงพระสุบินว่า พระอินทร์ของพระองค์ไค้ลอยออกมา
กองรอบจักร วัลไค้ล้อมรอบ แล้วทหายเข้าไปในพระอุระคังเดิม จึงให้ท้าวปุโรหิตมา
ทำนาย พราหมณ์ปุโรหิตเห็น เป็นโอกาสที่จะแก้แค้นพระสุชน จึงทำนายว่าพระสุบินนั้นร้าย
นัก จะเกิดภัยอันตรายใหญ่หลวง และแนะนำให้กระทำพิธีบูชาญัศควยส์คั้วสอง เท้าสั้เท้า
รวมทั้งนางกนิรกี ซึ่งจำเป็นค้องนำตัวนางมโนห์รามายูชายัญ แต่ท้าวอาทิจจวงศ์ไม่ยอมให้

บุชชาญนางมโนห์รา พรหมณ์โรหิตจึงกราบทูลถึงความจำเป็น และอ้างเหตุผลต่าง ๆ จนท้าวอาทิจจงศ์ต้องยอม

นางมโนห์รา เมื่อทราบข่าวร้ายจากสาวใช้ก็ตกใจรีบไปทูลนางจันทา เทวีให้ช่วยแก้ไข นางจันทา เทวีจะไปทูลทักทวนต่อท้าวอาทิจจงศ์ก็ถูกห้ามไม่ให้เข้าเฝ้า เมื่อใกล้ถึงเวลาทำพิธี นางมโนห์ราได้คิดอุบายขอปีกหางและเครื่องประดับ อ้างว่าเพื่อประกอบ การรำ แล้วนำถวายให้นางจันทา เทวีก็จนเพลิด ขณะที่ราชบุรุษจะเข้ามาจับตัว นางก็บินหนีออกไปทางช่องพระแกล ครั้นไปถึงป่าหิมพานต์ก็แวะไปหากัสสปฤๅษี สักถามไว้ว่าถ้าพระสุชนออกตามมาถึงที่นี่ ให้ทักทวนไว้ คอยหนทางทุรกันการและเต็มไปด้วยภัยอันตรายพร้อมกันนั้นนางก็ฝากกุษาและพระธำมรงค์ไว้ถวายพระสุชน และนางก็คิดว่าบางทีพระสุชนอาจจะไม่ฟังคำห้ามจะติดตามนางให้จงได้ นางจึงบอกทางแก่พระฤๅษีให้บอกพระสุชนและพรรณนาถึงภัยอันตรายต่าง ๆ ที่จะผ่านพบ พร้อมทั้งวิธีแก้ไขโดยละเอียดว่า เมื่อพ้นทางที่มนุษย์จะไปได้แล้ว จะถึงป่าไม้ที่มีผลเป็นพิษ ให้พระสุชนจับลูกวานรไปช่วย เพื่อจะได้เลือกกินผลไม้ที่ไม่เป็นพิษ จากนั้นจะถึงป่าหยาบที่บ ให้พระสุชนใช้ภูษาคลุมกายแล้วนอนให้หนักสี่ลึงค์มาโคมข้ามป่าไป เมื่อข้ามไปได้แล้วก็ให้ทำเสียงคังให้หนักตกใจบินหนี เมื่อเดินทางต่อไปจะพบช่างสารต่อสูกันขวางทางอยู่ ให้พระสุชนใช้ผงยาทาให้ทั่วกาย แล้วรายมนต์เดินรอกระหว่างขาข้างไป จากนั้นถึงที่ภูเขาสองลูกโนมยอครระทบกัน¹ ก็ให้ไขมนต์เพื่อภูเขาจะไคแยกเป็นช่อง ให้รีบเดินผ่าน จากนั้นจะผ่านไปถึงที่อยู่ของมนุษย์เสื้อน้ำ ให้รายมนต์ก็จะผ่านไปได้ เมื่อเดินทางต่อไปจะผ่านป่าหยาบคา ภูเขาทอง ภูเขาเงิน ป่าหยาบ ป่าไม้ไผ่ ป่าคองอ และจะถึงป่าที่บที่มีสระน้ำลึกซึ่งเต็มไปด้วยงูพิษ ริมสระนั้นก็ เป็นภูเขายากที่จะผ่านไปได้โดยสะดวก และถ้าพระสุชนผ่านไปได้ ก็จะได้ถึงคกงอนใหม่ ที่นั่นจะพบยักษ์สูงใหญ่ ขอให้พระสุชนใช้ยามงโรยที่ลูกศรยิงให้ถูกอกยักษ์ เมื่อยักษ์ล้มก็ขอ

¹ เรื่องภูเขากระทบกันนั้นมีปรากฏในเทพนิยายของกรีก ในตอนที่เกี่ยวกับการค้นหาชนแกะทองคำของวีรบุรุษชื่อเจสัน (Jason หรือ Iason)

ดู อ. สายสุวรรณ, เทวคาถาฝรั่ง, (พระนคร : แพร่พิทยา, 2515), หน้า-

ให้เดินไปทางหัวยักษ์ ก็จะพบแม่น้ำซึ่งมีงู เหลื่อมทอคกาย เสมือน เป็นสะพานทอดข้ามแม่น้ำ ก็ให้พระสุธนโรยยาที่พื้นพระบาทแล้ว เดินไปบนหลังงูข้ามแม่น้ำนั้น ต่อจากนั้นก็ถึงป่าหวิาย จะมีพญานกตำรังอยู่บนต้นไม้ใหญ่ในป่าหวิายให้พระสุธนไปซ่อนอยู่ในรังนก เพื่อจะได้อาศัย เกาะชนนภพามาจนถึง เมืองไกรลาศสมความปรารถนา

เมื่อสั่งความทุกสิ่งทุกอย่างแล้ว นางมโนห์ราก็จมนตลงบนใบไม้ ผากไว้พร้อม กับหอยา แล้วนางก็ลาพระกัศสพฤษีบินกลับถึง เมืองไกรลาศ

ฝ่ายพระสุธน เมื่อมีชัยแก่ข้าศึก ก็ยกทัพกลับอุครบัญญัติ เมื่อถึงพระนครก็ทรง ทราบเรื่องราวจากนางจันทา เทวีว่านางมโนห์ราจะถูกจับขุขายัญไค้บั้นหนีไป จึงออกคิด- ตามนาง โดยให้นายพรานนุทธริกนำทางไปที่พระอาศรมพระกัศสพฤษี เมื่อถึงอาศรมแล้ว ก็ให้นายพรานกลับ ส่วนพระองค์เองก็เข้าไปถามถึงนางมโนห์รา พระกัศสพฤษีไค้มอบ พระธำมรงค์และกุษาที่นางมโนห์ราผากไว้แก่พระสุธน แล้วบอกตามความที่นางสั่งห้าม มิให้ตามไป แต่เมื่อพระสุธนยังยืนยันที่จะติดตามต่อไปให้จงไค้ พระกัศสพฤษีจึงบอกอุบาย แก่ไขกัยอันตรายต่าง ๆ และมนต์ที่นางมโนห์ราผากและจกไว้ ให้พระสุธนคังที่นางบอก ไว้ทุกประการ มอบยาแล้วชี้เส้นทางที่นางไป เพื่อทราบความทั้งสิ้นแล้ว พระสุธนจึงจับ ลูกวานรตัวหนึ่ง ลาพระกัศสพฤษีเดินทางตาม เส้นทางและสถานที่ต่าง ๆ ที่นางไค้บอกไว้

พระสุธนไค้เดินทางไปตามทางที่ทูลกรันการ พบภัยอันตรายต่าง ๆ และสามารถ รอดพ้นคัวยอุบายที่นางมโนห์ราบอกไว้ทุกประการ จนสิ้น เวลา เดินทางไป 7 ปี 7 เดือน และ 7 วัน ก็มาถึงป่าหวิายที่มีหนามแหลมคม พระสุธนก็ห้อยโหนขึ้นไปบนต้นไม้ที่อยู่ ระหว่างป่าหวิายนั้น พอไค้เป็น เวลาพลบค่ำ ไค้รู้ว่า จะเดินทางต่อไปแห่งหนใด ก็ให้บังเกิด ความรันทดท้อพระทัย นึกถึงพระองค์เองที่ไค้ละทิ้งบิคามารคา ต้องมาทนทุกข์ชัากลำบาก เพราะหลงรักผู้หญิง จึงรำพันออกมาว่า "เราอาศัยอยู่หญิงจึงมาละทิ้งพระบิคามารคาผู้มี อุปการะมา เสีย ไค้มา เสวยทุกข์ชัากอย่างใหญ่คราวนี้เราจะไปทางไหนไค้เล่า"

ขณะพระสุธนคร่ำครวญกันแสงอยู่ ก็ไค้ยินพญานกซึ่งอาศัยอยู่บนต้นไม้ นั้นพูดคุยกัน ว่าวันพรุ่งนี้ที่นครไกรลาศจะมีพิธีชำระ มลทินล้างกลืนสาปมนุษย์ให้แก่นางมโนห์รา คัวยถึง กำหนดวันคัรบเจ็ด ที่นางหนีกลับมาจากเมืองมนุษย์ แล้วจะมีงานสมโภชทำขวัญนาง

พวกเขาจะพากันไปกินเครื่องพลีกรรมในเมืองนั้น พระสุชนไคยั้น เช่นนั้น ก็คลานเข้าไป
ระหว่างซอกชนพญานกตัวหนึ่ง ถูกคนไว้กับชนปีกอย่างมั่นคง แล้วก็คอยอยู่จนรุ่งเช้า
พญานกต่างก็พากันบินไปในเมืองไกรลาส เมื่อใกล้จะถึงก็ร่อนลงยังขอบสระใหญ่ พระสุ-
ชนไค้โอกาสก็คอยแค้นค้อออก แล้วแอบเข้าไปซ่อนคนอยู่ที่ริมสระน้ำนั้น

วันนั้นสาวใช้ของนางมโนห์ราพากันมาตักน้ำที่สระไค้สนทนากัน พระสุชนซึ่งแอบ
ซ่อนอยู่ที่ริมสระนั้นไค้ยั้นก็ปรารภจะทราบเรื่อง จึงอธิษฐานว่าขออย่าให้นางกินรีคนสุด
ท้ายยกหม้อน้ำขึ้นได้ แล้วก็ออกมานั่งพักไค้ริมไม้ ค่อยอ่านาจอธิษฐาน ทำให้กินรีนาง
สุดท้ายไม่สามารถจะยกหม้อน้ำขึ้นได้ เมื่อเหน็ดเหนื่อยมาพบพระสุชน ก็ขอความช่วยเหลือ
พระสุชนไค้ถามไค้ทราบที่ นางมาตักน้ำเพื่อจะไปสร้งนางมโนห์รา เพื่อชำระกลิ่นสาป
มนุญย์ พระสุชนจึงถอดพระขำมรงค์หย่อนลงในหม้อน้ำ แล้วยกให้นางกินรีผู้นั้นรับไป

ฝ่ายนางมโนห์ราถึงเวลาเช้าที่สร้ง ก็รับหม้อน้ำมารด ครั้นถึงหม้อที่มีพระขำ-
มรงค์ นางสาวใช้ไค้ครคองที่ศิระนางมโนห์ราพระขำมรงค์ก็เลื่อนมาสวมอยู่ที่นิ้วก้อยของ
นาง นางจำพระขำมรงค์ไค้ ก็รู้ว่าพระสุชนติดตามนางมาจนถึง เมื่อเสร็จพิธีสร้งก็ให้
หานางสาวใช้มาถาม นางกินรีก็ทูลความทั้งปวงให้ทราบ นางมโนห์ราก็จัดผ้าทรงกับ
เครื่องกระยาหารให้นำไปถวายพระสุชน แล้วนางมโนห์ราก็ไปทูลนางจันทกินรีผู้เป็น
มารดาให้ทราบ แล้วพากันไปเข้าเฝ้าท้าวทุมราชเพื่อจะกราบทูลเรื่องราว

ท้าวทุมราช เมื่อทอดพระเนตร เห็นนางมโนห์ราก็รับสั่งถามถึงพระสุชน เมื่อนาง
มโนห์ราทูลถึงความเก่งกล้าสามารถของพระสุชน ท้าวทุมราชจึงถามด้วยความสงสัยว่า
ทำไมนางจึงหนีมา นางมโนห์ราก็เล่า เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นทั้งหมดให้ทรงทราบ ท้าวทุมราช
ก็ถามว่า หากพระสุชนเป็นผู้ที่มีความเก่งกล้าสามารถจริงแล้วเหตุไค้จึงไม่ติดตามนางมา
นางมโนห์ราไค้โอกาสจึงกราบทูลว่า ขณะนี้พระสุชนไค้ติดตามมาถึง เมืองไกรลาสแล้ว
ท้าวทุมราชจึงให้ไปรับพระสุชนเข้ามาในเมือง แล้วถามถึงการ เดินทาง พระสุชนก็เล่า
ถวายให้ทรงทราบทุกประการ

คือนั้นท้าวทุมราชให้ประชุม เทวดาและพวกคนธรรพ์ แล้วให้พระสุชนทดลอง
 ษณฤทธิ โดยยิงธนูทะลุผ่านเครื่องกักขวาง¹ คือ ต้นตาล กระดานไม้มะเคือ เส้าหิน
 แฉกเหล็ก แฉกทองแดง และเกวียนบรรทุกลูกท้าวที่วางซ้อนกัน 7 ระยะ แล้วให้ยกศิลา
 แท่งใหญ่ ซึ่งบุรุษคนหนึ่งจะยกไหว พระสุชนก็สามารถกระทำได้ พวกเทวดา คนธรรพ์
 กิณนร ที่มาประชุมก็พากันแซ่ซ้องสาธุการชมฤทธิพระสุชน ท้าวทุมราชก็ยังประสงค์จะลอง
 ใจพระสุชน จึงให้แต่งราชธิดาทั้ง เจ็ดองค์มานั่งเรียงกัน และให้พาพระสุชนเข้าไป ให้
 วิวาม เหลือของพระองค์คนไหนจึงจะอภิเษกให้ได้อยู่ด้วยกัน พระสุชนแลดู เห็นรูปร่างนาง
 เหมือนกันหมดทั้ง 7 องค์ ไม่อาจชี้ได้ แต่ควยอ่านจากวามสัจย์ของพระสุชนรอนถึงพระ
 อินทร์ จึงจำแลงเป็นแมลงวันทองมาจับที่นมของนางมโนห์รา พระสุชนก็ชี้ตัวถูก ท้าวทุม
 ราชจึงจัดการอภิเษกให้

อยู่มาวันหนึ่งพระสุชนปรารถนาจะกลับไปยังอุครปัญจาล จึงบอกให้นางมโนห์รา
 ทราบ นางมโนห์ราจึงขอดิติดตามไปด้วย เมื่อไปกราบทูลให้ท้าวทุมราชทราบ ท้าวทุมราช
 ก็ใคร่จะไปยังโลกมนุษย์ด้วย จึงจัดเตรียมไพร่พลเหาะไปยังอุครปัญจาล เมื่อไปถึงก็ตั้ง
 พลับพลาใกล้อุครปัญจาลนั้น

ฝ่ายท้าวอาทิจจวงศ์ ครั้นเห็นพลับพลาและไพร่พลมากมาย เช่นนั้นก็คิดว่ามีข้าศึก
 มาล้อมเมือง ก็ตกพระทัยไม่รู้จะคิดอ่านอย่างไร พระสุชนเกรงว่าพระบิดาจะเข้าพระทัย
 ผิดจึงพาบริวาร เข้าไปกราบทูลให้ท้าวอาทิจจวงศ์ และนางจันทา เทวีทรงทราบ เหตุการณ์
 ทั้งหมด ตลอดจนได้พานางมโนห์รากลั้มา และหลังจากที่ท้าวทุมราชลากลับไปยังนคร
 ไกรลาสแล้ว ท้าวอาทิจจวงศ์ก็ทรงมอบราชสมบัติแก่พระสุชน ส่วนพระองค์เอง เสก
 ออกบรรพชา เป็นคฤหัสถ์ พระสุชนก็ครอบครองราชสมบัติ เป็นสุขสืบต่อมา เมื่อสิ้นพระชนม์
 แล้วก็ขึ้นไปบังเกิดในสวรรค์ชั้นดุสิต เทวโลก

¹ การแสดงความสามารถยิงธนูผ่านเครื่องกักขวางก็มีปรากฏในที่หลายแห่ง เช่น
 อรชุน เจ้าชายปลาพองคนที่ 3 ในมหากาพย์ภารตะก็แสดงฝีมือในคราวพิชิตอสูรนาง
 เทราปที ธิดาท้าวทรพแห่งนครปัญจาล โดยยิงตาปลาทองที่มีจักรหมุนอยู่เบื้องหน้า

3.2 บทละครครั้งกรุงเก่า เรื่อง นางมโนहरา

3.2.1 เนื้อเรื่อง ¹

บทละครครั้งกรุงเก่า เรื่องนางมโนहरา ฉบับที่หอพระสมุดวชิรญาณตีพิมพ์ เมื่อ พ.ศ. 2464 นั้น เนื้อความเท่าที่มีเริ่มแต่โหร เมืองกสินรทำนายฝันว่า นางมโนหรานั้นเคราะห์ร้ายจะพลัดพรากจากเมือง ข้อความชั้นต้นมีดังนี้

ไต่ฟัง
นางนางแมดาษา
เชิญมาบอกเล่าให้เข้าใจ
ตัวแม่ฝันที่ฤาฝันร้าย

ยามฝัน
มันต้องกลางอกซุมซี้
พระเคราะห์ปีพระเคราะห์เดือน
ในลักษณะมาสมจันทร์

พรหมณัฐสนองอยู่ชานา
นางแมฉันทาประการใด
ฉันทไชรจะไคมาทำนาย
จงทำนายให้นางเพวี

แม่ฝัน เมื่อยามไม่วู้ก
อาทิตยมาทักกับพระจันทร์
พระเคราะห์คืนพระเคราะห์วัน
พระเคราะห์นางนี้มาตกดิน

าลา

นักชัตตโคตวา
นาคราช เกิดอกกล้า

นาคาจะรักเอานางไว้
ในฝั่งน้ำพระคงคา ฯ เจรจา ฯ ²

¹ คุุเรื่องย่อวิทยานิพนธ์ หน้า 29.

² บทละครครั้งกรุงเก่า เรื่องนางมโนहरาและสังข์ทอง (พระนคร : ศิลปาบรรณาการ, 2512), หน้า 21-2.

บทละครครั้งกรุงเก่า เรื่องมโนห์รา คำเนนเรื่องอย่างละเอียดทุกบททุกตอน ทั้งนี้อาจเนื่องด้วยรูปแบบของเรื่อง ซึ่งเป็นบทละครจึงจำเป็นและเปิดโอกาสให้พรรณนาอย่างละเอียดพิสดารได้ ต่างจากการคำเนนเรื่องในสุชนชาดก ที่มีลักษณะเป็นเรื่องเล่าอย่างนิทานทั่วไป กล่าวคือสุชนชาดกนั้นเจตนาเล่าพอใหญ่เรื่องทำอะไร เป็นอะไร เท่านั้น ค้วยเหตุนี้เอง ทั้ง ๆ ที่มีเนื้อความเพียงสั้น ๆ ก็ยังปรากฏว่า เหตุการณ์อันเป็นรายละเอียด (อนุภาค) ของเรื่องที่มีในบทละครครั้งกรุงเก่า เรื่องนางมโนห์รา แต่ในสุชนชาดกก็มีได้กล่าวถึงเลย คือ

1. เหตุการณ์ในนครไกรลาส ตั้งแต่โหรเมืองกินรทำนายฝันว่า นางมโนห์ราเคราะห์ร้ายจะพลัดพรากจากเมือง นางเทพกษิตรีจึงห้ามมิให้นางมโนห์ราไปเล่นน้ำ จนกระทั่งนางกับพี่สาวเอบลักบัลลังก์ทาง และไปเล่นน้ำตามปกติ

2. เรื่องราวที่พรานบุญพานางมโนห์ราไปพักที่บ้านตาชาย และตั้งให้ลูกสาวชาวบ้านมาอยู่เป็นเพื่อน ในสุชนชาดกคำเนนอย่างรวบรัดว่า พรานบุญพานางมโนห์ราเดินทางมาจนถึงเมืองอุครปัญจาล และได้พบกับพระสุชนกลางทาง ซึ่งเสด็จประพาสอุทยานในวันนั้น

เป็นที่น่าสังเกตุว่า เหตุการณ์และข้อความในบทละครครั้งกรุงเก่า เรื่องนางมโนห์รา ซึ่งไม่มีในสุชนชาดกนั้น ปรากฏว่าตรงกับเหตุการณ์ในนิทานชาวบ้าน เรื่องพระสุชน-นางมโนห์รา นอกจากนี้แม้แต่รายละเอียดของเรื่องก็ยังปรากฏว่า มีตรงกันหลายแห่งถึงจะยกมากล่าวดังต่อไปนี้

1. เหตุการณ์ที่กล่าวถึงโหรทำนายฝันของนางเทพกษิรีว่านางมโนห์ราเคราะห์ร้ายจะพลัดพรากจากเมือง นางเทพกษิตรีจึงห้ามมิให้นางมโนห์ราไปอาบน้ำ และเก็บปีกเก็บหางไว้ จนที่สุคนางมโนห์ราก็แอบไปอาบน้ำได้ มีกล่าวในนิทานชาวบ้าน เรื่องพระสุชนนางมโนห์รา ทั้งสำนวนที่ 1 และที่ 2¹

¹ คูวิทยานิพนธ์ หน้า 13, 17.

2. คำทำนายของโหร เมืองกสินรตอนหนึ่งในบทละครครั้งกรุงเก่า เรื่องนาง-
มโนห์รา มีว่า

ตัวแม่ก็เกิดเมื่อปีชาล	ออกวันอังคาร เกือนห้า
แม่มีบุญหนักหนา	เกิดมาจะได้แต่ตัวเขา
ตัวแม่มีบุญจริงจริง	แต่ไม่ได้อยู่ในเมืองเรา
ตัวแม่จะได้ตัวของ เขา	ลูกขามนุษย์ในไต่หล้า ¹

นิทานชาวบ้านเรื่องพระสุธน-นางมโนห์รา ส่วนวันที่ 2 โหรก็ทำนายนาง
มโนห์ราที่มีความอย่างเดียวกันว่า

นางนี้ปีชาล	วันอังคาร เกือนห้า
หญิงนี้และธา	เกิดมาจะผลาญเอาตัวเขา
นางนี้มีบุญจริง	ไม่ได้อยู่เมืองของเรา
เกิดมาจะผลาญเอาตัวเขา	มนุษย์อยู่ในไต่หล้า ²

3. เมื่อนางมโนห์ราได้ยินโหรทำนายเช่นนั้นก็โกรธ และคำโหรที่ว่า

อายเขากะยาจก	มาทาบโกหก เสมือนหมา
อายเขาจุมูกโคง	คุณแล เสมือนโพง เขาวิคปลา
อายเขาหัวหงอก	คุณแล เหมือนคอกหญ้าคา

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 25.

² "นิทานเรื่องนางมโนห์รา," มโนหรานิบาต ฉบับวัดมณีมาวาส สงขลา
(สงขลา : วิทยาลัยวิชาการศึกษาสงขลา และวิทยาลัยครูสงขลา, 2513), หน้า 329.

อายเขาปากหวา
จะทายมิตายก็อย่ารา

ดูแลเสมือนถ้าภูเขา
ไม้งามกรานคอมันไป¹

ในนิทานชาวบ้านเรื่องพระสุธน-นางมโนห์รา ส่วนตอนที่ 2 คำที่นางมโนห์รา
คำไหนก็คล้ายกัน ข้อความมีว่า

"โหรชี้ทัก
ทายไม่ว่าทายไม่ว่า

ทายหาจากเหมือนกำหมา
เอาไม้งาม ครานคอไป"²

4. เมื่อนางมโนห์ราอ่อนวอนขอไปเล่นน้ำให้ได้ นางเทพกนิรีจึงกล่าวรำพัน
เปรียบเทียบนางมโนห์รากับพี่สาวเป็นเชิงห้าม

แม่เกิดพี่พี่ทั้งทนาง
ประสูติเจ้ามโนห์รา
สมบัติทั้งพารา
ภูเขา เงินภูเขาทอง
หัวใจของแม่มาคิดปอง
ทั้งสี่มุมยอดปราสาท

บังเกิดแต่ช่างกับมา
เกิดภูเขา เงินภูเขาทอง
พูนเกิดขึ้นมากายทอง
เรื่องรองทั้งสี่มุมปราสาท
จะได้เจ้าครอง เมืองไกรลาส
ประคัมไปแต่ล้วนหัวเหวน³

าลา

¹ บทละครครั้งกรุงเก่า เรื่อง นางมโนห์ราและสังข์ทอง, หน้า 25-6.

² "นิทานเรื่องนางมโนห์รา," มโนหรานิบาต ฉบับวัดมณีมาวาส สงขลา,
หน้า 329-30.

³ บทละครครั้งกรุงเก่า เรื่อง นางมโนห์ราและสังข์ทอง, หน้า 30-1.

ข้อความตอนนีในนิทานชาวบ้าน เรื่องพระสุชน-นางมโนห์รา ส่วนที่ 2 เป็น
ข้อความที่แม่ของนางมโนห์ราคร่ำครวญรำพัน เมื่อทราบข่าวว่านางมโนห์ราถูกนายพราน
จับได้ ข้อความมีว่า

เกิดใหม่พี่ ๆ เกิดข้างเกิดมา เกิดนางมโนห์รา เกิดภูเขาดูเงิน
ภูเขาทอง บุคขึ้นลอยลง เจ้ามอมปราสาท แคต้งใจปอง ให้เจ้าอยู่
ครอง เมืองไกรลาส แม่สายสวาท คลาคแม่ไปเมืองไกล¹

5. หลังจากที่นางมโนห์รากับพี่สาวบินมาถึงสระอินคาตแล้ว ในนิทานส่วน
ที่ 2 เล่าถึงเหตุการณ์ก่อนนี้ว่า นางมโนห์ราไม่ยอมลงเล่นน้ำ เมื่อพี่สาวถามนางก็ตอบ
ว่าได้ยินเสียงมนุษย์ เมื่อพี่ ๆ บอกว่าไม่มีใคร นางจึงกล้าลงไปเล่น

ข้อความในบทละคร ๆ มีตรงกันว่า

เมื่อนั้น	เจ็ดนางสาวสวรรค์กัลยา
มาถึงสระสงพระคงคา	จะมีกิริยากี่หาไม
เปลื้องพระภูษาทองเอาไว้	ชวนกันโถมลงในคงคา
คำมุกครัน บุคขึ้นมาได้	ร้องเรียกโฉมฉายมโนห์รา
เชิญลงมา เกิดนางน้องรัก	จะอยู่ชานักวาทะไรหนา
เชิญลงมา เกิดนะ เทวี	บุชายที่นั่นมันไม่มา
แต่แรกเราอยู่ไกลพ่อแม่	มันมายักคิ้ว นีหน้า
เมื่อเรามาไกลพระมารดา	มานั่งนิ่งช้ำอยู่วาทะไร
เราจะเล่นให้สลายคลายใจ	อยู่ช้ำวาทะไรไม่ลงมา

¹ "นิทานเรื่องนางมโนห์รา,"
หน้า 332.

มโนหรานิบาต ฉบับวิกรมขนิธินิพนธ์ สงขลา,

เมื่อนั้น
บอกแก่พระพิศริจุลา
แมนแก่ทนต์อยู่ตรงนี้
หยุดยั้งนั่งทราบ เหมือนสำคน
พระพิรอยซึ่งมาฟังน้อง

เอวารวดขวัญข้ามโนห์รา
น้องไคยีนมา เหมือนเสียงคน
พูดจาพาที่เป็นหลายหน
แพรงพรายหลายหนนำชนพอง
ซำกตัวชนพอง เป็นหนักหนา

เมื่อนั้น
ฤเจ้าโคมตรุมโนห์รา
เสียงนกกะระมาตีลาน
นกงังคังกองมันร่องอยู่

โคมนวลพระพิศริจุลา
ทกนางฉายามาแวหุ
นกกกรงหงส์ทำนร่องชานคู
ระนี้หมี่หมู อักชูไป¹

6. คำที่นางเทพกนิรีตัดพ้อต่อว่าท้าวทุมพรในตอนหนึ่ง ที่ว่า

อกแน่นแค้นใจกระไรเลย
หน้าใจแล้วเสนะท้าวไท
ทุกวัน เวลายามราตรี
สระกว้างกลางไพรที่โนป่า

ว่าพระคู่เซยผู้สามี
ช่างทำปรีกีให้นาง เทวี
นาง เทวีบิน เล่นบน เวหา
แนะนำลูกยาไซให้ไป²

ข้อความตอนนี้ออกคล้องกับความในนิทานชาวบ้านเรื่องพระสุชน-นางมโนห์รา
จำนวนที่ 1 และที่ 2 ว่าท้าวทุมพรเจ้าเมืองไกรลาสเป็นผู้สร้างปึกทางให้ลูกสาวไซบิน
ก เล่นน้ำในสระ

¹ บทละครครั้งกรุงเก่า เรื่อง นางมโนห์ราและสังข์ทอง. หน้า 40-1.

² เรื่องเดียวกัน. หน้า 51-2.

7. เนื้อเรื่องตอนท้ายของบทละครครั้งกรุงเก่า เรื่องนางมโนห์รา ที่ว่าพรานบุญไคพานางมโนห์รา มาอยู่ที่บ้านตาชายนอกเมืองก่อน 3 วัน และจะพาไปถวายพระสุธน ซึ่งไม่ปรากฏในสุธนชาคกนั้น ความไปพ้องกับนิทานชาวบ้านสำนวนที่ 2 ความว่า นายพรานให้นางมโนห์ราพักอยู่นอกเมือง ส่วนตนเองได้เข้าไปเฝ้าพระสุธนก่อน

การที่เรื่องราวและข้อความเหมือนกัน เช่นนี้ ทั้งบทละครครั้งกรุงเก่า เรื่องนางมโนห์รากับนิทานชาวบ้าน เรื่องพระสุธน-นางมโนห์รา โดยเฉพาะสำนวนที่ 2 น่าจะเกี่ยวข้องกัน โดยอาจจะมีต้นเรื่องเดียวกัน หรือ เป็นเรื่องที่ได้รับสืบทอดกัน และเมื่อพิจารณาการใช้ภาษาในบทละครครั้งกรุงเก่า เรื่องนางมโนห์ราแล้ว ก็น่าจะเป็นเหตุผลยืนยันข้อสันนิษฐานนี้ได้ถูกต้องยิ่งขึ้น ทั้งนี้ปรากฏว่ามีคำภาษาไทยปนอยู่มาก ซึ่งไม่น่าสงสัยเลยว่าจะไม่ใช่คนใดแต่ง ดังที่นายสุธีวงศ์ พงศ์ไพบูลย์ กล่าวไว้ในบทละคร เรื่องศัพท์ภาษาไทยที่ปรากฏในบทละครครั้งกรุงเก่า¹ ว่า

“ที่กล่าวพูดว่าชาวไตแต่ง เพราะมีคำภาษาไทยปนอยู่มาก”

หากเป็นไปตามข้อสันนิษฐานนี้แล้ว ก็อาจกล่าวต่อไปได้อีกว่า เดิมต้นฉบับบทละครครั้งกรุงเก่า เรื่องนางมโนห์รา น่าจะมีเนื้อความสมบูรณ์ และอาจเหมือนกับนิทานชาวบ้าน เรื่องพระสุธน-นางมโนห์รา และต่อมาบางส่วนได้สูญหายไป จนกระทั่งเหลือเท่าที่ปรากฏอยู่ตามฉบับที่หอพระสมุดวชิรญาณจัดพิมพ์ เช่นเดียวกับบทละครที่แต่ง เมื่อครั้งกรุงเก่าโดยทั่วไป ซึ่งต้นฉบับมักจะขาดหายไปดังที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำรงราชานุภาพได้ทรงกล่าวไว้ใน อธิบายเรื่องบทละครครั้งกรุงเก่า ว่า

¹ สุธีวงศ์ พงศ์ไพบูลย์, “ศัพท์ภาษาไทยที่ปรากฏในบทละครครั้งกรุงเก่า เรื่องนางมโนห์รา,” มโนหรานิษิต ฉบับวิวัฒนิมาวาส สงขลา, (สงขลา : วิทยาลัยวิชาการศึกษาสงขลา และวิทยาลัยครูสงขลา, 2513), หน้า 361.

หนังสือบทละคร ในหอพระสมุค ฯ มีบทแต่งเป็นบทแต่งใน
กรุงรัตนโกสินทร์ เป็นพื้น ตรวจพบบทละครที่เชื่อใควาแต่งแต่ครั้ง
กรุงเก่าไม่กี่เรื่อง และยังไม่เคยพบฉบับที่บริบูรณ์สักเรื่องเดียว
มีแต่ขาดคนบาง ปลายบาง เป็นกระตอนกระแค้นทั้งนั้น ¹

3.2.2 รูปแบบของบทละครครั้งกรุงเก่า เรื่องนางมโนहरา

เรื่องนางมโนहरาที่แต่งครั้งกรุงเก่า เท่าที่ปรากฏตามฉบับพิมพ์ แต่งเป็น
กลอนบทละคร มีแบบคำขึ้นต้นบท และกำหนดเพลงหน้าพาทย์ อย่างแบบของหนังสือบท-
ละครเก่าแก่วิวเป็นบางแห่ง ลักษณะกลอนของบทละครครั้งกรุงเก่า เรื่องนางมโนहरาแตกต่าง
จากกลอนละครทั่วไปหลายประการดังที่กล่าวแล้วข้างต้น

นอกจากนี้กระบวนกลอนในบทละครครั้งกรุงเก่า เรื่องนางมโนहरามีลักษณะที่นา
สังเกตอย่างหนึ่ง กล่าวคือ ในเนื้อความตอนหนึ่ง ๆ จะมียวรรคหนึ่งซึ่งข้อความ บาง
แห่งก็ซ้ำทั้งวรรค บางแห่งแม้ไม่ซ้ำทั้งวรรคก็ละไว้เพียงคำหรือสองคำเท่านั้น ลักษณะ
เช่นนี้ปรากฏอยู่ตลอด และจะพบบ่อยครั้ง ๆ กันหลายแห่งในเนื้อความตอนต้น ๆ ดังตัว-
อย่าง

ยามฝัน	แม่ฝันเมื่อยามไม่วี
มันทองกลางอกขมขี้	อาทิตยมาทับกับพระจันทร์
พระเคราะห์ที่พระเคราะห์เดือน	พระเคราะห์คืนพระเคราะห์วัน
ในลักษณะมาสมจันทร์	พระเคราะห์นางนั้นมาตกดิน
ส่วนขนมันน้อยข้างอกร	ส่วนมอญมันน้อยข้างทักษิณ
พระเคราะห์นางนั้นมาตกดิน	ไคเจ้าบุญปลุกกลุสทอง ²

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำรุกรราชานุภาพ, "อธิบายเรื่อง-
บทละครครั้งกรุงเก่า," บทละครครั้งกรุงเก่า เรื่องนางมโนहरาและสังข์ทอง
(พระนคร : ศิลปาบรรณาการ, 2512), หน้า 1.

² บทละครครั้งกรุงเก่าเรื่อง นางมโนहरาและสังข์ทอง, หน้า 21.

นางทอง
พบนางสีดา
ทองผ่นทองฟ้า
คุณทองอยู่ในคอกทอง

แม่เกิดพี่ทั้งหกนาง
ประสูติเจ้ามโนहरา
สมบัติทั้งพารา
กูเขาเงินกูเขาทอง

เป็นหญิงเจ้าแม่อา
ตัวเจ้ายิ่งน้อยสักเท่าเขียด
เมื่อจะทองกัไม่ถูกกัน
เจ้ามาวอนแม่จะมีผิว

ระรื่นชื่นใจ เป็นหนักหนา
นายพรานคีโจฉมาไค่ปาง
กูเอยครั้งนี้ให้คนลื่อ
กูไค่ปิกทางนางสาวสวรรค

เมื่อพระฤาษีนกโกลนา
กูคุณอยู่ในคอกทอง
หน้าตาก็รา เศร้าหมอง
ฤาษีเธอพามาเลี้ยงไว้¹

บังเกิดแต่ข้างกับมา
เกิดกูเขาเงินกูเขาทอง
พูนเกิดขึ้นมากายกอง
เรื่องรองทั้งสี่มูปราสาท²

อย่าทำกะระริกะเรียค
เจ้ามาวอนแม่จะมีผิว
มันจะเอาตะกรณมาโขกหัว
ลูกเอยจะยื่นสักเท่าใด³

เครื่องทรงนางฟ้างามต่าง ๆ
ไค่ปิกไค่ทางนางสวรรค
ให้เจ้านายนับถือกูสักวัน
ที่นั่นจะไค่ดังหัวใจ⁴

1 บทละครครั้งกรุงเก่า เรื่องนางมโนहरา, หน้า 24.

2 เรื่องเดียวกัน, หน้า 30.

3 เรื่องเดียวกัน, หน้า 33.

4 เรื่องเดียวกัน, หน้า 46.

การซ้ำความในบทกลอน เช่นนี้ เป็นลักษณะอย่างหนึ่งของ เพลงกล่อม เด็กของ ทางภาคใต้ ที่เรียกว่า เพลงชาน้อง หรือ เพลงร้อง เรือ และนิยมร้อง เล่นกัน เฉพาะ ทางภาคใต้ ไม่ปรากฏว่าลักษณะกลอน เช่นนี้พบในกลอนชนิดอื่นของภาคอื่น ๆ

ลมพัดเอ๋ย หอมดอกขมิ้น เจ้าสายสุกสวาทของ เรียมเอ๋ย <u>หอมกลิ่นมาแล้วพูนหัว</u>	พัคมารวยริน <u>หอมกลิ่นมาแล้วพูนหัว</u> อยู่ที่ไหน เลยไม่เห็นตัว คิดตัวน้องมา เอ๋ย ¹
ไปเอ๋ยไปนคร พระพิงเสากั้ง เข้าไปนั่งแกแคะ <u>หลังคามุงกระเบื้อง</u>	ไปแลพระนอนพระนั่ง <u>หลังคามุงกระเบื้อง</u> แลเหมือนพระทรงเครื่อง งานนักพระทูนหัวเอ๋ย ²
น้ำเชียวเอ๋ย อย่าเล่นน้ำหนัก เมื่อจรจะเซ็ชบเอา <u>น้ำจะแทงเจ้าไป</u>	เชียวมาคดกักกัก <u>น้ำจะแทงเจ้าไป</u> ฉันจะบอกข่าวแก่ใคร ดูใจเมื่อภายหลังเอ๋ย ³

¹ บทกลอนกล่อมเด็ก บทปลอบเด็ก และบทเด็กเล่น, (พระนคร : โรงพิมพ์ สยามคัมภีร์พิมพ์แห่งประเทศไทย, 2511), หน้า 18.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 17-8.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 21.

ยามเย็นเหอ
จับปลายไทรใหญ่
เชิดอยู่พอดานเกล้า
สังความไวศรีสุชน

แลเห็นนางโนรามันรอนไป
สังความไวศรีสุชน
เมื่อยจักลาทำวสัน เบื้องบน
ทั้ง เมียไวคนเกี่ยว ¹

การที่ลักษณะกลอน เหมือนกัน เช่นนี้ แสดงว่าผู้แต่งบทละครครั้งกรุงเก่า เรื่อง นางมโนห์รา ต้องรู้หรือชินกับการแต่งเพลงชาनों กระบวนกลอนในบทละคร จึงมี ลักษณะ เพลงชาनोंปนอยู่เช่นนี้ชวนให้คิดว่า บทละครครั้งกรุงเก่า เรื่องนางมโนห์รา¹ ไม่น่าจะเป็นผลงานของคนภาคกลาง น่าจะเป็นผลงานของคนทางปักษ์ใต้มากกว่า

3.2.3 จุดมุ่งหมายในการแต่ง

เนื่องจากลักษณะกลอนในบทละครครั้งกรุงเก่า เรื่องนางมโนห์รานั้นไม่เหมือน กลอนละครทั่วไป แต่เหมือนกับกลอนแต่งปนภาพอย่างกลอนโนห์รา คั้งที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำรงราชานุภาพ ทรงตั้งข้อสังเกตไว้ในอธิบายเรื่อง ละครครั้งกรุงเก่า ²

ส่วนบทละครเรื่องนางมโนห์ราที่พิมพ์ไว้ข้างต้นนั้น แปลก ไปอีกอย่างหนึ่ง ท่านผู้อ่านคงจะสังเกตเห็นไควว่าไม่เป็นกลอน แปรคเท เช่นบทละครสามมัญจาค เป็นภาพอย่างทีละครอน"โนรา" มณฑลนครศรีธรรมราช หรือที่เราเรียกกันว่า ละครชาตรี ร่องบทย่างนี้ ²

¹ มโนหรานิบาต ฉบับวัดมณีมาวาส สงขลา. หน้า 350.

² สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำรงราชานุภาพ. เรื่องเดิม. หน้า 2.

โดยเหตุที่ลักษณะกลอนเป็นเช่นนี้ นายสุริวงค์ พงศ์ไพมูลย์ จึงเชื่อว่าบทละครครั้งกรุงเก่า เรื่องนางมโนห์รานั้น "น่าจะเป็นบทโนรา่มากกว่าบทละคร อาจจะเป็นบทโนราที่ชาวใต้แต่งขึ้นเพื่อเล่นโนราให้ชาวกรุงดูก็ได้" ¹

ข้อสันนิษฐานนี้อาจจะเป็นไปได้แต่เมื่อพิจารณาลักษณะรูปแบบของการประพันธ์ที่แต่งเป็นกลอนบทละคร มีแบบคำขึ้นต้นบท เช่น เมื่อนั้น บัดนั้น กำหนดเพลงหน้าพาทย์กำกับไว้อย่างแบบของหนังสือบทละครทั่วไป แล้วก็ไม่น่าจะมีเหตุผลชวนให้เชื่อเป็นอย่างอื่นว่าแต่งเพื่อการอื่นมิใช่ใช่แสดงละครจริงอยู่แม้กระบวนกลอนจะแปลกจากกลอนบทละครทั่วไปดังที่กล่าวแล้วข้างต้น เพราะกลอนบทละคร เรื่องนี้เป็นกลอนร่นเก่า ยังไม่ได้รับการปรับปรุงแก้ไขจนกลายมาเป็นลักษณะกลอนบทละครแบบใหม่อย่างที่เรารู้จักกันในปัจจุบัน อีกประการหนึ่งละครดั้งเดิมของเราคือละครชาตรี ก็เป็นละครประเภทที่มีวิวัฒนาการจากการเล่นโนรา ฉะนั้นอิทธิพลของโนราจึงยังมีอยู่ไม่มากนักน้อย จากเหตุผลต่าง ๆ นี้จึงอาจกล่าวยืนยันได้อีกอย่างหนึ่งว่า จุดมุ่งหมายในการแต่งบทละครครั้งกรุงเก่า เรื่องนางมโนห์รา ก็เพื่อใช้แสดงละคร

3.2.4 สมัยที่แต่ง

ในการพิมพ์บทละครครั้งกรุงเก่าทั้งสองเรื่อง คือ เรื่องนางมโนห์ราและสังข์ทองเป็นครั้งแรกนั้น สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำรงราชานุภาพ ได้ทรงประทานข้อวินิจฉัยเกี่ยวกับสมัยที่แต่งบทละครทั้งสองเรื่อง ไว้ในพระนิพนธ์ค่านำอธิบายเรื่องบทละครครั้งกรุงเก่า ว่า

แต่เห็นพอจะยืนยันได้อย่าง 1 โดยหลักฐานทางกระบวนกลอนว่า บทละครครั้งกรุงเก่า 2 เรื่องที่พิมพ์ในสองเรื่องนี้ บทเรื่องมโนห์รา เป็นร่นเก่ากว่าบทเรื่องสังข์ทอง ส่วนบทเรื่องสังข์ทองนั้น เป็นร่นหลัง เห็นจะแต่งเมื่อราวในแผ่นดิน

¹ สุริวงค์ พงศ์ไพมูลย์, เรื่องเดียวกัน หน้าเดียวกัน.

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ... 1

บทละครครั้งกรุงเก่าเรื่องนางมโนห์ราจะเก่าเพียงใดนั้น อาจพิจารณาได้โดยอาศัยหลักฐาน 2 ประการ คือ กระจับปี่กลอน และเนื้อความประกอบกัน ตามหลักฐานทางกลอนเชื่อได้ว่า บทละครครั้งกรุงเก่าเรื่องนางมโนห์ราแต่งก่อนเพลงยาวพยากรณ์กรุงศรีอยุธยา² ซึ่งอ่วงไว้อันหนึ่งว่า เป็นพระราชนิพนธ์สมเด็จพระนารายณ์ ส่วนในคำานเนื้อความนั้น มีข้อความตอนหนึ่งในบทละคร เรื่องนี้กล่าวถึงผู้ป่วนหัวโขน ว่า

เป็นหญิงแหม่เอา
ตัวเจ้ายิ่งนอยเหาเชียด
เมื่อจะทอหูกไม้ถกกน
เจามาวอนแมจะมีนิ้ว
ลกเอยจะเลี้ยงเอานิ้วแขก
เลี้ยงไว้ให้หน้าใจ
ส่งให้อายเงินปากมอด
อายมอญมักกะสัน
เลี้ยงลกขาวบ้านเอย
อายผู้ป่วนหัวโขน

อย่าทำกะริกะเรียค
เจามาวอนแมจะมีนิ้ว
มันจะเอาตะกรนมาโขกหัว
ลกเอยจะยื่นสักเท่าใด
ลกเอยจะเลี้ยงเอานิ้วไทย
ส่งให้อายมอญมักกะสัน
ให้มันกอดจนตายคั้น
ส่งให้ผู้ป่วนหัวโขน
อันนี้ใจยักษ์ใจโลน
หน้าใจ ผู้เจ้ามโนห์รา³

1 สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, เรื่องเกิม,
หน้า 4.

2 คิวทยานิพนธ์ หน้า 33-5.

3 บทละครครั้งกรุงเก่าเรื่องนางมโนห์ราและสังข์ทอง, หน้า 33.

ผู้ป่วนหัวโขน น่าจะหมายถึงพวกผู้ป่วนที่เข้ามาในกรุงศรีอยุธยา ระหว่างรัชกาลสมเด็จพระนเรศวรลงมา ที่เรียกเช่นนี้คงจะเนื่องมาจากลักษณะการแต่งกายของพวกนี้ ซึ่งส่วนใหญ่คงเป็นพวกนักรบ และโคจรไปอยู่เมืองนครศรีธรรมราชในสมัยสมเด็จพระอาทิตย์วงศ์ ต่อมาไถ่ถอนความวุ่นวายที่กรุงศรีอยุธยาในสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง เพราะความเข้าใจผิดบางประการ แลถูกกองทัพไทยตีแตกพ่ายไป พวกผู้ป่วนจึงลงเรือหนีออกจากประเทศไทยไป¹

กิตติศัพท์เลื่องลือของพวกผู้ป่วนคงเป็นที่ทราบกันดีในหมู่คนไทย โดยเฉพาะคนทางภาคใต้ ถึงกับยกมาเป็นข้อเปรียบเทียบ ดังที่กล่าวถึงในบทละครเรื่องนี้

“ควายเหตุฉะนี้ จึงอาจนับ เป็นหลักฐานยืนยันไควอายุของบทละครครั้งกรุงเก่า เรื่องนางมโนห์รานั้นอย่างซาตองแต่งไม่หลังสมัยสมเด็จพระนารายณ์ และอย่างเร็วคงไม่ก่อนสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราช

3.2.5 ผู้แต่ง

บทละครครั้งกรุงเก่า เรื่องนางมโนห์รานั้น ไม่ปรากฏหลักฐานอันใดที่จะระบุลงไปไควว่าใครเป็นผู้แต่ง แต่เท่าที่พิจารณาลักษณะกลอนและสำนวนโวหาร ก็อาจกล่าวไควว่าผู้แต่งคงจะเป็นกวีชาวบ้านธรรมดา ทั้งนี้สังเกตจากลักษณะกลอนที่ไม่ประณีต การใช้ภาษาก็มีไควพิถีพิถัน หรือปรับปรุงให้สละสลวย โดยเฉพาะในบทเจรจาโต้ตอบกัน เช่น คำพูดระหว่างนางเทพกษิณีและนางมโนห์ราก็เป็นถ้อยคำธรรมดาที่ชาวบ้านสามัญพุดกัน—โดยทั่วไป มีไควปรับปรุงให้เหมาะสมแก่ฐานะของบุคคลในเรื่องแต่อย่างใด ดังตัวอย่างเช่น

¹ สมัย อุนมานราชชน, “การทูตของไทยสมัยกรุงศรีอยุธยา, (พระนคร : โรงพิมพ์ไทยเชมม, 2493) หน้า 73-4.

ไค^๒พัง
 พระแม่แก้อยามาห้ามชา
 ศึกชอบสิ่งใดโลกไม่^๒ร
 เมื่อมานำให้แกลกก่อน
 ไผพังแม่แล้วพระมารดา
 พี่พังทกนาง
 แม่มาว่าไคแต่ตัว^๒ชา
 แม่มารักลูกไม่เท่ากัน

ทนางเจ้า^๒แมอา
 ตัวแม่ไม่รักแต่สัก^๒นิก
 ไวแม่จะหมเจ้า^๒ตางเสื่อ
 ขวัญ^๒ชาเจ้า^๒แมอา
 พังคำ^๒แม่ว่า^๒เกิดบุญ^๒เรื่อง
 อยา^๒อย่า^๒เจ้า^๒อย่า^๒ไป

แก^๒เอย^๒แก^๒ย^๒มา^๒ห^๒า^๒ม^๒ชา
 แม่^๒มาร^๒ัก^๒ล^๒ก^๒ไม่^๒เท่า^๒กัน
 แม่^๒มา^๒ว่า^๒ไค^๒แต่^๒ตัว^๒ชา
 พระ^๒แม่^๒ไม่^๒เส^๒ม^๒ี^๒อ^๒น^๒ก^๒ับ^๒ท^๒ร^๒า^๒ช^๒

องค์^๒ไท^๒พระ^๒ร^๒า^๒ช^๒มาร^๒ดา
 เชื้อ^๒ขึ้น^๒ไป^๒ว่า^๒พระ^๒นิ^๒คร
 ล^๒ก^๒ห^๒่า^๒ตาม^๒คำ^๒ที่^๒พ^๒อ^๒ส^๒อน
 พัง^๒เจ^๒็ด^๒น^๒ว^๒ล^๒นาง^๒ไค^๒ปี^๒ก^๒ห^๒าง
 แม^๒ย^๒า^๒มา^๒ห^๒า^๒ม^๒ชา^๒ให้^๒เป็น^๒ล^๒าง
 แม^๒มา^๒ไม่^๒ห^๒า^๒ม^๒ค^๒า^๒ม^๒ใจ^๒ม^๒ัน
 คร^๒ัง^๒พระ^๒พี่^๒ยา^๒ไม่^๒ว่า^๒ม^๒ัน
 เส^๒ม^๒ี^๒อ^๒น^๒ล^๒ก^๒มา^๒ห^๒่า^๒ซึ่ง^๒ค^๒ว^๒าม^๒นิ^๒ค

ค^๒า^๒ย^๒เส^๒ีย^๒ห^๒่า^๒เน^๒า^๒แม่^๒ไม่^๒ค^๒ิ^๒ค
 เส^๒ม^๒ี^๒อ^๒น^๒เจ^๒้า^๒ส^๒ค^๒ท^๒อ^๒ง^๒ม^๒โน^๒ห^๒ร^๒่า
 ไว^๒แม่^๒จะ^๒หม^๒เจ^๒้า^๒ต^๒าง^๒ผ^๒า
 จะ^๒จ^๒าก^๒อ^๒ก^๒แม่^๒ไป^๒เป^๒ล^๒่า^๒ใจ
 จะ^๒ท^๒ัง^๒เส^๒ีย^๒เม^๒ื่อ^๒ง^๒ไป^๒น^๒อ^๒น^๒ไฟ^๒ร
 ท^๒ร^๒า^๒ม^๒ว^๒ัย^๒มา^๒พ^๒ัง^๒แม่^๒เก^๒ติ^๒ค^๒น^๒า

ตัว^๒ของ^๒ล^๒ก^๒ย^๒าก^๒ก็^๒ไม่^๒พ^๒ัง
 เส^๒ม^๒ี^๒อ^๒น^๒ท^๒ี่^๒ง^๒พระ^๒จ^๒ัน^๒ห^๒ร^๒พระ^๒ร^๒า^๒ห^๒
 เส^๒ม^๒ี^๒อ^๒น^๒พระ^๒มาร^๒ดา^๒ไม่^๒เ^๒็น^๒ค^๒ุ^๒
 เส^๒ม^๒ี^๒อ^๒น^๒ล^๒ก^๒มา^๒ห^๒่า^๒ซึ่ง^๒ค^๒ว^๒าม^๒นิ^๒ค^๒ 1

๑๑๑

1 บทละครครั้งกรุงเก่าเรื่องนางมโนห์ราและสังข์ทอง, หน้า 31-2.

การตอบว่าทอชาน หรือการคำว่า ก็ใช้คำตรง ๆ รุนแรง ใช้ภาษาในลักษณะ
 ค่อนข้างจะหยาบคายไม่เหมาะเป็นอย่างยิ่งแก่บุคคลอย่างนาง เทพกินรีและนางมโนห์รา
 แต่ผู้แต่งคงจะมีใจนึกถึงข้อนี้ อาจคิดแต่เพียงว่าให้ถูกใจผู้อ่านผู้ฟัง ซึ่งก็เป็นชาวบ้าน
 เหมือนกันเป็นสำคัญ ตัวอย่างเช่น

เลี้ยงลูกชาวบ้านเอ๋ย
 กจะพลิวหัวชา
 ไวกจะหยิกเอาหัวคัย
 ปากรายมาไคไคร
 ขวัญขาวเจ้าแม่อา
 รุมากอีกปากกลา
 พระพายพักไป

นางแม่ของลูกอา
 หึ่งพี่หึ่งน้อง
 คอกทองสิ้นหึ่งเฝ้า
 คอกทองเหมือนกัน

อีนี่ใจแข็งใจกลา
 หนาคากจะคยให้ขยับไป
 ไวกจะขยับเอาหัวใจ
 พวกอีชีรายชะลากา
 ตัวแมกัทำเป็นไมสู
 มิงไปไคมาแต่ไหน
 สมเพศลมพัคอีคอกทอง

แมมาคาลกไม่ถูกคอง
 เหลาเราคอกทองเหมือนกัน
 เหลาเราคอกทองสิ้นหึ่งพันธุ
 หึ่งองค์พระราชามารคา ¹

าลา

และเนื่องจากสำนวนภาษาที่ใช้ในบทละครครั้งกรุงเก่าเรื่องนางมโนห์รามีคำ
 สำนวนภาษาสำนวนโกษิโตปนอยู่มาก เรื่องราวของญี่ปุ่นที่อพยพลงไปอยู่ที่นครศรีธรรม-
 ราช ไคถูกนำมากล่าวถึงในเรื่อง ตลอดจนกระบวนกลอนของบทละครครั้งกรุงเก่า
 เรื่องนางมโนห์รา คล้ายคลึงกับรูปแบบของเพลงรอนเรื่อ หรือเพลงกล่อมเด็กของทาง

¹ บทละครครั้งกรุงเก่าเรื่องนางมโนห์ราและสังข์ทอง, หน้า 34.

ใต้อยู่มาก จึงเป็นที่เชื่อได้ว่า พวกชาวบ้านที่แต่งบทละคร เรื่องนางมโนห์รานั้นต้องเป็น คนทางใต้อย่างแน่นอน

อย่างไรก็ดี หากพิจารณากระบวนการกลอนในบทละครครั้งกรุงเก่า เรื่องนาง-
มโนห์รา เท่าที่เป็นในฉบับพิมพ์จะสังเกตเห็นว่า กระบวนการกลอนไม่กลมกลื่นกัน ทำให้สงสัย
ว่าผู้แต่งบทละคร เรื่องนี้ไม่น่าจะเป็นคน ๆ เดียวกัน ตั้งแต่ต้นจนจบโดยตลอด

และโดยที่กล่าวกันว่าในการแสดงละครชาตรีนั้น ไม่มีบทร้อง ผู้แสดงต้องแต่ง
บทร้อง เองในขณะที่แสดง จึงเป็นที่น่าสงสัยว่า เมื่อถึงบทของใครผู้แสดงก็ต้องแต่งบทร้องบทนั้นใน
ทันที และเมื่อได้แสดงบ่อยเข้า ก็อาจจะจำบทร้องนั้น ๆ ได้ และคงได้จับบันทึกไว้เป็น
หลักฐานดังที่ปรากฏในเวลาต่อมา

หากเป็นดังที่กล่าวมานี้ บทละครครั้งกรุงเก่า เรื่องนางมโนห์รา ก็น่าจะเป็น
ฉบับที่ได้จากการจดจากถ้อยคำเป็นหลักฐานไว้ และที่สำคัญก็คือสำนวนต่าง ๆ ที่ปรากฏ
ในฉบับนั้นมีใช่เป็นสำนวนของคน ๆ เดียว หากแต่เป็นจำนวนของหลาย ๆ คนที่แสดง
ละคร เรื่องนี้

3.2.6 สุนทรคติกับบทละครครั้งกรุงเก่า เรื่องนางมโนห์รา

นักวรรณคดีมักจะอ้างอยู่เสมอว่า เรื่องสุนทรคติในหนังสือเรื่องปัญญาสชาดก
เป็นต้นเค้าของเรื่องพระสุนทร-นางมโนห์รา ที่มีอยู่ในเมืองไทยฉบับอื่น ๆ เช่นบทละคร
เรื่องนางมโนห์รา พระสุนทรคำฉันท์ เหมือนอย่างที่ว่า ประคอง นิมมานเหมินท์ กล่าว
อ้างในลักษณะวรรณกรรมทางภาคเหนือว่า

...

... เรื่องพระสุนทรนางมโนห์ราก็มีผู้แต่ง เป็นบทละครนอก
ตั้งแต่สมัยครั้งกรุงเก่า มักจับความตอนพวกนางกินรีไปเล่นน้ำ

นางมโนห์ราถูกพรานบุตจับไปถวาย เป็นพระมเหสีพระสุชน
พระยาอิศรานุกภาพเตงพระสุชนคำฉันท์¹

อย่างไรก็ดี ตามที่ไต่กล่าวแล้วแต่คนว่า เนื้อความที่มีอยู่ในบทละครครั้งกรุง-
เก่า เรื่องนางมโนห์รา ตามต้นฉบับพิมพ์นั้นไม่ปรากฏในเรื่องสุชนชาคกเลย นอกจาก
เหตุการณ์ที่กล่าวถึงพรานบุตที่จับนางมโนห์รา แล้วพาไปถวายพระสุชน
เท่านั้น และข้อความที่มีอยู่ในบทละครซึ่งไม่มีในสุชนชาคกนั้น กลับไปพ้องกับ เรื่องราว
ในนิทานชาวบ้าน เรื่องพระสุชน-นางมโนห์รา ที่นิยมเล่ากันแพร่หลายในทางใต้ทั้งหมด
โดยไม่ผิดเพี้ยนแม้แต่ข้อปลีกย่อย เช่นนี้อาจเป็นไปได้ว่า เดิมต้นฉบับของบทละคร เรื่อง
นางมโนห์รา นี้คงจะมีครบบริบูรณ์ และมีเนื้อความเหมือนนิทานชาวบ้าน ทั้ง 2 ส่วน
และต่อมาบางส่วนได้สูญหายไป คงเหลือเท่าที่ปรากฏตามฉบับพิมพ์ หากเป็นไปตามข้อ
สันนิษฐานนี้ ข้อกล่าวอ้างที่ว่าบทละครครั้งกรุงเก่า เรื่องนางมโนห์รา นำเค้าความจาก
สุชนชาคกมาแต่ง เป็นร้อยกรองใหม่นั้นก็ไม่น่าจะถูกต้องนัก และเมื่อเป็นเช่นนี้ก็มีปัญหา
ว่า เรื่องสุชนชาคกกับบทละคร เรื่องนางมโนห์รา จะมีความสัมพันธ์กันหรือไม่ ในลักษณะ
ใด และเพียงใด

โดยที่เรื่องราวที่ปรากฏในบทละคร เพียงส่วนหนึ่ง อาจไม่เพียงพอแก่การนำ
มาพิจารณา เปรียบเทียบ และข้อสันนิษฐานที่อาจเป็นไปได้ว่า เนื้อความของบทละครแต่
เดิมคงมีครบ เหมือนกับนิทานชาวบ้าน ฉะนั้นการนำเนื้อความของนิทานชาวบ้านมา-
พิจารณา เปรียบเทียบกับสุชนชาคก ในขั้นตอนนี้ก็ไม่น่าจะผิดข้อเท็จจริงนัก

จะเห็นได้ว่า เค้าโครงเรื่องทั้งของสุชนชาคกกับนิทานชาวบ้าน เป็นโครง
เรื่องเดียวกัน คือพระสุชนได้นางมโนห์ราเป็นชายา ภายหลังพระสุชนไม่ยอมมีเหตุการณ์
บางอย่างที่ทำให้นางมโนห์ราต้องหนีกลับเมืองของตน เมื่อพระสุชนกลับมาทราบความ

¹ ประคอง นิมมานเหมินท์, ลักษณะวรรณกรรมภาคเหนือ (กรุงเทพฯ-
นคร : สมาคมสังคมนิยมแห่งประเทศไทย, 2517), หน้า 29, 31.

ก็พยายามติดตาม ไล่ประสบความทุกข์ยากต่าง ๆ แสนสาหัส จนกระทั่งมาถึง เมืองของนางมโนห์รา และไต่ล้อมครอบงำกันด้วยความผาสุก

ส่วนรายละเอียดอันเป็นองค์ประกอบของเรื่อง ก็มีแตกต่างกัน และรายละเอียดตอนหนึ่งที่ควรนำมาพิจารณา เพื่อหาร่องรอยของความสัมพันธ์ระหว่าง เรื่องทั้งสอง ในลักษณะอื่นที่นอกเหนือไปจากความสัมพันธ์ในข้อที่ว่า มีคนเรื่อง และเค้าโครงเรื่องเดียวกัน เพียงอย่างเดียวนั้น รายละเอียดในตอนนั้นก็คือสาเหตุหรือจุดที่ทำให้นางมโนห์ราต้องถูกขุมข้ายัญ และสามารถหาอุบายหนีกลับ เมืองของตนได้

ในสุนทรภู่กล่าวเนิ่นความตอนที่ว่า หลังจากที่ได้นางมโนห์รามาเป็นชายาแล้ว ก็ปรากฏว่าพระสุธนได้ให้คำมั่นสัญญาต่อพรหมณ์ที่มารับใช้จนเป็นที่โปรดปรานว่า เมื่อพระองค์ครองราชย์แล้วจะยกย่องให้เป็นบุโรหิต เป็นเหตุให้บุโรหิตคนเดิมโกรธ และอาฆาตคิดและกระทำการ เพื่อกำจัดพระสุธนหลายครั้ง จนครั้งหลังสุดได้โอกาสจึงทูลให้ท้าวอาทิจจงศรั้งนางมโนห์รามาขุมข้ายัญ เป็นการแก้แค้นพระสุธน

ส่วนเรื่องราวในนิทานกล่าวเนิ่นความว่า พระสุธนมีชายาอยู่ก่อนแล้ว ชื่อนางกาหนม เป็นลูกของบุโรหิต เมื่อพรานบุญนำนางมโนห์รามาถวายก็หลงรัก และหาอุบายไล่นางกาหนมกับบุโรหิตผู้พ่อไปอยู่นอกเมือง ด้วยเหตุนี้เอง ทำให้บุโรหิตกรุ่นแค้นคิดกำจัดนางมโนห์รา ตั้งแต่เปลี่ยนข้อความในจดหมายจนกระทั่งสามารถนำนางมโนห์รา มาขุมข้ายัญได้

จากเหตุการณ์อันเป็นรายละเอียดของเรื่อง จะเห็นได้ว่าในนิทานชาวบ้านนั้น นางมโนห์ราถูกคิดกำจัดเพราะตัวนาง เป็นคน เหตุคือ เป็นผู้ที่ทำให้นางกาหนมและบุโรหิตโกรธแค้นคิดพยาบาท ส่วนในสุนทรภู่กล่าวเนิ่นความนางมโนห์ราอยู่ในฐานะเป็นผู้รับเคราะห์แทน เพราะคน เหตุที่ทำให้บุโรหิตโกรธแค้นแก่พระสุธน เมื่อไม่อาจพระตำรายแก่พระสุธน ก็คิดกระหน่ำเบียดเบียนเป็นที่รักของพระสุธน ซึ่งเป็นลักษณะของบุโรหิตที่มีความอาฆาตพยาบาทอยู่ในใจ

อย่างไรก็ดีข้อที่ควรพิจารณาอย่างหนึ่งก็คือ ลักษณะของเรื่องสุธนชาคก ผู้แต่งมีเจตนาจะใหญ่อาน เชื่อว่าพระสุธนคือพระโพธิสัตว์อย่างแท้จริง ฉะนั้นเรื่องราวที่กล่าวถึงพระสุธนว่ามีชายาหลายคน และเหตุการณ์บางอย่างเกิดขึ้นก็เนื่องมาจากการมีชายาหลายคนนี้ ผู้แต่งอาจคิดว่าดูจะไม่เหมาะสมนักสำหรับการ เป็นพระโพธิสัตว์ ก็ด้วยความคิดเช่นนี้เองอาจทำให้ผู้แต่งเห็นว่า พระสุธนควรจะมีชายาเพียงคนเดียว ซึ่งจะทำให้พระสุธนเป็นพระโพธิสัตว์ที่น่าศรัทธาขึ้น และเหตุการณ์ที่ทำให้นางมโนห์ราต้องหนีไปก็ควรมาจากสาเหตุอย่างอื่น

หากเป็นเช่นนี้ ก็อาจเป็นไปได้ว่า เหตุการณ์รายละเอียดเดิมของสุธนชาคก ไม่น่าจะมีอย่างที่เป็นอยู่ขณะนี้ เมื่อพิจารณาถึงเรื่องราวในนิทานพื้นเมือง รวมทั้งเพลงพื้นเมืองกล่อมเด็กที่ร้องกันแพร่หลายในหมู่คนภาคใต้ ปรากฏว่ามีรายละเอียดเกี่ยวกับชายาของพระสุธน ตรงกันเป็นส่วนใหญ่ว่าพระสุธนมีชายา 3 คน คือ นางกาหมนางมโนห์รา และนางศรีคอกไม้¹

ฉะนั้น เมื่อปรากฏว่า เนื้อความส่วนใหญ่เป็นเช่นนี้ จะเป็นไปได้หรือไม่ว่าต้นเรื่องและรายละเอียดส่วนใหญ่ของเรื่องพระสุธนนางมโนห์รานั้น ควรจะมีเนื้อความอย่างนิทานชาวบ้าน และเพลงพื้นเมืองกล่อมเด็ก และตัวเอกของเรื่องคือพระสุธนนั้นมีชายาหลายคนมีใจคนเดียว

หากเป็นไปตามข้อสันนิษฐานที่ว่า หนังสือปัญญาสชาคกเป็นประมุขนิทานเก่าแก่ที่เล่ากันในเมืองไทยแคบโบราณ และพระสงฆ์ชาวเชียงใหม่รวบรวมแต่งเป็นชาคกภาษาบาลีนั้น ก็อาจจะเป็นไปได้ว่า ต้นเรื่องเดิมของสุธนชาคกนี้น่าจะได้แก่นิทานพื้นเมืองเรื่องพระสุธน-นางมโนห์รา ที่นิยมเล่ากันแพร่หลายในหมู่คนทางใต้ และแพร่หลายขึ้นมาทางเหนือนั้นเอง

¹ กุวิทยานิพนธ์ หน้า 8-11, 18-20, 22, 26.

ตามที่ไค้ตั้งนิยฐานไว้แต่ว่า ทัศนบับเดิมของบทธะครครั้งกรุง เกา เรื่องนาง มโนห์รา น่าจะมีเนื้อความครบบริบูรณ์ และเหมือนกับนิทานพื้น เมืองทั้ง 2 ส่วนน และ ต่อมาบางส่วนไค้สูญหายไป คง เหลือ เท่าที่ปรากฏตามทัศนบับพิมพ์เท่านั้น ข้อที่ว่า เรื่อง สุทธชชัคค เป็นคน เกาของบทธะคร เรื่องนางมโนห์ราก็ไม่ถูกต้อง ตรงกันข้ามอาจ เป็นไป ไค้ความบทธะคร เรื่องนางมโนห์รานั้น เองที่เป็นคน เกาของ เรื่องสุทธชชัคค แต่เนื่องจาก ยังไม่อาจกำหนดอายุของบทธะครครั้งกรุง เกา เรื่องนางมโนห์ราไค้แน่นอน สมมุติฐานนี้ จึงไม่อาจถือ เป็นข้อยุติไค้

3.3 ภาพเรื่องมะโนรา

เรื่องพระสุทธชชัคค-นางมโนห์รา ส่วนนนี้ปรากฏอยู่ในสมุคช้อย เรียกว่า "มะโนรา" ซึ่งเป็นสมบัติของ นายเกื้อน มุนนาค และเจ้าของไค้คัดลอกตีพิมพ์เมื่อ พ.ศ. 2499 ¹

เรื่องมะโนราในสมุคช้อยมีไค้จบทัศนบับหมดเพียงพระสุทธชชัคคตามนางมโนห์รา ไปจนถึง เมืองไค้โรลลส และท้าวประทุมมีรับสั่งให้เข้าเฝ้า ข้อความตอนท้ายมีดังนี้

สมเด็จพระภูบาล	มีโองการตรัสให้หา
เชษฐองค์กุมารา	ดีสุทธชชัคคเข้ามาใน
เสนาธิบดีโองการ	แลนลนลานโดยฉับไว
ครันถึงบังคมไหว	ทูลท้าวไทไปทันที
ทวองค้ประทุมราช	ให้ขานาบทบศรี
มา เชษฐเฝ้าทูลี	เข้าไปที่พระโรงชัย

¹ พิมพ์แจกในงานพระราชทานเพลิงศพ หลวง เมธินฤปกกร และจำหน่ายเพื่อหา เงินสมทบทุน "ประเสนชัคค"

พระสุธนครั้งไค้พัง	ผู้รับสั่งทูลแจ้งไชย
พระองค์เสด็จไป	สุแทนในพระโรงทรง
ครั้นถึงประนมกร	นรินทรตามประสง
กุมารชานฤทธิรัง	นึ่งเจียมองค์ไม่เจรจา ¹

3.3.1 ผู้แต่ง

กาพย์เรื่องมะโนราไม่ปรากฏชื่อผู้แต่ง แต่จากการพิจารณาบทไหว้ครูที่เอ่ยชื่อ "ครูภักก์อักษร" ² ที่เป็นที่ยอมรับถือของคนทางใต้ โดยเฉพาะพวกโนรา อาจเป็นแนวทางในการพิจารณาถึงตัวผู้แต่งได้

ชื่อ "ครูภักก์อักษร" ชื่อนี้เป็นชื่อหนึ่งของครูโนรา คือครูที่เป็นผู้นำทางการสอนรำจำนวนหลายท่าน อาทิ ชุนโหระ (พ)ญาโหระ ชุนพราน (พ)ญาพราน พรานเทพ พรานคง พรานบุญ บางทีก็เรียกสั้น ๆ ว่า "ครูพัก" หรือ "ครูภักก์อักษร" ³ การเอ่ยถึงครูภักก์อักษร นอกจากจะทำให้เชื่อได้ว่าผู้แต่งเป็นคนทางใต้แล้ว ยังอาจทำให้เข้าใจว่ากาพย์เรื่องมะโนรา นี้ ผู้แต่งมีจุดมุ่งหมายแต่งขึ้นเพื่อใช้เป็นบทแสดงโนราก็ได้

¹ มะโนรา (พระนคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2499), หน้า 127. (พิมพ์แจกในงานพระราชทานเพลิงศพหลวง เมธีนฤปกร และจำหน่ายเพื่อหาเงินสมทบทุน "ประเสนซึก").

² มะโนรา, หน้า 1.

³ กัญญา จิตต์ธรรม, "ความเป็นมาของโนรา," หนังสือประกอบการแสดงนาฏศิลป์ และดนตรีไทย (พระนคร : สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2515), หน้า 9.

3.3.2 สมัยที่แต่ง

ส่วนสมัยที่แต่งนั้นก็ไม่มีปรากฏหลักฐานว่าแต่งในปีใด แต่เมื่อพิจารณาถึงข้อความที่กล่าวถึงมหรสพต่าง ๆ และเรื่องที่ใช้แสดงในคราวที่มีงานสมโภชพิธีอภิเษกพระสุชนกับนางมโนห์รา ก็อาจใช้เป็นหลักฐานในการวินิจฉัยได้ว่ากาพย์เรื่องมะโนรานั้นจะแต่งในสมัยใด

มหรสพและการละเล่นที่กล่าวถึงในการสมโภชคราวนี้ ได้แก่ โขน ละคร หุ่นจี่ ระเบ้า หนัง มอญรำ โมงกุ่ม ระเบง ไตลวด นอนคาบ โยนคาบ และมวย เป็นต้น ในบรรดามหรสพและการละเล่นต่าง ๆ ที่บรรยายไว้นั้น มีมหรสพอย่างหนึ่งที่ผู้แต่งบอกไว้ตรง ๆ ว่า เพิ่งจะมีแสดง ทั้งยังบรรยายแสดงให้เห็นว่า คนดูแสดงความชื่นชมและแปลกใจ มหรสพดังกล่าวนี้คือหุ่นทวายและหุ่นจีน ดังคำประพันธ์

	มีหุ่นทวาย
ใส่เสื้อกรวยกราย	ชักสายข้างบน
ฟิ่งมีคู่เล่น	แลเห็นชอบคน
ยกย้ายสายยล	คนดูอิงไป
	ประชันหุ่นจีน
ใส่เสื้อจอนคั้น	ตามเพศวิไล
ตรอยหอยเนี้ยว	ลันเจียวจับใจ
ตาเหลือบแลไค้	กลอกไปกลับมา ¹

หลักฐานที่แสดงว่าหุ่นมีแสดงแล้วในสมัยพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ มีปรากฏในหนังสือมุตโณวาทคำฉันท์ ของพระมหานาค วัดท่าทราย ตอนพรรณนาถึงมหรสพที่แสดง—

¹ มะโนรา, หน้า 47.

ในคราวสมโภชมณฑลพระพุทธรบาท ในสมัยพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ ความตอนนั้นมีว่า

ฝ่ายหนังกี่ตั้งไห้	ศัพท์สำวกระโหมโครม
ชูเชิดพระโคโคม	ทวิพราหมณ์รณรงค์
เริ่มเรื่องพระไชยทัต	จร เสกัจพนาพง
ลอบล้อมมฤคยง	อสุรท้าวภูเวรแปลง ¹

นายมนตรี ตราโมท ได้แสดงความเห็นเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของการแสดงหุ่นในประเทศไทย ไว้ในหนังสือการละเล่นของไทย ว่า

ความที่กล่าวไว้ในฉันทน์หาได้แสดงอาการตื่นเต้นในการแสดงหุ่นว่า เพิ่งเกิดในรัชกาลนี้ไม่ พิจารณาอุบายคำก็เหมือนหนึ่งว่า เป็นมหรสพที่มีมาแล้วเป็นพื้นอย่างเดียวกับหนังและการละเล่นอื่น ๆ จึงน่าจะสันนิษฐานได้ว่า การแสดงหุ่นได้มีมาก่อนรัชกาลพระเจ้าบรมโกศนานแล้ว แต่หาได้พบหลักฐานในสมัยสุโขทัยไม่ ²

หุ่นตามที่กล่าวถึงในหนังสือมรดกโหราศาสตร์นั้น น่าจะเป็นลักษณะของหุ่นไทย ซึ่งมีลักษณะอย่างหุ่นทางภาคตะวันออก ดังที่นายมนตรี ตราโมท กล่าวไว้ในหนังสือการละเล่นของไทยว่า

...แต่หุ่นของฝ่ายตะวันออกนี้มักทำการ เคลื่อนไหวด้วยสายใย และกานไม้ จากเบื้องล่างและคานหลัง ³

¹ พระมุนานาค วัดท่าทราย, มรดกโหราศาสตร์ (พระนคร : กรมศิลปากร, 2503), หน้า 40.

² มนตรี ตราโมท, การละเล่นของไทย (พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, 2497), หน้า 13-4.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 12.

ลักษณะ เช่นนี้ต่างจากหุ่นฝรั่งที่ใช้สายโยงชักลงมาจากข้างบน และเป็นที่น่า
แปลกกว่าภาพเรื่องมะโนรา ก็มีข้อความกล่าวถึงหุ่นที่อยู่ในที่ไกล ๆ กันกับที่กล่าวถึงหุ่น
ทวายทวย ข้อความมีดังนี้

มายป่าป้อน	หนลาวหนมอร
มคิมยัค	เลนประชันกัน
พวกคั้งนั้น	ฉงเหียบหัน
	ห้าวรอกคน
	มีหนทวาย
ใส่เสื่อกรุยกราย	ชักสายข้างบน
ฟังมีคเลน	แลเห็นชอบกน
ยักยายสายยล	คนคอิงไป ¹

การกล่าวถึงหุ่นทวายที่มีลักษณะแปลกไปจากหุ่นทางตะวันออก คือมีสายชักจาก
ข้างบนอย่างหุ่นฝรั่ง โดยที่กล่าวถึงหุ่นที่อยู่ในที่ไกล ๆ กันค่านั้น อาจเป็นไปได้ว่าหุ่น
ทวายนั้นเป็นแบบหุ่นที่ได้รับอิทธิพลจากฝรั่ง ทั้งนี้เนื่องจากการติดต่อกับฝรั่งชาติยุโรป
ทั้งในด้านการค้าและทางการเมือง โดยฝรั่งชาติยุโรปที่เข้ามาติดต่อไคนำมาเผยแพร่
จนเป็นที่นิยมกันทั่วไป และเนื่องจากแหล่งที่รับการเผยแพร่หุ่นแบบฝรั่งคือเมืองทวาย
ก็เลยเรียกชื่อหุ่นชนิดนี้ว่า "หุ่นทวาย" โดยที่หุ่นมอญก็ยังมีแสดงอยู่ ต่อจากนั้นก็อาจเผยแพร่
ไปยังดินแดนใกล้เคียง ซึ่งมีไทย เป็นต้น ส่วนข้อที่ว่าฝรั่งชาติยุโรปจะนำมาเผยแพร่
ที่เมืองทวายตั้งแต่เมื่อใด สมัยใดนั้น ไม่มีหลักฐานอะไรยืนยัน

¹ มะโนรา, หน้า 47.

ส่วนหุ่นเงินที่กล่าวถึงในภาพเรื่องมะโนรา ซึ่งมีข้อความแสดงความตื่นเต้น
แปลกใจท่านองว่า จะเพิ่มมีแสดง เช่นเดียวกับหุ่นทวายนั้น นายมนตรี ทรามโท ได้กล่าว
ถึงประวัติการแสดงหุ่นเงินในประเทศไทยไว้ในหนังสือการละเล่นของไทยว่า

ถึงสมัยรัตนโกสินทร์ที่ 5 กรมพระราชวังบวรวิชัยชาญ
โปรดให้มีการแสดงหุ่นเงินขึ้น โดยนำตัวหุ่นของจีนจริง ๆ
มาหัดแสดงกันในบรรดาข้าราชการวังหน้า เรื่องที่แสดงก็
เป็นเรื่องเงินทั้งสิน เช่น ซวยงัก เป็นต้น แต่ใช้คำเจรจา
เป็นภาษาไทย¹

ข้อความข้างต้นนี้ หากจะถือเป็นหลักฐานที่ยืนยันว่า เราเพิ่งจะมีหุ่นเงินแสดง
เป็นครั้งแรกในศตวรรษที่ ๒๓ สมเด็จพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ภาพเรื่องมะโนรา
ก็น่าจะแต่งอย่างเร็วที่สุดในรัชกาลนี้

อย่างไรก็ดี ปรากฏข้อความที่กล่าวถึงหุ่นเงินและหุ่นทวายในที่แห่งเดียวกันกับที่
กล่าวถึงหุ่นมอญ ในโคลงสุภาพเรื่อง "โคลงถวายพระเพลิงพระบรมอัฐิพระเจ้าหลวง"
ซึ่งกรมหมื่นศรีสุเรนทร์ (พระองค์เจ้ากันทรศ) พระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระ—
พุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงนิพนธ์เป็นทำนองจดหมายเหตุ เล่าถึงงานถวายพระเพลิงและ
ฉลองพระอัฐิพระชนกชนนีของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ในปี พ.ศ. 2354
คอนพรรณนาถึงมหรสพต่าง ๆ ที่มีในงานครั้งนี้ ข้อความคอนนั้นมีดังนี้

มอญรำชาจรีคคอน	งอนคม
รำระมีกระเมียนนม	นาคพริ้ง
กลองแกลกลองกลองกลม	เขากลอม
คนม้กลัดลอบทิ้ง	ที่เนอมนนาง ๆ

¹ มนตรี ทรามโท, เรื่องเดิม, หน้า 16.

โขนหนึ่งจิวของ	ระชาราย
คบ เป็นอันนิยาย	ยางพอน
หนจีนหนลาวทวาย	มอญพมา
มีมากหลากหลายซอน	แซรรองอิงคิ่ง ๑ ¹

ข้อความในระนิพนธ์ข้างต้นนี้ อาจนับเป็นหลักฐานยืนยันได้ว่าหนทวายกับหนมอญเป็นหนต่างชนิดกัน อีกประการหนึ่งก็ไม่ปรากฏข้อความ หรือชื่อที่นำส่งเอกอันใดที่จะแสดงให้เห็นถึงความรู้สึกของคนว่า ทั้งหนทวายและหนจีนนั้นเป็นของใหม่และแปลก ซึ่งแสดงว่าหนทั้งสองชนิดนี้น่าจะมีแสดงก่อน และเป็นที่รู้จักกันดีแล้วในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ส่วนจะมีการแสดงก่อนนานสักเท่าไฉนก็ไม่น่าจะเกินสมัยพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ เพราะมีฉะนั้นแล้ว พระมหานาค วัดท่าทราย ก็คงจะนำมากล่าวถึงในหนังสือจดหมายเหตุคำฉันท์ เช่นเดียวกับที่กล่าวถึงมหรสพและการละเล่นชนิดอื่น คาดว่าหนทั้งสองชนิดนี้คงจะมีแสดง เป็นอย่างช้าในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทั้งนี้โดยพิจารณาจากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ กล่าวคือ ในปี พ.ศ. 2324 พระเจ้ากรุงธนบุรีโปรดให้ส่งทูตไปเจริญทางพระราชไมตรีกับพระเจ้าจักรพรรดิ - เขียนหลงของจีน ณ กรุงปักกิ่ง² เขาใจว่าหนจีนน่าจะเข้ามาเผยแพร่เป็นครั้งแรกในปีสุดท้ายของรัชกาลพระเจ้ากรุงธนบุรีนี้ โดยเข้ามาพร้อมกับคณะทูตที่กลับจากเจริญทางพระราชไมตรีคราวนั้น

¹ กรมหมื่นศรีสุเรนทร์, โคลงถวายพระเพลิงพระอัฐิพระเจ้าหลวง (พระนคร : โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, 2512), หน้า 29. (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ รองอำมาตย์ตรี ศิริจรรยาเวสม์ ณ ฌาปนสถานกองทัพบก วัดโสมนัสวิหาร วันที่ 30 พฤศจิกายน พุทธศักราช 2512).

² "อธิบายนิราศพระยามหานุภาพ," นิราศพระยามหานุภาพไปเมืองจีน ครั้งกรุงธนบุรี ปีฉลู พ.ศ. 2324 (พระนคร : โรงพิมพ์วิบูลกิจ, 2503), หน้า ช. (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ นายฉลุมาศ อักษรมีต ณ เมรุวัดกมฤกษ์ชัยาราม วันที่ 15 พฤศจิกายน 2503).

ส่วนหนุ่ทวายนั้ กั้ น่าจะเข้ามาเผยแพร่หลังจากที่ไทยกับทวายนั้มีความสัมพันธ์กันตั้งแต่ พ.ศ. 2335¹ ในปีใดปีหนึ่งเป็นต้นมา

ต่อจากนั้นหนุ่ทั้งสองชนิดคือหนุ่ทวายและหนุ่จีน จึงได้เป็นที่รู้จักและนิยมแสดงกันทั่วไปในเมืองหลวง โดยเฉพาะหนุ่ทวายเมื่อเป็นของใหม่และแปลกแก่ทวายนั้เรื่องมะโนราจึงได้นำมากล่าวไว้ในหนังสือที่แต่งตามความเป็นจริง

ฉะนั้นจึงอาจสันนิษฐานได้ว่า ทวายนั้เรื่องมะโนรานั้ น่าจะแต่งระหว่าง พ.ศ. 2335-2354

3.3.3 รูปเรื่องของทวายนั้เรื่องมะโนรา

ทวายนั้เรื่องมะโนราเริ่มต้นด้วยบทไหว้ครู หรือประณามบท โดยกล่าวไหว้คุณพระพุทธรูป พระธรรม พระสงฆ์ คุณบิดร มารดา ครูอาจารย์ และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลาย ดังข้อความว่า

	ชาชอบังคม
ยอกรประนม	ประณมทมาน
สมเด็จพระเจ้า	เจ้าสนฤพาน
โปรคส์ทวสงสาร	พนจากโลกีย์
	ไหว้คุณพระพุทธรูป
ทาสีบทกบวิสุทธี	นมเทนือเกษี
ทั้งคุณธรรม	สามสิบแปคมี
คุณพระสงฆ์สิบลี	เป็นที่นมศการ

¹ ทรายละเอียดเพิ่มเติมใน กรมหลวงนรินทรเทวี, จดหมายเหตุความทรงจำ (พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, 2501), หน้า 19, 228. (พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนครสวรรค์ศักดิพินิต โปรดให้พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงพระศพ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงทิพยรัตนกิริฎกุลินี ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ 26 ตุลาคม พุทธศักราช 2501).

ครุภักดิ์อักษร	คุณปัทมาวทร
ยกรรโหว่สีน	พระอุปัชฌายารักษ์
.....	คุณศีลคุณทาน ¹
.....

การเริ่มท่นเรื่องก้วยการกล่าวคำประณามบทเช่นนี้ เป็นธรรมเนียมนิยมอย่างหนึ่งของการแต่งวรรณคดีไทย

ต่อจากนั้นก็กล่าวเริ่มเรื่องคึกคักออกไป โดยกล่าวถึงที่มาของเรื่อง เรื่องราวในปัจจุบันที่เป็นเหตุให้มีการแสดงเรื่องในอดีต คือเรื่องพระสุนทร-นางมโนหรา คังคำประพันธ์

.....
ชอกกล่าวคำนาน	สุนทรมะโนรา
	เรื่องราวทั้งนี้
มีในมาดี	ตามพุทธฎีกา
มณษยุปฤชน	มีคณนหนักหนา
โคตังธรรมมา	จึงแจ้งใจความ
	ครั้งนั้นสาตคา
อู่ในแวงตา	เชศวันนาราม
ภิกษุของคตหนึ่ง	กระสันถึงมาศคาม
สาวกทูลถาม	เทศนาไปรคปราน
	ยกเรื่องบุพชาติ
ชาฎกนิมาศ	อดีตนิทาน

¹ มะโนรา. หน้า 1.

ปางโพธิสัตว์	เที่ยวทองชรมาน
สืบแสงสมภาร	เพิ่มเติมขารมี
	เสวยพระชนชาติ
เป็นสุชนราช	ไต่ถามเมษรี
รักเอาเรื่องนี้	มากรัษเทศนา ¹

แล้วก็เริ่มเรื่องพระสุชน-นางมโนห์รา โดยกล่าวถึงนครอครปัญจาล มีกษัตริย์นามอาทิตย์วงศ์ มเหสีนามจันทเทวีและดำเนินความตามเรื่องราวที่มีในเรื่องสุชนชาคก ไปจนกระทั่งหมดความในสมุกซอย

3.3.4 คำประพันธ์

คำประพันธ์ที่ใช้แต่งเรื่องนี้เป็นกาพย์ มี 3 ชนิดคือ กาพย์ยานี ๑๑ และสุรางคนางค์ ลักษณะของกาพย์แต่ละชนิดที่ใช้แต่งนั้น ถูกต้องตามรูปแบบของกาพย์ทุกประการ

ตัวอย่างกาพย์ยานี ๑๑

เมื่อนั้นพระราชา	อำมาตย์มาทูลถวณดี
ไต่ทราบทวยยินดี	ของทั้งนี้บุญคุณรา
ขรอยเจ้าอบรม	ไต่สร้างสมแตกอนมา
สมเค็จครระราชา	สั่งเสนาในทันใด
พระเสด็จยุระยากร	หม่อมอำมาตย์พร้อมไสว
ประพาศรอมเวียงไซ	พระภวไนไต่หัตสนา ²

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 3.

ตัวอย่างภาพย้ง 16

จะกล่าวถึงท่านท้าวหน้าคี	อยู่ในปักพี
กรุงกรุงพิภพมาคาค	
ปราณฤควัยยศตุงการ	ปราสาทราชธานี
บริวารมั่งคั่งพรั่งพรู	
ชื่อว่าพญาจักรชนก	เคยเที่ยวมาอยู่
จำศีลในป่าหิมวา ¹	

ตัวอย่างภาพย้งรูปร่างก 28

อยู่ในปราสาท	บัคนั้นนาคราช
โกรมาท่าเข็ญ	รอนอาศน์กรือไฟ
นากากลาโคด	ทฤาเป็นโฉน
	มาในสระศรี
แปรภักศรไปปะ	ผูกขึ้นกลางสระ
กลับไปพารา	เห็นหมอคณคี่
รอนกั้งอ๊กกั	เมืองวาศกรี่
	กลักกลุ่มสุมทรวง ³

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 6.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 8.

ข้อที่น่าสังเกตุเกี่ยวกับคำประพันธ์ที่ใช้แต่งก็คือภาพยสร้างคนางค์ 28 ในภาพย
เรื่องมะโนรานัน แทนที่จะเรียกว่า สร้างคนางค์ตามชื่อ กัดับเรียกว่า "ราม" การที่
เรียกเช่นนี้ นางสาวปราณี ขวัญแก้ว ได้สันนิษฐานไว้ในวิทยานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต
เรื่องวรรณคดีชาวบ้านจากบุคคลา ว่า

เหตุที่เรียกเช่นนี้สันนิษฐานได้ 2 ประการ คือประการ
แรกคงจะเป็นเพราะจำนวนคำในแต่ละวรรคเท่ากันตลอดคือ
4 คำ นึกกับภาพยยานีหรือฉมัง ซึ่งจำนวนคำที่ใช้ในภาพย
สองชนิดนี้ไม่เท่ากัน ภาพยยานีวรรคหน้า 5 คำ วรรคหลัง
6 คำ ภาพยฉมังวรรคแรก 6 คำ วรรคที่สอง 4 คำ และ
วรรคสุดท้าย 6 คำ จำนวนคำไม่สม่ำเสมอเมื่อเปรียบเทียบกับ
ภาพยสร้างคนางค์จะเห็นว่า ภาพยสร้างคนางค์ใช้เท่ากัน
ทุกวรรค กวีจึงเรียกว่า "ราม" สาเหตุอีกประการหนึ่งอาจ
จะเรียกตามสำเนียงสวด เพราะการสวดหนึ่งสี่วรรคคือ
ชาวบ้านของท้องถิ่นภาคใต้ ไม่เหมือนการอ่านทำนองเสนาะ
ในภาคกลาง ภาพยแต่ละชนิดสวดทำนองไม่เหมือนกัน ภาพย
ยานีสวดคอบางหนึ่ง รามสวดเสียงเสมอกันเสมอปลาย สวด
ไปเรื่อย ๆ สวดง่ายกว่าภาพยอย่างอื่น ๆ ฉะนั้นการเรียก
ภาพยนี้ว่าราม ก็คงจะเนื่องมาจากเหตุ 2 ประการดังกล่าว
แล้ว ¹

ข้อสันนิษฐานนี้เห็นว่าชอบด้วยเหตุผล และน่าจะถูกต้อง สรุปได้ว่าสาเหตุที่เรียก
ภาพยสร้างคนางค์ว่า "ราม" นั้นเพราะจำนวนคำที่ใช้ในวรรคหนึ่ง ๆ เท่ากันคือวรรค
ละ 4 คำ อีกประการหนึ่งเนื่องจากทำนองสวดภาพยชนิดนี้ รามเรียบ เสมอกันเสมอ
ปลาย จึงเรียกตามลักษณะของทำนองสวด

¹ ปราณี ขวัญแก้ว, วรรณคดีชาวบ้านจาก "บุคคลา" ตำบลรอบพิบูลย์, เอกสาร
การนิเทศการศึกษา ฉบับที่ 172 (กรุงเทพฯ : หน่วยงานนิเทศก กรมการฝึกหัดครู,
2516), หน้า 28.

อย่างไรก็ดีปรากฏว่ามีอยู่ 2 แห่งในภาพเรื่องมะโนรา ที่มีคำว่า "พิลาบ" แทนที่จะใช้ "ราม" เช่นตอนอื่น ๆ แต่เท่าที่สังเกตข้อความตอนนี้ ที่ขึ้นหน้าว่า "พิลาบ" ทั้งสองแห่งนั้นจะมีเนื้อความเป็นทำนองเดียวกันคือจะเป็นเนื้อความพรรณนาถึงตัวละครในตอนนั้นว่าอยู่ในบทโศกหรือแสดงอาการที่ร้องไห้ ฉะนั้นคำว่า "พิลาบ" นี้คงจะมีใช้ชื่อของภาพยี่สุรางคนางค์ แต่เป็นคำชื่อบอกว่า ภาพยี่สุรางคนางค์ตอนนี้เป็นตอนพรรณนาบทคร่ำครวญ ตัวอย่าง

28 พิลาบ โฉมจันเทวี ผู้เป็นชนนี้ เหนพระลภยา นางเด็จ
จากแทน ลกแลนออกมา สวมกอดลภยา โสกาสลบลง (โอรุ)
กومانชานไชย คุลิ่งสงไส พระไทยพิสวง ปรละคหลากจิตร
ยั้งคดียังงง ไมรูสิกงค้ ว่าเป็นฉนโค ¹ ...

และ

28 พิลาบ มะโนราเทวี ไคพิงทานี้ กราบทลแจจไชย สำคัญ
หมันคัง วาองคภูวไนย แมนแชนใจุย บ้างไทโสกี พังสาว
ไซว้า แศพระภญา หมิไครวะมี กิตหนาสงสาร พระมารศุคที
เวนแกชีวี ยังไมบันไลย ... ²

3.3.5 จุดมุ่งหมายในการแต่ง

ธรรมเนียมบางอย่างหนึ่งของคนไทยที่ปฏิบัติกันมาเป็นเวลาช้านาน คือการสวดหนังสือ การสวดหนังสือก็คือการอ่านหนังสือของชาวบ้านเพื่อความสนุกสนานเพลิดเพลินนั่นเอง จะต่างจากการอ่านหนังสือธรรมคาก็ตรงที่การสวดหนังสือนั้นต้องสวดเป็นทำนองที่ไพเราะ อย่างที่เรียกกันว่าอ่านทำนองเสนาะนั่นเอง เกี่ยวกับการสวดหนังสือ

¹ มะโนรา, หน้า 94.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 117-8.

นี่ นางสาวปราณี ชวัญแก้ว ไต่เลาไว้ในเรื่องวรรณคดีชาวบ้านจากบทคำ ว่า

การอ่านหนังสือของชาวบ้านเรียกว่า "สวดหนังสือ" คือจะมีผู้สวดคนเดียว คนอื่นจะเป็นผู้ฟัง ผู้สวดคงมีความชำนาญและสวดได้ไพเราะ แต่ละหมู่บ้านจะมีคนสวดหนังสือคนหนึ่งหรือสองคนรับจ้างสวดตามบ้านแล้วแต่ใครจะว่าจ้าง คุ้มจ้างตกลงกันเอง มักจะเลี้ยงอาหารมากกว่าจะคิดค่าจ้างเป็นเงิน ผู้สวดคนใดเสียงไพเราะจะมีคนจ้างสวดทุกคืน¹

การสวดหนังสือนี้ นอกจากจะสวดตามบ้านเพื่อความสนุกสนานเพลิดเพลินแล้วยังนิยมสวดกันตามวัดอีก เพื่อประโยชน์ในการสั่งสอนพระธรรม และต้องการอันสูงส่งทางศาสนา ทั้งนี้แทนของไทยบางเรื่องถือเป็นเรื่องแสดงบุญกรรม ซึ่งอาจนำมาเป็นตัวอย่างในการสอนได้ ดังที่นายสุกิจ นิมมานเหมินท์ ไต่เลาถึงจุดประสงค์ข้อนี้ไว้ในคำนำหนังสือเรื่องสังขศิลป์ชัย กลอนสวด ว่า

อีกประการหนึ่ง นิทานไทยบางเรื่องถือเป็นเรื่องเกิดขึ้นเพราะบุญกรรมแต่ตรงต้องการสั่งสอนพระธรรมและอันสูงส่งทางศาสนา กลอนสวดโดยมากแต่งขึ้นด้วยเหตุนี้ การอ่านกลอนสวดในวัดเป็นประเพณีนิยมของไทยแต่ก่อน แม้ในปัจจุบันก็ยังมีบางแห่งที่ทางวัดจะจัดคนอ่านสวดกลอนใหญ่มาสถูกราชสีงาตั้งในระหว่างคอกพระเทศน์²

¹ ปราณี ชวัญแก้ว, เรื่องเดิม, หน้า 25.

² สุกิจ นิมมานเหมินท์, "คำนำ," สังขศิลป์ชัย กลอนสวด (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2512), หน้า ค. (คุรุสภาพิมพ์แจกในงานพระกรุณาพระราชทาน ณ วัดเสนาสนาราม อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา วันพฤหัสบดีที่ 30 ตุลาคม 2512).

หนังสือที่แต่งเพื่อใช้สวดนั้นมักจะใช้คำประพันธ์ประเภทกาพย์อย่างเคี้ยวตลอดเรื่อง ทั้งนี้เพื่อความสะดวก และความไพเราะในการสวด ตัวอย่างเช่นหนังสือวรรณคดีชาวบ้านทางใต้เรื่อง พระรถเมรี หอยสังข์ และวันการ ซึ่งเป็นวรรณคดีจากบทกวีผู้แต่งใช้คำประพันธ์ประเภทกาพย์ทั้งสามเรื่อง และมีจุดมุ่งหมายเพื่อใช้สวด ทั้งนี้ข้อความปรากฏในเรื่อง เป็นหลักฐานที่จะนำมายืนยันจุดมุ่งหมายในข้อนี้ กล่าวคือเรื่องพระรถเมรี ผู้แต่งได้ออกกวีเพื่อพรรณนาพฤติกรรมชาติหรือบ่อนยาวเกินไป ควดยเกรงว่าคนอ่านจะเบื่อ การออกกวีเช่นนี้ทำให้ทราบว่าผู้แต่งมีจุดประสงค์จะให้ผู้อ่านนั้นเองขอความค้ำถ้วว่ามีดังนี้

กระรกรันท์หน้าใจ กอดสบสลับไป
 ไร่ไรยแกพอสมควญ
 เมื่อโคยจ สิ้นคำสำนวนญ แครำครำครวญ
 ทั้งหลายเขาจ ชวนกักรดา ¹

นอกจากนี้ หนังสืออื่น เช่น เรื่องสังข์ศิลป์ชัย ซึ่งใช้คำประพันธ์ประเภทกาพย์ทั้งหมดก็เรียกว่า "กลอนสวด" ตามจุดมุ่งหมายคือใช้สวด ฉะนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่าจุดมุ่งหมายในการแต่งกาพย์เรื่องมะโนรานัน น่าจะแต่งขึ้นเพื่อใช้สวด เพื่อประโยชน์ทั้งในการความเพลิดเพลิน และในการสอนธรรมในพุทธศาสนา

3.3.6 เนื้อเรื่อง

กาพย์เรื่องมะโนรา มีเนื้อเรื่อง และดำเนินความตามเรื่องที่มีในสุนทรชาคก ในหนังสือปัญญาสชาคกทุกประการ จนกล่าวได้ว่ากาพย์เรื่องมะโนรานันผู้แต่งได้เรียบเรียงความจากเรื่องสุนทรชาคก โดยใช้คำประพันธ์ประเภทกาพย์ ฉะนั้นหากจะกล่าวว่

¹ ปรานี ขวัญแก้ว, เรื่องเดียวกัน หน้าเดียวกัน.

สุธนซาคกเป็นเรื่องของพระสุธน—นางมโนห์รา ฉับรอยแก้ว ภาพเรื่องมะโนราก็เป็น
เรื่องพระสุธน—นางมโนห์รา ฉับรอยกรอง ก็คงไม่ผิดความจริงนัก เพราะเนื้อความที่
แปลกออกไป ก็มีเฉพาะในภาพเรื่องมะโนราเท่านั้น ทั้งนี้แต่งภาพเรื่องมะโนราได้
เพิ่มเติมลงไปในเรื่องตามความเหมาะสมของเหตุการณ์แต่ละตอนในเรื่อง เช่น
การพรรณนาความฝันของนางจันทวี เมื่อพระโพธิสัตว์ลงมาปฏิสนธิ ถึงความว่า

มีจรีบัว	นวลนางกษัตริ
โพธิสัตว์ปิตินธิ	ตั้งค้อเบกษา
องค์อัคชายา	ในชนครรภา
	นิมิตอัศจรรย์
	ในฝันนั้นว่า
มีเทพเทวา	ฤชาาแข็งขัน
อุมแก้วกัลยา	ในป่าหิมวัน
วางองค์แจ่มจัน	เหนือแท่นมณี
	แล้วว่าเยาวมาลย์
โคทรงคชสาร	เผือกผู้มีศรี
ไปเทียมชมไพร	สระใหญ่ว่ามี
ในฝันเทวี	โคคอกบษณ
	พยาชางยืนไท
นางรับเอาไว้	ในลักษณะฝัน
ยินดีพระไท	ควยโคสำคัญ
นิมิตอัศจรรย์	ในราษราตรี ¹

๗๗

¹ มะโนรา, หน้า 2.

เมื่อพระสุธนประสูติแล้ว ท้าวอาทิตย์วงศ์ สั่งให้แม่นมที่มีลักษณะดีโดยพรรณนาถึงลักษณะของหญิงที่เหมาะสม และไม่เหมาะสมที่จะเป็นแม่นม ดังความว่า

นางนางนิวพรรณขาว	นมยานยาวถึงนาก็
นมใสไม่สี้คี่	นางนางมีนมเป็นพวง
เลือกเสียไม่ให้เอา	หมีให้เผ่าพระลกลหวง
นางนางนมคักทรวง	เตงคั้งเต่าไม้เซาการ
นางนางนั้นนมงกน	น้ำมนั้นเปรี้ยวไม่หวาน
เอาแตกอประมาณ	พานคล้าย ๆ นอยจึงก็
เนื้อหนังอ่อนลไบ	ทรงวิไลเลิศษัตรี
ปฏูจะกัลยานี	นิว่องศรีเนื้อคำแคง
เอาใส่ในราชการ	น้ำนมหวานไม่แสดง
ตั้งให้เร่งจักแคง	รคองแควกริยาดี ¹

ฯลฯ

และพรรณนาคือไปว่า ทรงจักให้มีพิชี่เฉลิมขวัญ แล้วจึงให้พระนามว่าพระสุธนกุมาร

ในการอภิเษกพระสุธนกัมนางมโนหรา ท้าวอาทิตย์วงศ์โปรดให้มิ่งานสมโภชในงานนี้จักให้มีการมหรสพและการละเล่นต่าง ๆ ซึ่งผู้แต่งได้พรรณนาถึงมหรสพและการละเล่นต่าง ๆ เท่าที่จะมีแสดงแล้ว หรือเพียงจะให้มีแสดงในสมัยที่แสดงนั้นไว้อย่างละเอียดพิสดาร

หลังจากที่นางมโนหราไขอุบายหนีรอดจากการถูกนำตัวไปบูชาบัญชี ระหว่างทางบินกลับเมืองกินนร มีข้อความแทรกว่า

¹ มะโนรา, หน้า 4-5.

สุธนายาครา	ผู้ใจนั้นว่า
นางไม่ไปตาม	สงครามไม่ไกล
บาทที่ทานไว้	เหตุความเป็นไฉน
	ว่าเวรยังมี
ชาติกอรโพณมา	อันองค์มะโนรา
สุธนภวไฉน	ชื่อว่า เมรี
คือองค์พระศรี	ไซ้ใครอื่นมี
	พระรจราชา
	นางตั้งอะริฐาน
เมื่อตามภพาค	วนสิ้นสังข
ว่าในชาตินี้	เมรีตามมา
เกิดกายภาคหน้า	ราชาตามไป
	เวรนางยังมี
เราท่านทั้งนี้	อย่ามีสงไส
เวรมาทัน	ปลงกันพระไทย
เพราะจงเวรไว้	วชิ์ชาติกัน ¹

ข้อความตอนนี้เป็นไปในเรื่องสุธนชาคก การที่ผู้แต่งแทรกลงไปนั้นน่าจะมีเจตนา
 ให้อนานหรือผู้เข้าใจว่าเหตุที่นางมะโนธราของพลัดพราก และพระสุธนกองติดตามไป
 ได้รับความทุกข์ทรมานนั้น เป็นเพราะกรรมแต่ชาติก่อน คือเมื่อครั้งเกิดเป็นพระรถกับ
 นางเมรี ² ทำให้้อนานผู้ตั้งเรื่องนั้นยิ่งขึ้นว่า พระสุธนและนางมะโนธราคือพระรถเสน
 และนางเมรีกลับชาติมาเกิด

¹ มะโนรา, หน้า 79-80.

² ในสุธนชาคก ชื่อ "กักริ"

นอกจากนี้ บทพรรณนาต่าง ๆ เช่น บทคว่ำครวญ บทแต่งตั้งทรงเครื่อง ตลอดจนบทศีลจรรย์ ซึ่งเป็นส่วนประกอบที่ขาดไม่ได้ในวรรณคดีไทย ก็มีแทรกอยู่อย่างเหมาะสมในกาพย์เรื่องมะโนรา

รายละเอียดต่าง ๆ ดังกล่าวแล้ว ที่มีเพิ่มเติมในกาพย์เรื่องมะโนรานั้นไม่ได้ทำให้เค้าโครงเรื่องและข้อปลีกย่อยอื่น ๆ ในกาพย์เรื่องมะโนราเท่าที่ปรากฏตามต้นฉบับผิดเพี้ยนไปจากเรื่องราวในเรื่องสุธนชาคกแต่อย่างใด

อนึ่ง มีข้อสังเกตเกี่ยวกับข้อความปรารภเรื่องกาพย์เรื่องมะโนรา กล่าวไว้แต่เพียงสั้น ๆ ว่า

	ครั้งนั้นสาศกา
อยู่ในมหา	เชควันนาราม
ภิกษุองค์หนึ่ง	กระสันถึงมาตุคาม
สาวกพญาลาม	เทศนาไปรดปราน
	ยกเรื่องบุพชาติ
ชาฎกนิบาต	อดีตนิทาน
ปางโพธิสัตว์	เที่ยวท่องธรรมาน
สืบสร้างสมภาร	เพิ่มเติมบารมี ¹

โดยไม่แสดงเรื่องปัจจุบันเกี่ยวกับภิกษุผู้มีเมานีในราคะรูปนั้น ดังที่ปรากฏในเรื่องสุธน-ชาคกนั้น อาจควยเหตุผลที่ว่า เรื่องปัจจุบันที่เกี่ยวกับภิกษุผู้มีราคะนั้นคงเป็นที่รู้ซึ้งซาบกันดีทั่วไปแล้ว ฉะนั้นการกล่าวแต่เพียงว่า "ภิกษุองค์หนึ่ง กระสันถึงมาตุคาม" เป็นเหตุของเรื่องก็จะเป็นที่เข้าใจ ไม่จำเป็นต้องเล่ายะเอียดขยายความอีก และอีกประการหนึ่งโดยจุดมุ่งหมายของการแต่งก็เพื่อจะให้เป็นหนังสือสวด การที่กล่าวถึงข้อความอื่นที่ไม่ใช่เนื้อความในตัวเรื่องมากไป อาจทำให้คนฟังเกิดเบื่อเสียก่อนก็ได้

¹ มะโนรา, หน้า 1.

3.4 มโนหรานีบาท

หนังสือมโนหรานีบาทนี้ได้นฉบับมาจากวัดมัชฌิมาวาส จังหวัดสงขลา ต้นฉบับเดิมเป็นสมุดข่อย กระจายสี่ขาว เขียนด้วยตัวคำอย่างที่เขาบักซ์ไต้เรียกว่า "บุคขาว"¹ ซึ่งนายสุริวงส์ พงศ์ไพบูลย์ ได้ค้นพบโดยบังเอิญที่วัดมัชฌิมาวาส จังหวัดสงขลา และได้คัดลอกและดำเนินการจัดพิมพ์ขึ้นเป็นครั้งแรกใน พ.ศ.2513 ภายความร่วมมือของวิทยาลัยวิชาการศึกษา สงขลา และวิทยาลัยครูสงขลา

3.4.1 สมัยที่แต่ง

ตอนท้ายของหนังสือมโนหรานีบาท มีข้อความบอกว่า

เขียนจบ ณ วัน 2 ๓ 1 คำ จุลศักราช 1230 ปีมโรง
 สวรรุชศก²

จุลศักราช 1230 ตรงกับ พ.ศ.2411

นายสุริวงส์ พงศ์ไพบูลย์ ได้วินิจฉัยเกี่ยวกับศักราชที่แจ้งไว้นี้ในบทความเรื่อง มโนหรานีบาท ในทัศนะของชาวเขา ว่า

เห็นว่าเขียนจบในที่นี้ อาจหมายถึงประพันธ์จบหรือคัดลอกจบก็ได้ ผู้เขียนสังเกตจากอักษรวิธีและจากบางสิ่งบางอย่าง เห็นได้ว่า ผู้จารเรื่องลงในสมุดข่อยนี้ เป็นคนละคนกับผู้-

¹ สมุดข่อยหรือหนังสือของทางบักซ์ไต้ เรียกชื่อตามลักษณะของกระดาษที่ใช้มี 2 ชนิดคือ "บุคขาว" เป็นกระดาษสีขาวเขียนด้วยตัวสีคำ และ "บุคดำ" ใช้เขมาทากระดาษให้ดำ และใช้เขียนด้วยดินสอทำจากดินขาว หรือรังซึ่งผสมยางไม้.

² มโนหรานีบาท ฉบับวัดมัชฌิมาวาส สงขลา, หน้า 298.

ประพันธ์ เช่นพบว่า บางตอนลอกข้ามบรรทัด กลับมาลอก
ใหม่บาง ลอกซ้ำความบาง ¹

และโดยที่ข้อวินิจฉัยไว้ตอนท้ายของบทความเกี่ยวกันว่า

เมื่อนำประวัติศาสตร์และประเพณี วัฒนธรรมเข้าจับ
พอจะเห็นเค้าว่า หนังสือมโนหรานีบาตนี้คงมีอายุไม่เกิน
สมัยกรุงธนบุรี น่าจะเป็นระยะเวลาใกล้เคียง ๆ กับ พ.ศ. 2411
ที่อาจไว้เสียควายฆ่า และน่าจะเป็นไปไควว่า คำว่าเขียนจบ
เมื่อจุลศักราช 1230 ปีโรงนั้น หมายถึงปีที่ประพันธ์จบ ¹

ข้อวินิจฉัยของนายสุวิงศ์ พงศ์ไพบูลย์ ที่ว่า มโนหรานีบาตมีอายุไม่เกินสมัย
กรุงธนบุรี คมีทางจะเป็นไปไคว ส่วนที่ว่าประพันธ์จบในปี จ.ศ. 1230 ซึ่งตรงกับ พ.ศ.
2411 นั้น ไม่น่าจะเป็นไปไคว ทั้งนี้เมื่อพิจารณาหลักฐานบางอย่างเกี่ยวกับมหรสพบาง
ประเภทที่กล่าวถึง และไม่ไควกล่าวถึงในหนังสือ ตอนที่มีการสมโภชการอภิเษกพระสชน
กับนางมโนหรานีนครไกรลาส รวมทั้งหลักฐานทางอื่นบางประการแล้ว ปีที่แต่งน่าจะ
ใกล้เคียงสมัยกรุงธนบุรีมากกว่าจะเป็นปีที่ระบุ คือ พ.ศ. 2411 ซึ่งตกในสมัยรัชกาล
ที่ 4 คอรัชกาลที่ 5 มหรสพชนิดแรกที่ควรนำมาพิจารณาก็คือ ละครมูหนึง หรือ ละคร
มูหนึง ซึ่งมีกล่าวในหนังสือมโนหรานีบาต ดังนี้

ปีภาคราชโพน	ฉคอรัมแกมโชน
ฉคอรัมมูหนึง	นายโรงโหน่งหน่าง
ชอระกา	ยวคยั้งกว่าย้าง
	รอนราชาเคี้ยว ²

¹ สุวิงศ์ พงศ์ไพบูลย์, เรื่องเกี่ยวกัน, หน้า 302.

² มโนหรานีบาต, หน้า 260.

ณครมูหฺง คือ ละครมูหฺง หรือละครโนนั้เอง ตามหลักฐานที่ปรากฏละคร
ราชินิกนี้่าจะกำเเนิดขึ้นเป็นครั้งแรกในราชสำนักพระเจ้าอยุ่หวับรมโกศ เพราะคำว่า
"ลครโน" ปรากฏเป็นครั้งแรกในหนังสือมโนโถวาทคำฉันท์ ของพระมหานาค วัคทา-
ทราย ตอนที่พรรณนาถึงมหรสพที่แสดงในงานสมโภชรอยพระพุทธรบาท ดังข้อความว่า

ลครก็พอนรอง	สุรศัพทกรับชาน
ฉับฉ่าที่ค่านาน	อนิรุทธกินรี
ฝ่ายพอนลครโน	บริรักษ์จักรี
โรงรมศิริมี	กลดบับแลชาย
ลวนสรรสกรรจนาจาง	อรอนลอออาย
โคจรล บอຍากวาย	จิตจงมะ เมอณัน
ร้องเรื่องระเคนโคย	บุษบาตุนาหงัน
พาพักคทาบรร-	พทรวมฤคิโถม ¹

ความนิยมละครโน หรือละครมูหฺง น่าจะไคแพร่หลายไปถึงทางภาคใต้ใน
ระยะเวลาต่อมา เข้าใจว่าคงจะก่อนที่จะเสียกรุงแก่พม่าในปี พ.ศ.2310 ² ทั้งนี้มี
หลักฐานปรากฏว่าในสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี เจ้าเมืองนครศรีธรรมราชมีละครมูหฺง
กล่าวคือมีกล่าวอยู่ในจดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวี ความว่าพระ-

¹ พระมหานาค วัคทาทราย, มโนโถวาทคำฉันท์ (พระนคร : กรมศิลปากร, 2503), หน้า 40.

² สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำรงราชานุภาพ, ทรงวินิจฉัยว่า
ละครมูหฺงที่เริ่มมีขึ้นในรัชกาลพระเจ้าอยุ่หวับรมโกศน่าจะรุ่งเรืองเฉพาะในรัชกาล
นี้ ควบปรากฏว่าสมัยต่อมาเมื่อสมเด็จพระเจ้าเอกทัศ พระมหากษัตริย์องค์สุดท้ายของ
กรุงศรีอยุธยา มีพระราชประสงค์จะทอดพระเนตรละคร ยังคงหาละครมูหฺงชายเขาไป
เล่น

ดู สมเด็จพระบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำรงราชานุภาพ, ตำนานละครอิเหนา
(พระนคร : คลังวิทยา, 2503), หน้า 121.

เจ้ากรุงธนบุรี เสด็จไปตีเมืองนครศรีธรรมราช เมื่อปี พ.ศ. 2312 เจ้าเมืองนคร ๗
 ก้าวพระเขษานภาพ หนีไปพึ่งเจ้าเมืองจนะหรือเมืองเตหา เจ้าเมืองจึงไต่จับตัวส่งมา
 ให้พร้อมควยวิวาร ทรัพย์สิน รวมทั้งละครผู้หญิงควย ขอความในจดหมายเหตุ ๗ ตอน
 นี้มีดังนี้

พระอุทัยเทวเจ้าเมือง รวากองทัพยกติดตาม(มา)
 ก้าวบารมี ส่งตัวเจ้านครกับพวกพ้องพงศ์พันธุ์ ทั้งละคร
 เครื่องประดับเงินทอง ราชทรัพย์ สิ่งของส่งถวายมาพร้อม ¹

โดยที่ผู้แต่งมโนราชนิยาย กล่าวถึงละครผู้หญิงหรือละครอย่างปกติ เช่น
 เกี่ยวกับมหรสพชนิดอื่น ไม่มีถ้อยคำอันใดที่แสดงว่าเพ็งจะมีละครผู้หญิง ฉะนั้น จึงอาจ
 สันนิษฐานว่าสมัยที่แต่งมโนราชนิยาย ละครผู้หญิงคงแพร่หลายมาทางใต้ และนิยมแสดง
 เป็นเวลานานพอสมควรแล้ว ส่วนจะนานมากน้อยเท่าใดนั้น อาจพิจารณาถึงมหรสพ
 อื่นชนิดหนึ่งประกอบกัน มหรสพชนิดนี้คือหุ่น

หุ่นเป็นมหรสพที่วรรณคดีเรื่องต่าง ๆ มักจะกล่าวถึงร่วมกับมหรสพและการ
 เล่นชนิดอื่นใดตอนที่พรรณนาถึงมหรสพและการเล่นที่มีในงานสมโภชอย่างใดอย่าง
 หนึ่ง แต่เป็นที่น่าสังเกตว่าในหนังสือมโนราชนิยาย ไม่ปรากฏว่ามีการกล่าวถึงการ
 แสดงหุ่นแต่อย่างใด ไม่ว่าจะ เป็นหุ่นชนิดใดก็ตาม ทั้งที่หุ่นก็มีเล่นแล้วในสมัยพระเจ้า-

¹ กรมหลวงนรินทรเทวี, จดหมายเหตุความทรงจำ (พระนคร : โรงพิมพ์-
 พระจันทร์, 2501), หน้า 87. (พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนครสวรรค์ศักดิพินิต
 โปรดให้พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงพระศพพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงทิพยรัตน-
 กิริฎกุลินี ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ 26 ตุลาคม พุทธศักราช 2501).

อยู่ห้วงมโหศ ทั้งนี้มีข้อความที่กล่าวถึงหุ่นในหนังสือบุณโณวาทคำฉันท์¹ ของพระมหานาค วัดท่าทราย ซึ่งแต่งเมื่อครั้งสมัยพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ จึงอาจสันนิษฐานได้ว่า ขณะที่แต่งมโหหรานีบทนั้น การแสดงหุ่นยังไม่ได้แพร่หลายลงไปทางภาคใต้ และก็มีหลักฐานว่าได้แพร่หลายลงไปทางภาคใต้ในสมัยต่อมา เพราะปรากฏว่ามีอ้างอิงในหนังสือวรรณคดีของทางภาคใต้คือ กาพย์เรื่องมะโนรา² และกาพย์เรื่องพระรถเมรี³

1 คำคำประพันธ์ว่า

ฝ่ายหนักตั้งโห	ศัพทสาวกระโหมโครม
ชูเชือกพระโคโคม	ทวิพราหมณรงค
เริ่มเรื่องพระไชยหัก	จรเสด็จพาพง
ลอบลอมมฤคยง	อสุรท้าวกุเวรแปลง ฯ

ดู พระมหานาค วัดท่าทราย, บุณโณวาทคำฉันท์ (พระนคร : กรมศิลปากร, 2503), หน้า 40.

2 กาพย์เรื่องมะโนรา กล่าวถึงหุ่นหลายชนิดรวมกับมหรสพและการละเล่นอื่น ๆ ที่มีในคราวสมโภชพิธีอุทิศแก่พระสุชน นางมโนธรา ทินครอุครบัญญัติจาด ขอความที่กล่าวถึงการแสดงหุ่น มีดังนี้

หุ่นลาวหุ่นมอ มวยป่าป้อน เล่นประชันกัน มุกมุกยัก
ฉงเหยบหัน พวกคตทั้งนั้น หัวรอทกคน
มีหุ่นทวายใส่เสื้อกรวยกรวย ชักสายข้างบน ฟังมีหุ่น
เล่น แลเพนชอบกน ยักย้ายสายยล คนคู่อิงไป

3 การแสดงหุ่นปรากฏในวรรณคดีชาวบ้านจากมุกคำ เรื่องพระรถเมรี คอนท้าวคนธรรมดาชาวญานางเมรี คำคำประพันธ์

หุ่นเล่นเรื่องพระโสวัต	เมื่อกษัตริย์เข้าคองหลวง
ตามหาสาคาง	พบนางเทพธิดา
อยู่ในพิมานรัตน์	พระโสวัตเขาไปหา
เชยชมภักกรมยา	อมรินทร์าก็มีปาน

ดู "วรรณคดีชาวบ้านเรื่องพระรถเมรี," วรรณคดีชาวบ้านจากมุกคำ เอกสารการนิเทศการศึกษา ฉบับที่ 172 (กรุงเทพฯ : หน่วยศึกษานิเทศก กรมการฝึกหัดครู, 2518), "ภาคผนวก," หน้า 231.

การแสดงตนจะแพร่หลายลงไปทางใต้ตั้งแต่เมื่อใดนั้น พอจะสันนิษฐานตามหลักฐานที่ปรากฏในพงศาวดารคือ เมื่อพระเจ้ากรุงธนบุรีเสด็จไปตีเมืองนครศรีธรรมราชไค้ในกลางปี พ.ศ. 2312 แล้ว ก็ให้เจ้าตัวเจ้านครขึ้นไปยังเมืองหลวง แล้วทรงตั้งเจ้านราสุริยวงศ์ พระเจ้าหลานเธอให้ครองเมืองนครศรีธรรมราช แต่เจ้านราสุริยวงศ์ครองนครศรีธรรมราชอยู่ไค้ประมาณ 7 ปี ก็ถึงแก่พิราลัย ในปี พ.ศ. 2319 พระเจ้ากรุงธนบุรีจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้เจ้านคร ฯ กลับคืนออกไปครองเมืองนครศรีธรรมราชคังเดิม¹

เจ้านคร ฯ ผู้นี้ โดยนิสัยน่าจะเป็นผู้ที่รักและสนใจในศิลปะการแสดงไม่น้อย การที่มีละครมโหรีเป็นสมบัติของตนเองก็น่าจะเป็นเครื่องยืนยันคังกล่าวนี้ไค้คัง ฉะนั้นระหว่างที่อยู่ไค้เมืองหลวง คงจะไค้เห็นการแสดงหุ่นและอาจฝึกหัดไปเผยแพร่และฝึกหัดเล่นไค้เมืองนคร ฯ เป็นแห่งแรก จนเป็นที่นิยมแพร่หลายในถิ่นภาคไค้ในเวลาต่อมา

หากเป็นไปตามข้อสันนิษฐานนี้แล้ว ก็อาจกำหนดปีที่แต่งมโนหรานีบาทไค้ว่า น่าจะแต่งก่อนปี พ.ศ. 2319 อันเป็นปีที่เจ้านราสุริยวงศ์พิราลัย

อนึ่ง มโนหรานีบาท ไค้อ้างถึงหนังสือกฤษณาสอนน้อง (คำฉันท์) ตอนที่ท้าว-หมพกรกล่าวอบรมนางมโนหรา ก่อนที่จะเดินทางกลับนครไค้โรลาส โดยยกเรื่องนางกฤษณาสอนน้องสาวชื่อ "จันทภา" มากล่าวเป็นอุทาหรณ์ คังข้อความว่า

¹ สมภพ ภิรมย์, "คำนำ," กฤษณาสอนน้องคำฉันท์ฉบับกรุงธนบุรี กฤษณา-สอนน้องคำฉันท์ พระนิพนธ์สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาปวเรศวริศไชยโย และวินิจฉัยเรื่องกฤษณาสอนน้อง พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (ธนบุรี : สารศึกษาการพิมพ์, 2516), หน้า (3), (4), (คณะกรรมการจัดงานวันสุนทรภู่สภานิติภาคทักษิณ พิมพ์มณฑลเกล้า ฯ ถวายในการเสด็จพระราชดำเนินพระราชทานผ้าพระกฐิน ณ วัดพิชัยญาติการาม วันที่ 18 ตุลาคม พุทธศักราช 2516).

ทุมพรบพิทพง	วังนง เห่ง เขยชวัน
ท้าวณนพระภักครณัน	มาวาเจามโนหรา
กอบยอสุสมทาว	สาหมี่เจ้าเหงาพุทธา
เจ้าจงเพี้ยนพยา	ในราชธรรมประเวณี
เรื่องราวแมนางแก้ว	กฤษณาภลยา ¹
กลาวสอนขนิฐา	จันทกานารถจำได้ใจ
อย่าให้เสียสร้อยวงษ์	องคราณูเป็นใหญ่
กบชกาจะกาไป	กำเมรีบเสียบให้เป็นพาล ²

เรื่องนางกฤษณาสอนน้องนั้น ปรากฏอยู่ในวรรณคดีไทยเรื่องกฤษณาสอนน้อง—
คำฉันท์ ซึ่งมีอยู่สองสำนวนคือ สำนวนของพระยาราชสุภาวดี สมัยกรุงธนบุรี และสำนวน
ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส สมัยกรุงเทพฯ ส่วนที่อ้างถึง
ในมโนหรานิชาตนั้น น่าจะหมายถึงฉบับที่เป็นสำนวนของพระยาราชสุภาวดี ซึ่งแต่งรวม
กับพระภิกษุอินทรที่นครศรีธรรมราช ระหว่างปี พ.ศ. 2312–2319 อันเป็นระยะเวลา
ที่พระยาราชสุภาวดีดำรงตำแหน่งเป็นอัครราชครู นครศรีธรรมราช คือเจ้านราสุริยวงศ์
ดังที่อ้างในหนังสือที่แต่งว่า

เริ่มกลอนพิตรทาน	พระยาราชสุภา—
วคิลชิครา	แสดงนามโดยมี
ผู้ช่วยบริรักษ์	นราโลกพรหมดิษฐ์
ในกรุงนครศรี	ธรรมราชบุรินทร์ ³

¹ ทรงนี้สัมบัลลชาค

² มโนหรานิชาต, หน้า 288.

³ กฤษณาสอนน้องคำฉันท์ ฉบับกรุงธนบุรี, หน้า 34.

ทั้งนี้เนื่องจากชื่อขนิษฐาของนางกฤษณา ในหนังสือมโนหรานีบาตนั้นเรียกชื่อว่าจันทร-
 ภา ซึ่งมีเสียงใกล้เคียงกับ "จันทรประภา" ในสำนวนของพระยาราชสุภาวดี มากกว่า-
 "จันทรประภา" ในสำนวนของพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส นอกจากนี้
 กฤษณาสอนน้องคำฉันท์สำนวนของพระยาราชสุภาวดี ยังแต่งที่เมืองนครศรีธรรมราช
 โอกาสที่จะเป็นที่รู้จักแพร่หลายในถิ่นภาคใตุน่าจะมีมากกว่า

การที่มโนหรานีบาตอ้างถึงกฤษณาสอนน้องคำฉันท์เช่นนี้ อาจทำให้กำหนดได้
 ว่าหนังสือมโนหรานีบาตนี้ น่าจะแต่งระหว่างปี พ.ศ. 2312-2319

ฉะนั้น ปี จ.ศ. 1230 ซึ่งตรงกับ พ.ศ. 2411 นั้น น่าจะเป็นปีที่เขียนหรือคัด
 ลอกตามที่ยกไว้ มิใช่เป็นปีที่แต่ง

3.4.2 ผู้แต่ง

มโนหรานีบาตไม่ปรากฏชื่อผู้แต่ง แต่เมื่อพิจารณาการใช้ภาษาที่มีภาษาใต้ปน
 อยู่เป็นจำนวนมาก การเปลี่ยนรูปและเสียงคำภาษาภาคกลาง คำภาษาบาลีและสัน-
 สกฤตที่ใช้ให้ออกเสียงตามลักษณะการออกเสียงของทางภาคใต้ เช่น

	คูหราสังโฆ
ยังมีนโคร	อุคอรปัญจา
เลอศไกรใหญ่กว้าง	ทศโยธนา
กำแพงเสมา	สิบแปดสอกสรร
	ปอมคัคคเคียว
เชิงเห็นเค็รเทียว	จตรัคเทากัน
มีเนาหวาร	ไปคารเข็รชัน
ปิคของป่องกัน	อารีฎาการ

คาเมเคทา	ถนนทรอกทลา
นรานาประเทศ	ตึกกวานพิสาร
บูชาสการ	มาสสมกาน
	สวยศัพพทยา

าลา

ทระปัสโม
มันทาพิลิต
กศลเพิ่มพูน

ราชาเสกโถ
ทานเจ้าไอสุรริย
อัปษรกรกล
บุญทานำลง¹

นอกจากนี้เหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับหนังสือรวมทั้งที่อ้างถึงในหนังสือเช่นหลักฐาน
ที่เกี่ยวข้องกับมหรสพบางประเภทที่มีอ้างในหนังสือก็คือ การอ้างถึงหนังสือกฤษณาสน-
นองคำฉันทกวี ย่อมบ่งถึงถิ่นที่แต่งหนังสือมโนหรานิบาตดังที่กล่าวแล้วแต่คน หลักฐาน
เหล่านี้ทำให้เชื่อได้ว่า ผู้แต่งมโนหรานิบาต ต้องเป็นชาวโคตะแนอน

3.4.3 รูปแบบของคำประพันธ์

คำประพันธ์ที่ใช้แต่งมโนหรานิบาตเป็นคำประพันธ์ประเภทกาพย์ แม้วาดแต่ง
จะบอกไว้แต่ว่า "จะแต่งพรองท่านองฉัน" และที่ท้ายเรื่องว่า "กวีชาวมแตงฉันท
ผูกพันตามพระบาลี" ก็ไม่น่าจะหมายถึงคำประพันธ์ประเภทฉันท์โดยเฉพา คงจะหมาย
ความแต่เพียงว่า เป็นคำประพันธ์เท่านั้น เช่นเดียวกับที่มีกล่าวไว้ในลิลิตพระลอบทหนึ่ง
ว่า

¹ มโนหรานิบาต, หน้า 12-4.

เป็นศรีแก่ปากผู้	ผจงฉันท
คือคมาลาसर	เรียบร้อย
เป็นถนิมประทับกรรณ	ทุกเมื่อ
กลกระจะตองนอย	หนึ่งไค่แรงใจ ฯ ¹

ซึ่งคำว่าฉันทที่อ้างนี้ มิได้หมายถึงคำประพันธ์ประเภทฉันท แต่หมายความว่าคำประพันธ์เท่านั้น

ภาพยส่วนใหญที่ไซ่แต่งมโนหรานิบาตไค่แก่ ภาพยยานี้ 11 ฉมัง 16 และสุรางคนางค์ 28 ซึ่งเรียกว่า "ราย 28" เป็นที่น่าสังเกตุว่ามีคำประพันธ์บางบทที่มีลักษณะแปลกไปจากภาพยต่าง ๆ ที่กล่าวแล้ว คือมีลักษณะคล้ายฉันทตรงจำนวนคำในวรรคหรือบท แต่มีไค่ตรงครัดคำแห่งครลหุ ดังที่คำฉันทแต่ละชนิดไค่กำหนดไว้เป็นหลักเกณฑ์ในการแต่ง² นอกจากนี้ยังแต่งก็มิไค่บอกชื่อคำประพันธ์ เพียงแต่ระบุตัวเลขไว้เท่านั้น ซึ่งเข้าใจว่าเป็นจำนวนคำที่มีในบทของคำประพันธ์แต่ละชนิดที่ไซ่ตัวอย่างเช่น

คำประพันธ์

21 ปางนั้นกัศปพระมุนี
ศรีสุกษสวัสดิ์ค้อยไเนยนา

ยบุรพวรแก้วกินรี

¹ ชุมมณเรื่องพระลอ, (พระนคร : กรมศิลปากร, 2508), หน้า 1. (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ อำมาตย์เอก พระชดิทธิธรรมาภิม (อำนาจ รมยานนท์) ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม 20 มกราคม พ.ศ.2508).

² คำราฉันทที่มีใน เมืองไทยขณะนั้นนอกจากในหนังสือจินตคามนี้แล้ว ยังมีที่แปลจากคัมภีร์ฉันททุกโศทัยอีก 2 ฉบับคือ ฉันทมาศราพตติ และ วรรณพตติ พระนิพนธ์สมเด็จพระบรมพรพรมานูชิตชีโนรส อีกฉบับหนึ่งคือ ฉันทศาสตร์ ของนายฉันท ชำวีไล.

๑๖ จึงประพุกขี่ปราไพศรยษา ว่าคุณกอรทราอนุมาศรีกา
อยู่ถำรัตนาศรีโค ¹

18 นายบุญฤทธิกาพราน หลงญาสีสาร
สนองถอยเพื่อจะฝากทรามชม
มโนทราไว้ในอาศรม กรกราบบังคม
ดาลงไปส่งนาคบาทไชย ²

19 สมเด็จพระเจ้าอาทิตย์พิศโฉมมโนทราพลง
ร่องเชิงชุมพลง บรรลีย์
โอบแมควนทฤาเจ้าพระหนอเหนามาพรากพลัด
เสียดั่งราชสมบัติ เมืองท่า ³

22 อาทิตย์บดี่พัง กิณอรนารถหลสาร
คังกระเวกในเมกษชาน สงเสียดังหวังเวไนใจ
เมืองการว่า มะโนทะราสโกใหม่
จงอยู่เป็นศุภชัยใน สำนักนิเราระเบคอง ⁴

นอกจากนี้ยังมีคำประพันธ์ประเภท 12, 14, 15 ซึ่งบอกเฉพาะตัวเลขโดย
บอกชื่อเช่นเดียวกัน

¹ มโนทราธิบาย, หน้า 84.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 87.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 121-2.

⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 123-4.

คำประพันธ์เหล่านี้ ผู้แต่งอาจนำแบบแผนมาจากคำประพันธ์ประเภทฉันทลักษณ์บางชนิด โดยตัดข้อบังคับเกี่ยวกับตำแหน่งคำครุคำลหุทิ้งเสีย ในคงไว้แต่เพียงจำนวนคำเท่านั้น ทั้งอาจมีจุดมุ่งหมายจะให้ เป็นคำประพันธ์ชนิดใหม่ หรือจะให้หนังสือมโนราชนิพนธ์มีลักษณะ เป็นไปตามธรรมเนียมนิยมของทางภาคใต้ ในข้อที่ว่าในการแต่งวรรณกรรมนั้นให้ใช้คำประพันธ์ประเภทเดียวกันทั้งเรื่อง ฉะนั้นโดยที่คำประพันธ์ที่ใช้แต่งมโนราชนิพนธ์ส่วนใหญ่เป็นกาพย์ หรืออาจกล่าวว่าเป็นคำกาพย์ทั้งหมดก็ย่อมได้ จึงจำเป็นต้องปรับปรุง และเปลี่ยนแปลงแบบฉันทลักษณ์นำมาใช้ ให้มีลักษณะเป็นกาพย์กวย เพื่อให้กลมกลืนกับกาพย์ที่ใช้แต่งอย่างสนิทแนบเนียน¹

3.4.4 จุดมุ่งหมายในการแต่ง

ในหนังสือมโนราชนิพนธ์ ไม่ปรากฏคำบอกเล่า หรือข้อความอันใด ที่แสดงเจตนาใฝ่หาหนทางว่าผู้แต่งมีจุดมุ่งหมายในการแต่งวรรณกรรมเรื่องนี้แต่อย่างใด แต่ทั้งนี้อาจพิจารณาจากการใช้คำประพันธ์ในการแต่ง ซึ่งอาจทำให้ทราบถึงจุดมุ่งหมายในการแต่งได้

¹ นางสาวปราณี ขวัญแก้ว กล่าวไว้ในปริทัศน์นิพนธ์เรื่อง วรรณคดีชาวบ้านจาก "บุคควา" โดยอ้างว่าเป็นคำอธิบายของ นายเปลื้อง ณ นคร ว่า

กวีฉันทลักษณ์ในการแต่งกาพย์มากกว่าคำประพันธ์ประเภทอื่น ที่สวยงามเห็นใจชัด คือเรื่องมโนราชนิพนธ์ กวีแต่งเป็นฉันทลักษณ์แล้วขาดความไพเราะสุนทรีย์หนังสือประเภทกาพย์ไมใด คนไม่นิยมอ่าน กวีจึงหันมาแต่งกาพย์

คุ ปราณี ขวัญแก้ว, วรรณคดีชาวบ้านจาก "บุคควา", เอกสารการนิเทศ การศึกษา ฉบับที่ 172 (กรุงเทพฯ : หน่วยงานนิเทศก กรมการฝึกหัดครู, 2518), หน้า 155.

มโนหรานิบาท แต่งด้วยคำประพันธ์ประเภทกาพย์ แม้จะมีคำประพันธ์ชนิดอื่นปนอยู่บ้าง ผู้แต่งก็ได้ปรับปรุงให้มีลักษณะเป็นอย่างกาพย์ดังที่กล่าวไว้แล้วแต่คน ฉะนั้นจึงอาจเรียกมโนหรานิบาทว่า เป็นหนังสือประเภท "คำกาพย์" ได้และคตินิยมประการหนึ่งคือ หนังสือที่มีส่วนการแต่งเป็นกาพย์นั้น มักจัดเป็นหนังสือประเภท ที่เรียกว่า กลอนสวด¹ ดังนั้นจึงอาจสันนิษฐานได้ว่า จุดมุ่งหมายในการแต่งมโนหรานิบาทนั้นก็เพื่อใช้สวดนั่นเอง ข้อสันนิษฐานนี้จะถูกต้อง ทั้งนี้เมื่อพิจารณาการเรียกชื่อกาพย์-สรุภคณางค์ 28 ว่า "ร่าย 28" ก็น่าจะเป็นหลักฐานยืนยันให้เห็นจุดมุ่งหมายในการแต่งให้ชัดเจนยิ่งขึ้น เพราะคำว่า "ร่าย" นั้นใช้เป็นชื่อเรียกกาพย์สรุภคณางค์ 28 ตามลักษณะของสำเนียงการสวดหนังสือที่มีทำนองสวดสม่ำเสมอ ตั้งแต่คนจนจบบทประพันธ์นั้น ๆ²

3.4.5 รูปแบบของเรื่อง

มโนหรานิบาทมีลักษณะเป็นวรรณคดีรูปแบบ คือ เริ่มต้นด้วยบทไหว้ครู ซึ่งมีข้อความประกอบด้วยการไหว้พระรัตนตรัย ขอให้ท่านช่วยความสุขความเจริญ ไหว้พระผู้เป็นเจ้า ไหว้คุณบิดามารดาให้ช่วยปกป้องอันตรายต่าง ๆ อันอาจจะบังเกิดมีขึ้น เหล่านี้เป็นธรรมเนียมนิยมประการหนึ่งของการแต่งวรรณคดีไทย ดังคำประพันธ์

คลึงประสารสม	ประนมตั้งมณฑาน
กราบควยตะกียวาร	อภิวาทย์ขัง
แด่พระบรมศรี	รัตนัตยาบัง
ศรีสวัสดิ์ไชยยัง	ลิตีแห่งมามี

¹ เฮนรี คี. กีนส์เบอร์ก, "พระสحنในเอเชีย," มโนหรานิบาท ฉบับวัคัมช-ณิมาวาส สงขลา (สงขลา : วิทยาลัยวิชาการศึกษาสงขลา และวิทยาลัยครูสงขลา, 2513), หน้า 393.

² คู่มือวิทยานิพนธ์, หน้า 82.

อันชยมบรมเม	เทวจักรปานี
อิสวรสดี	ฉุณเรศฉุณตรา
มารุทอรุณ	ศะศรีสโรสาครา
สมุทสทา	อำมฤหัจฉุณม
ไหวกฤณิกุราช	มาตุรังสะเซโถ
อุษณจจะริโย	ษรศีลเวหวิชาการ
จงเป็นกำแพงกัน	อันตรายอยามากาน
แกชาญูวิจารณ์	จะแดงพรองท่านองฉัน ¹

เมื่อไหวครุเสร็จแล้วก็เริ่มดำเนินเรื่องตามลักษณะของนิทานอรรถกถาชาคกโดยกล่าวถึงเรื่องปัจจุบัน คือเรื่องของพระภิกษุผู้มีราคะมาก อันเป็นเหตุให้พระพุทธรูปองค์ทองทรงเล้าเรื่องในอดีต ได้แก่เรื่องพระสุนน-นางมโนห์รา ให้พระภิกษุทั้งหลายฟัง เนื้อหาความเป็นเรื่องปัจจุบันที่บรรยายในมโนหรานีบทนั้น มีความเหมือนกับที่มีในสุทธชาคกทุกประการ เรื่องราวที่เป็นเหตุการณ์ปัจจุบันที่กล่าวในมโนหรานีบท มีข้อความเริ่มต้นดังนี้

ปางเมื่อบรมครู	มุนีนารถเนาสถาน
เชกพนัวัหาร	คาวกรพาราณศรี
มีมาดพหุมนุหนึ่ง	มาบรรพชาเพื่อจะดี
สงสารไม่โยคี	พระภิกษุ เทียวโคจร
บิณฑิมาครราชธานี	มีศรีกาหนึ่งสุธรร
ศรีธามโนนอร	นารถแดงเขาบิณฑิปา ²

¹ มโนหรานีบท, หน้า 1-3.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 3-4.

เมื่อภิกษุรูปนั้นได้เห็นและเกิดลุ่มหลงสตรีนางนั้น จนกระทั่งทำสิ่งที่ไม่ควรแก่สมณะ แล้วความโง่ทรามไปถึงพระพุทธองค์¹ หลังจากที่ได้รับสั่งถามและทราวยุเหตุนั้นแล้ว พระพุทธองค์จึงทรงแสดงเรื่องราวในอดีตชาติ

จึงไซร้ศรรรมบุรา	เมื่อครั้งศาสนา
กัศปะสะพำพโธ	
ครั้งนั้นพระณรสิงโ	อุฎฐจากโส
ทกลงมาเป็นชัฎยา	
ปรากฏในชมภูทึปา	กษักรกรุงชา
นี่ใครจะเยี่ยมเห็นทัน	
ให้หลงควยทรงสาวสวรรค์	รศกลินเจือกัน
ก็ข้ามโนโคยคาม	
สู่เสี้ยชีวิตรบขาม	เพราะเพื่อหญิงงาม
ก็หลงควยรศรปา ²	

เฉพาะความตอนนีในมโนหรานิยาตมีความพิสดารกว่าที่มีในสุตตชาดกกล่าวคือ ในสุตตชาดกไม่มีใครระบุว่าบุคคลที่เคยประพฤติกการ เช่นนี้ เมื่อครั้งอดีตชาตินั้นเป็นใคร และเหตุการณ์เกิดขึ้นในสมัยใด อย่างที่บอกไว้ในมโนหรานิยาต

ต่อจากนั้นพระพุทธองค์ทรงเล่า เรื่องตามคำหูดอาราธนาของภิกษุทั้งหลายนั้น โดยดำเนินความตั้งแต่กล่าวถึงนครอุครปัญจาตของท้าวอาทิตย์วงศ์ ที่อุคคสมบุรตควยอำนาจของพญานาคชมภูจิตร จนกระทั่งจบเรื่องที่เป็นอดีตชาติ

¹ ดูเรื่องราวที่เป็นเหตุการณ์ปัจจุบันในวิทยานิพนธ์. หน้า 41.

² มโนหรานิยาต. หน้า 10-11.

เมื่อเล่าเรื่องในอดีตจบแล้ว พระพุทธองค์ทรงแสดงการกัลป์ชาติตามลักษณะของนิทานอรรถกถาชาดก เช่นเดียวกับสุตฺตชาดก แต่การระบุตัวบุคคลบางกนเพี้ยนกันคือในสุตฺตชาดกระบุว่าท้าวพุมราชกัลป์ชาติมาเกิดเป็นพระสารีบุตร พญานาคชมพูจักรกัลป์ชาติมาเกิดเป็นพระโสมภักดีฉานะ และพระกัสสปฤๅษีกัลป์ชาติมาเกิดเป็น พระกัสสปเถระ ส่วนในมโนหรานิบาตระบุว่า ท้าวพุมพรกัลป์ชาติมาเกิดเป็นพระกัสสปเถระ และมีใ้ระบุว่าพญานาคชมพูจักร และพระกัสสปฤๅษี กัลป์ชาติมาเกิดเป็นใคร ส่วนบุคคลอื่นนอกจากนี้ระบุตรงกัน¹

ในตอนท้ายของเรื่อง ผู้แต่งได้บอกที่มาของเรื่องและเนื้อความที่แตกต่างจากเรื่องพระสุตฺต-บางมโนหรานิบาตอื่น ตลอดจนลักษณะการดำเนินเรื่อง ดังข้อความว่า

อหังอันว่าชา	ผลั๓ธาเพี้ยนพเย
แถงคามมาพีเฮ	ทานแถงไว๓แต่โบราณ
ไม่มีเรื่องกาพนม	บุตรแห่งพร๓าหมณ๓มีจ๓า
ลูกนักร๓าษป๓กษา	กั๓หาไม๓ในคัมภีร์
ท้าว๓ชา๓แถงฉน๓ตี	ผกพัน๓คามพร๓ะบาดี
เรื่องราว๓แถงอร๓มี	มโน๓หร๓านิ๓บา๓ต

อนึ่ง แม้ว่าหนังสือมโนหรานิบาต จะแต่งขึ้นเพื่อใช้ในการสวด ซึ่งโดยข้อเท็จจริงแล้วผู้ฟังก็ต้องการจะฟังเรื่องราวเหตุการณ์ของเรื่อง เพื่อความสนุกสนานมากกว่าที่จะต้องการฟังข้อความอื่นที่ไม่ใช่เนื้อเรื่องโดยตรงก็ตาม แต่โดยที่มโนหรานิบาตแต่ง

¹ การแสดงการกัลป์ชาติโดยระบุตัวบุคคลไม่ตรงกันเช่นนี้อาจเป็นไปได้ว่าผู้แต่งมโนหรานิบาตอาจไม่เคยถือความตามเรื่องในสุตฺตชาดกโดยเคร่งครัดนักจึงระบุตัวบุคคลตามที่ตนเห็นว่าเหมาะสม

² มโนหรานิบาต, หน้า 297-8.

เป็นบทร้อยกรอง ผู้แต่งจึงออกไม่ได้ที่จะพรรณานาบทต่าง ๆ ประกอบตามแบบของบท
ร้อยกรอง เช่นบทชมธรรมชาติ บทคร่ำครวญ บทแก่งอภิศรวงเครื่อง ตลอดจนบท
อัครจริย ซึ่ง เป็นองค์ประกอบอย่างหนึ่งที่จะพบอยู่เสมอในวรรณคดีไทยประเภทร้อย
กรอง ดังตัวอย่าง

บทชมนกและสัตว์

เถา เขาคันรับ	นกเขาเจ้าจับ
นกพริกจับพริก	จับคคชัน
ป่อนเหยื่อเผือกกัน	จับลพริกบัน
	บินภามารัง
จับพมไก่อ	ไก่อฟ้าพยาพ้อ
ไก่อแจไก่อเจียม	จาแจวเสียงคอง
กระตุกกระตากสัง	เรียกค้อยรัง
	บนไม้ประจำไก่อ
จับไม้ไก่อ	กาลิงคคิงโคดง
เตนกินลูกคคิง	หางไพรปีกโต
นกชากันใคร	วังไลกันไซว
	จับไม้กันเตรา ¹

ฯลฯ

ประสมไกรสร	สิงหะราชผาดจอร
ผาดโผนจากถ้ำ	ราชสิงโ
ไล่มฤคคาโค	พ้าฤทธีภาโด
	กระป้อเดินไป

¹ มโนहरานิบาต. หน้า 207.

หักไม้ไผ่เียง
เหม็นเหม็นหมมหมัก
อุกอาจยากได้

คชสารนำโสดง
ระทึกทงงไพร
สิ่งก้นักตกใจ
มาแมลอมลา ¹

าลา

3.4.5 เนื้อเรื่อง

ในตอนท้ายของเรื่องมโนหรานิชาต ผู้แต่งได้บอกที่มาและลักษณะการดำเนินเรื่องไว้ ดังข้อความว่า

อหังอันว่าชา
แต่งตามพาทีเฮ
.....
ตัวชาวมแตงฉันท
เรื่องราวแตกอรัม

ยลัทธิาเพียนพเย
ทานแต่งไวแต่โบราณ
.....
ผูกพันตามพระชาติ
บ้านอันโอมมโนหรานิชา ²

ข้อความว่า เรื่องมโนหรานิชาตนี้ ดำเนินความตามเรื่องที่มีในภาษาบาลี ซึ่งทั้งนี้ไม่น่าจะเป็นเรื่องอื่น นอกจากเรื่องสัชนชาตค ในหนังสือปัญญาสาชคกัมมั เติมที่เป็นภาษาบาลีมีหลักฐานที่จะยืนยันความจริงข้อนี้คือ ในเรื่องมโนหรานิชาต กล่าววานาง-มโนหรานิชาเป็นพี่สาวคนโต ดังข้อความว่า

¹ มโนหรานิชาต, หน้า 208.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 297-8.

มีพระวรบุตร	อุดมรูปสุนทร
เจตองค์ทรงลักคณา	กัลยาเป็นนารี
เชรูนางนั้นชื่อ	เจามโนห์ราคินรี
หอกองกัณชุนารี	กนิรนารถยุพาพาล ¹

ซึ่งตรงกับความเป็นพระนิพนธ์เชิงอรรถที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระ
ยาคำรงราชานุภาพ ทรงอธิบายไว้ในหนังสือบทละครครั้งกรุงเก่า เรื่องนางมโนห์ราว่า

ความซุกกักภาษาดี นางมโนห์ราเป็นผู้สาวใหญ่ แต่
ความเรื่องทีแปลเป็นภาษาไทยว่า เป็นน้องสุดทอง ²

แม้วาญแคงมโนหรานิมาจะบอกไว้ว่า โคความความตามเรื่องที่มีในภาษา
บาลี ซึ่งน่าจะเป็นเรื่องสุนทรชาคในหนังสือปัญจชาคค กิ่งที่กล่าวไว้แล้วก็ตาม แต่
ปรากฏว่ายังมีเหตุการณ์ในเรื่องบางตอน และตัวละครในเรื่องบางตัวแปลกไปจากที่มี
ในสุนทรชาค และที่แปลกยิ่งกว่านั้นก็คือ เนื้อความในมโนหรานิมาตอนทีแปลกไปจาก
เรื่องสุนทรชาค นั้น กลับไปพ้องกับความที่มีในนิทานชาวบ้าน เรื่องนางมโนห์รา และบาง
ทีไปเหมือนกับความในบทเพลงกล่อมเด็ก เรื่องนางมโนห์ราก็มี ซึ่งจะได้นำมาพิจารณา
ต่อไป เนื้อเรื่องในมโนหรานิมาคมีดังต่อไปนี้

ท้าวอาทิตย์วงศ์กับนางจันทเทวีมีเสล ครอบเมืองอครปัญจาล ต่อมาพระโพธิ-
สัตว์โคจุติลงมาประสูติเป็นราชโอรส ทรงพระนามว่าพระสุชน ทั้งนี้เนื่องจากในวัน
ประสูติ มีชุมทองเกิดขึ้นทั้งสี่ทิศของปราสาท และในวันประสูตินั้นเอง มีช้างเผือกมาสู่

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 48-9.

² สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำรงราชานุภาพ, "นิทานเรื่องนาง
มโนห์รา," บทละครครั้งกรุงเก่า เรื่องนางมโนห์ราและสังข์ทอง (พระนคร :
ศิลปาบรรณาการ, 2512), หน้า 10.

บารมี และบังเกิดสหชาติ คือ บุณฑฤกษ์ บุตรพราน และสิงหนครโศรา ซึ่งต่อมาบิดาของบุคคลทั้งสองได้ถวายให้เป็นข้ารับใช้ของพระสุธน¹

ทางทิศตะวันออกของนครอครบุรีจาด มีสระน้ำซึ่งเป็นที่อยู่ของพญานาค ชื่อชมภูจิตร ควบคุมอำนาจของพญานาคชมภูจิตรนี้เอง เมืองอครบุรีจาดจึงอุดมสมบูรณ์ด้วยพืชพันธุ์ธัญญาหาร ท้าวอาทิตย์วงศ์และประชาชนนึกถึงบุญคุณ ก็ไต่เตงเครื่องบูชามาสักการะอยู่เนือง ๆ

ยังมีอีกเมืองหนึ่ง ชื่อมหาบุรีจาด เกิดแห่งแดนผู้คนออกอยาก จึงพากันอพยพไปยังเมืองอครบุรีจาด เป็นจำนวนมาก จนเมืองมหาบุรีจาดเกือบจะกลายเป็นเมืองร้าง ผู้ครองนครมหาบุรีจาด เห็นผิดสังเกต ให้หาตัวอำมาตย์มาถาม ได้ความว่าพลเมืองได้พากันอพยพไปยังนครอครบุรีจาด เพราะอุดมสมบูรณ์ด้วยอำนาจและบารมีของพญานาคชมภูจิตร ก็คิดที่จะกำจัดพญานาคเสีย จึงให้ประกาศหาพราหมณ์ชำนานูเวทไปจับพญานาคฆ่าเสีย โดยจะมอบราชสมบัติกึ่งหนึ่งเป็นรางวัล ปรากฏว่ามีพราหมณ์ชำนานูเวทแปดคน² รับอาสา แล้วเดินทางไปยังนครอครบุรีจาด เมื่อไปถึงก็พากันไปเก็บใบยา มาทดลองเป่ามnock ไปในสระที่อยู่เหนือที่อยู่ของพญานาคนั้น ควบคุมอำนาจเวทมนต์ทำให้พญานาคชมภูจิตรไม่อาจหนีอยู่ในนครบาดาลได้ ต้องขึ้นมายังพื้นพิภพ ได้เห็นเหตุการณ์ก็รู้ว่าคนกำลังมีภัยอันตรายเสียแล้ว ฝ่ายพราหมณ์ทั้งแปดเห็นการทดลองได้ผล เช่นนั้นก็หยุคแล้วพากันไปเก็บใบยามาอีก เพื่อจะกระทำพิธีในวันรุ่งขึ้น

ในวันนั้นพราหมณ์บุณฑฤกษ์ออกมาล่าสัตว์ พญานาคเห็นก็แปลงร่างเป็นมนุษย์ แล้วถามนายพราหมณ์ถึงถิ่นที่อยู่ ก็ทราบว่านายพราหมณ์เป็นชาวเมืองอครบุรีจาด จึงบอกให้พราหมณ์

¹ ในสุธนชาดกไม่ได้อธิบายถึงช่างเผือก และสหชาติของพระสุธน และตัวนายพรานเองก็ไม่เคยเป็นข้ารับใช้ของพระสุธนมาก่อน.

² ในสุธนชาดก ว่าคัดเลือกไว้คนเดียว.

ทราบว่าเป็นใคร แล้วได้เล่าให้ฟังว่าตนกำลังถูกประหารจากพรหมทั้งแปด พรหมบุตรทุกขได้ฟังดังนั้นจึงรับอาสาจะทำจัดพรหมทั้งแปดให้ แล้วบอกให้พญานาคลง ไปยังบาคาลก่อน ¹

ฝ่ายพรหมทั้งแปด เก็บใบยาพอกแก้ความตองการแล้ว ก็กลับมาจะกระทำพิธี อานเวทหาพญานาคพรหมบุตรทุกขเห็น เช่นนั้นก็ปรากฏกายออกมาแล้วข่มขู่ให้พรหมทั้งแปดคลายเวทมนต์ พรหมทั้งแปดกลัวว่านายพรานจะฆ่าจึงรีบคลายมนต์ แล้วรีบ เดินทางกลับ ไปยังนครมหาปัญจาล ²

ฝ่ายพญานาคชมพูจักร เมื่อพรหมคลายมนต์แล้ว ก็ขึ้นมาบนพิภพแล้วชวนนายพรานไปเที่ยว เมืองบาคาล หลังจากที่เลี้ยงคเป็นที่เกษมสำราญแล้วนายพรานก็ลากลับ ³ นำของมีค่าที่รับจากพญานาคไปฝากภรรยาที่ชื่อเมฆบิคา ⁴

วันหนึ่งพรหมบุตรทุกขจะออกปลาล่าสัตว์อีก ก็เข้าไปทูลลาพระสุธน ⁵ แล้วเดินทางเข้าไปในป่าหิมพานต์ ใต้เจ็ดวันก็ถึงอาศรมพระกัสสปฤๅษี และได้อาศัยพักแรมอยู่ที่อาศรมนั้น

¹ ในสุธนชาคกว่า พญานาคแปลงร่างเป็นพรหมแปดและแกล้งบอกพรหมบุตรทุกขว่า จะมาจับพญานาค ทำให้นายพรานโกรธจะฆ่าพรหมแปด เมื่อพรหมแปดเห็นว่าพรานรักใคร่พญานาค จึงบอกความจริงให้พรานรู้.

² ในสุธนชาคกว่า หลังจากพรหมคลายมนต์แล้ว นายพรานก็ตัดศีรษะพรหมแปดนั้นเสียควย.

³ ในสุธนชาคก บอกว่าพญานาคชมพูจักรพาไปเมืองบาคาล แบ่งเมืองให้ครองครึ่งหนึ่ง แต่พรหมบุตรทุกขอยู่เมืองนาคใต้เพียง 7 วัน ก็ลากลับ.

⁴ ในสุธนชาคก ไม่ได้ออกชื่อภรรยาของพรหมบุตรทุกข.

⁵ แสดงว่าเป็นข้ารับใช้ ส่วนในสุธนชาคกไม่ปรากฏว่าพรหมบุตรทุกขเป็นข้ารับใช้หรือสนิทสนมกับพระสุธนมาก่อน.

กล่าวถึงนครไกรลาส ท้าวทุมพร¹ บุตรของนครมีธิดา 7 องค์ องค์ใหญ่ชื่อ มโนห์รา² ท้าวทุมพรได้สร้างปึกทางให้ธิดาทั้งเจ็ดกินเที่ยวเล่น และพากันบินไปอาบ น้ำที่สระโบกขรณีเป็นประจำคือเจ็ดวันค่อครั้ง³

เช้าวันรุ่งขึ้น พรานบุณฑฤกษ์ได้ไปที่สระโบกขรณี ประจวบกับเป็นเวลาครบ 7 วัน ที่บรรดานางกินรีทั้งเจ็ดได้มาเล่นน้ำในสระนั้น เมื่อไปถึงสระก็เห็นนางมโนห์รากับน้อง ๆ พร้อมทั้งบรรดานางกินรีบริวาร กำลังอาบน้ำในสระเป็นที่สนุกสนานรื่นเริง⁴ ด้วยความงามของกินรี ทำให้พรานบุณฑฤกษ์ปรารถนาจะได้ตัวนางกินรีนั้น⁵ จึงไปปรึกษากับพระกัศปฤณี พระกัศปฤณีจึงบอกว่าต้องไขว่วงนาคบาทจึงจะจับตัวนางกินรีได้ เมื่อรูเช่นนั้นนายพรานจึงเดินทางไปยังเมืองบาดาล ขอยืมวงนาคจากพญานาค ชมภูจิตร โดยแจ้งความประสงค์ให้ทราบ ในชั้นต้นพญานาคชมภูจิตรไม่อยากจะให้ไป แตะจนควยนายพรานมีบุญคุณเคยช่วยชีวิตไว้ จึงให้นายพรานยืมวงนาคบาทไป

อีกเจ็ดวันต่อมา นางมโนห์รากับน้อง ๆ จะมาเล่นน้ำที่สระดังเคย จึงไปขออนุญาตจากท้าวทุมพรและแม่เหล่านางกินรีผู้เป็นแม่ไม่อนุญาต ซ้ำยังเก็บปึกทางของนาง

1 ในสุนทรชาคชื่อ "ทุมราช"

2 ในสุนทรชาคกว่า เป็นน้องคนสุดท้อง.

3 เรื่องท้าวทุมพรสร้างปึกทางให้ธิดา ความไปพ้องกับนิทานชาวนาญเรื่องนางมโนห์ราทั้ง 2 ส่วนวน ส่วนในสุนทรชาคไม่ปรากฏข้อความว่า ท้าวทุมพรสร้างปึกทางให้ธิดา.

4 ในสุนทรชาค พระกัศปฤณีบอกพรานบุณฑฤกษ์ให้ทราบก่อนแล้วว่า มีนางกินรีมาอาบน้ำที่สระนั้น พรานจึงแอบไปขุมคุ.

5 ความจริงนี้ มโนหรานิยามไม่ได้บอกว่าพรานบุณฑฤกษ์ อยากรได้ตัวนางกินรีไปถวายพระสุนทรอย่างในสุนทรชาค ซึ่งฟังคู่กลับกัน.

มโนห์ราและน้อง ๆ ไขว่ไขว่¹ แต่นางกับน้องสาวก็สามารถไปเอามาได้ และพากันบินไปเล่นน้ำที่สระโบกขรณีตามปกติ

ฝ่ายพรานบุตฤกษ์ ซึ่งแอบคอยอยู่ที่ซบวงนาคคลองจับนางมโนห์ราไว้ได้ เมื่อเก็บปีกหางแล้วก็พามาที่อาศรม ฝ่ายนางไขว่ไขว่กับพระกัศปฤณีแล้ว เดินทางไปยัง เมืองบาดาล เพื่อนำวงนาคไปคืนพญานาคชมภูจิตรตามสัญญา² แล้วรีบกลับมาที่อาศรม ลาพระฤณีแล้วก็พานางมโนห์ราไปยังนครอครบุรีจาด

บรรดานางกิริณีของสาวทั้งหก เมื่อนายพรานโซ่มาศคล้องจับนางมโนห์ราไว้ได้ด้วยความเกรงกลัวนาคไม่อาจจะช่วยเหลือนางมโนห์ราได้ ต่างพากันบินหนีกลับไปยังนครไกรลาส แล้วหลความแก่นางกิริณีมารดา เมื่อความทราบถึงท้าวทุมพรจึงบอกแถมให้พานางกิริณีทั้งหกพร้อมด้วยบริวารบินติดตามหานางมโนห์รา โดยสั่งว่าหากพบก็ให้มอบสัตว์ครั้นแก่นาง แล้วพาส่งจนถึงนครอครบุรีจาด³

นางกิริณีเป็นมารดา พาศิคาทั้งหกพร้อมด้วยบริวารบินตามหานางมโนห์ราจนทั่วป่าหิมพานต์ก็ไม่พบตัว เห็นแครรอยเท้านายพราน กับรอยเท้าของนางมโนห์ราเท่านั้น⁴ นางจึงกลับไปหลท้าวทุมพรให้ทรงทราบ

¹ ในสทรนชาคกไมโคกล่าวถึงนางกิริณีมารดาห้ามปรามและเก็บปีกหางแต่อย่างใด ความตอนนี้มีทั้งในพระสุริยวงศ์กรุงเก่า และนิทานชาดกทั้งสองส่วน และยิ่งเลาถึงสาเหตุที่ห้ามไม่ให้ไปอาบน้ำ ก็เนื่องด้วยนางกิริณีมารดาเห็นราย โหรทำนายว่านางมโนห์ราจะพลัดพราก ส่วนในมโนห์รานิยามไมโคบอกเหตุผลอะไร.

² ในสทรนชาคกไมโคกล่าวถึงความในตอนนี้.

³ ความตอนนี้เป็นลูก แสดงให้เห็นว่าท้าวทุมพร เข้าใจถึงฤทธิ์อำนาจของนาค-บาศเป็นอย่างดี ถึงอย่างไรก็ตามไม่สามารถช่วยเหลือนางมโนห์ราให้รอดพ้นจากนายพรานได้ ฉะนั้นการที่รับสั่งเช่นนั้น ก็น่าจะมีเจตนาจะให้เดินทางไปถึงนครอครบุรีจาดโดยถูกต้อง เพราะหากหลงทางนางมโนห์ราคงจะได้รับความทุกข์ยากลำบากยิ่งขึ้น.

⁴ ในสทรนชาคกไมโค นางกิริณีมารดาพบหอเครื่องประดับสิ่งวาลแถมที่นาง-มโนห์ราถอดวางไว้ก่อนที่นายพรานจะพา เดินทางออกจากป่าหิมพานต์.

ในวันที่พรานบุญฤกษ์พานางมาถึง เมืองอุครปัญจาลนั้น พระสุชนก็เสด็จออก
 ประพาสอุทยาน ระหว่างทางที่นายพรานจะพานางไปยังบ้านของตน¹ ต้องผ่านอุทยาน
 ที่เสด็จประพาส ผู้คนก็พากันหอมล้อมกวนมโนให้รำคาญความแปลกใจ พระสุชนทอ-
 พระเนตร เห็นผู้คนหอมล้อมกันมากมาย เช่นนั้นก็รับสั่งถาม ไต่ความว่านายพรานบุญฤกษ์
 กลับมาจากป่าแล้ว และไต่ถามถึงที่มาด้วย จึงให้หน้าตัวนายพรานเข้า เผ่า นายพรานจึง
 ให้นำนางพักอยู่ที่ศาลาก่อนโดยกินน้ำดื่มให้คนเห็น ให้นายบ้านเผ่านางไว้² ส่วนตนเอง
 ก็เข้าไปกราบทูลเรื่องราวให้ทรงทราบตั้งแต่ต้น ตลอดจนวิธีการที่ไต่ถามมโนให้รำคาญและ
 พารอนแรมมาจนกระทั่งถึงนครอุครปัญจาล แล้วกล่าวถวายนางแก่พระสุชนพร้อมทั้งทูล
 พระสุชนให้ทรงทราบนางเป็นธิดาของท้าวทุมพรแห่งนครไกรลาส ตลอดจนทูลให้
 ทราบถึงความบริสุทธิ์ของนาง โดยอ้างว่าคนไม่อาจจะเข้าใกล้นางได้ ด้วยนางร้อน
 เหมือนไฟ³ แต่กระนั้นพระสุชนก็ยังแคลงพระทัย ด้วยนางกับพรานเดินทางรอน
 แรมมาในป่าตามลำพัง เป็นเวลาหลายวัน จึงให้บุรุษผู้เป็นราชบริวาร... ลี้คนไปพิสูจน์
 ก็เป็นจริงดังที่นายพรานกราบทูล ก็คือพระทัยรับสั่งให้แต่งศาลา เป็นที่ประทับชั่วคราวของ
 นางมโนให้รำคาญ โดยให้นายเมฆบิคาภกรรยานนายพรานกับภรรยานายบ้านเผ่ารักษานาง
 แล้วให้คนสนิทไปกราบทูลท้าวอาทิตย์วงศ์กับมเหสีให้ทรงทราบ ท้าวอาทิตย์วงศ์กับ
 มเหสีจึงเสด็จไปที่อุทยาน เมื่อไปถึงพระสุชนก็กราบทูลให้ทรงทราบเกี่ยวกับนางมโนให้รำคาญ
 ตามคำบอกเล่าของนายพรานตั้งแต่ต้นจนไต่ถามมา และประทับอยู่ที่ศาลาขณะนี้โดยที่คน
 ยังไม่ได้พบนาง ไม่รู้ว่านางจะมีสิริโฉมงดงามมากน้อยเพียงใด ท้าวอาทิตย์วงศ์จึงสั่ง
 ให้พราหมณ์ชื่อนานูไปดูโฉมลักษณะของนางมโนให้รำคาญ รู้ว่านางมีลักษณะเป็นเลิศจึงรับสั่ง

1,2 ความที่นางมโนให้รำคาญพักอยู่ที่ศาลาก่อนที่จะได้พบกับพระสุชนไม่มีในสุชนชาคก
 แต่ไปพ้องกับความในบทละครครั้งกรุงเก่าว่า เมื่อพรานบุญฤกษ์พานางมาถึงชายป่านอก เมือง
 ก็ฝากนางให้พักอยู่ที่บ้านตาชายาก่อน.

3 ในสุชนชาคกท้าวพรานบุญฤกษ์ไม่ปรารถนาหรือคิดที่จะแต่งงานกับนางมโนให้รำคาญ
 ทั้งคิดว่าจะพานางไปถวายพระสุชนด้วย.

ให้รับตัวเข้ามา เมื่อได้ยินเสียงนางก็ยิ่งพอพระทัย จึงให้จัดการอภิเษกสมรส¹

อยู่มาวันหนึ่ง สิงหนมบุตรโหราจารย์² เข้ามากราบทูลว่าถ้าพระสุธนได้ครองราชสมบัติ ขอให้แต่งตั้งตนให้อยู่ในตำแหน่งราชบุโรหิต เมื่อมีบุรุษหนึ่งไต่ย่นำความไปบอกกับบุโรหิตที่ดำรงตำแหน่งอยู่ ทำให้บุโรหิตผู้นั้นโกรธ พยาบาทตีกำจัดพระสุธนโดยหาทางจะปลิดชีพนางมโนห์ราเสียก่อน ซึ่งเป็นเหตุทำให้พระสุธนต้องตายตามไปด้วย³ แล้วพราหมณ์บุโรหิตก็แอบส่งข่าวไปยัง เมืองจันท์ ให้ยกกองทัพมาตีเมืองอูกร-ปัญจาล โดยตนเองจะคอยส่งเสบียงอาหารให้⁴ เมื่อทำวาทิตยวงศ์ได้ข่าวศึกก็ให้เรียกพราหมณ์บุโรหิตเข้ามาปรึกษา บุโรหิตได้โอกาสจึงกราบทูลแนะนำให้ส่งพระสุธนไปรบเพื่อตนจะได้ดำเนินการกำจัดนางมโนห์ราได้โดยง่าย⁵ เมื่อพระสุธนยกกองทัพออกไปเข้าศึกก็เข้ามาอ่อนน้อม แล้วทูลความจริงให้พระสุธนทราบโดยตลอดว่าศึกครั้งนี้เป็นอุบายของพราหมณ์บุโรหิต⁶

1 ความตอนนี้แตกต่างจากสุธนชาคกไปมาก ในสุธนชาคกว่าพราหมณ์นางมโนห์รา มาถึง เมืองอูกรปัญจาลในวันที่พระสุธนเสด็จประพาสอุทยาน เมื่อทอดพระเนตรเห็นนางก็รักใคร่ ในนาคันทั้งสองมาติดตาม พราหมณ์ก็ถวายนาง ๗ ที่นั้น พระสุธนก็รับไว้ด้วยความเต็มพระทัย แล้วให้คนสนิทไปกราบทูลความท้าววาทิจจวงศ์ให้เสด็จมารับเขาไปจัดการอภิเษก ไม่มีชั้นตอนอย่างใหม่ในหรานิมาศ.

2 ในสุธนชาคกว่า มีพราหมณ์ชื่อนายเวทเข้ามาปรนนิบัติรับใช้พระสุธน จนเป็นที่โปรดปรานและทูลขอตำแหน่ง เมื่อถึงโอกาสนั้น พระสุธนก็ให้สัญญา.

3 ในสุธนชาคกไม่ได้บอกว่าจะตีกำจัดนางมโนห์รา ตีกำจัดพระสุธนทีเดียว โดยไปกราบทูลยุยงท้าววาทิจจวงศ์ว่าพระสุธนเป็นกบฏ ตีปลงพระชนม์ชีพ แต่ท้าววาทิจจวงศ์ไม่ทรงเชื่อ.

4 ในสุธนชาคกว่าเข้าศึกยกกองทัพมารบเอง.

5 ในสุธนชาคกไม่ได้บอกว่าพราหมณ์มีแผนการอะไรนอกจากจะทูลแนะนำไปตามความเหมาะสม.

6 ในสุธนชาคกว่าปราบปรามได้ราบคาบ เพราะไม่ได้ทำเป็นอุบายแต่อย่างใด.

ในคืนวันที่พระสุธนยกทัพออกไปนั้น นางจันทเทวีพระมารดา¹ ก็ทรงพระสุบินว่าพระสุธนแพ่ศึก ถูกพระยาจันทคัคเค์ยรแล้วจึงได้ออกมาพันรอบเมือง เลื้อยไหล่นองไปทั่ว ซ้ำยังมีบุรุษหนึ่งถึงภูษาทรงของพระสุธนโยนลอยขึ้นไปในอากาศ² เมื่อนางตื่นขึ้นมาก็ก็นำหน้านางมโนห์รา เข้า เฝ้า เลาคความฝันให้ฟัง นางมโนห์ราจึงทำนายฝัน³ ว่าความฝันนี้เป็นมงคล พระสุธนจะไม่เป็นอันตราย และจะปรากฏอานุภาพแก่ไปทั่ว

ต่อมาข่าวที่นางจันทเทวีทรงสุบินก็ล่วงรู้ไปถึงท้าวอาทิตย์วงศ์ จึงรับสั่งให้พราหมณ์ปุโรหิตทำนายฝัน พราหมณ์ปุโรหิตได้โอกาสจึงแกล้งหลอพยากรณ์ว่า ฝันร้ายนักเกรงว่าพระสุธนจะเสียที ท้าวอาทิตย์วงศ์ได้ฟัง เช่นนั้นก็ตกพระทัย ประึกษาว่าจะแก้ไขประการใด พราหมณ์ปุโรหิตจึงกราบทูลให้กระทำพิธีบูชาสัตว์ทั้งหลาย รวมทั้งกินนร⁴ ซึ่งจะใช้อะไรมาแทนอย่างสัจจะอันไม่ได้ และหากขาดกินนรแล้วพิธีก็ไม่เกิดประโยชน์อันใด เมื่อท้าวอาทิตย์วงศ์รับสั่งถามว่ากินนรนั้นหายากจะไคมาอย่างไร พราหมณ์ปุโรหิตจึงกราบทูลให้นำตัวนางมโนห์รามาชูชาญ แต่ท้าวอาทิตย์วงศ์ไม่ยอมพราหมณ์ปุโรหิตจึงเพ็ดทูลว่า คั้งแต่นางมโนห์ราอยู่ก็มีแต่ความเดือดร้อนวุ่นวาย ในที่สุดท้าวอาทิตย์วงศ์ต้องยอมให้นำตัวนางมโนห์รามาชูชาญ ขณะนั้นสาวโสนางมโนห์ราไคยินจึงรีบมาบอกความ นางมโนห์ราก็รีบไปทูลนางจันทเทวี เมื่อนางจันทเทวีไคทรงทราบก็รีบขึ้นไปทูลทักทานต่อท้าวอาทิตย์วงศ์ให้งดการพิธีไว้อ้อน⁵ ไคอย่างถึงพระสุธน ท้าว-

¹ ในสุธนาชาคกท้าวอาทิตย์วงศ์ เป็นผู้ทรงพระสุบิน.

² ในสุธนาชาคกท้าวอาทิตย์วงศ์ไคลออกมากอบรอบจักรวาลสามรอบแล้วกลับเข้าไปในพระอุทรคั้งเกา.

³ เรื่องนางมโนห์ราทำนายฝันไม่ปรากฏในสุธนาชาคก แต่มีในนิทานชาวนาน เรื่องนางมโนห์ราทั้ง 2 ส่วนวน จะแปลกกันก็ตรงที่รายละเอียดของความฝันเท่านั้น.

⁴ ในสุธนาชาคกท้าวหมื่นบุษยหญิงผู้ชายรวมอยู่ก้วย.

⁵ ในสุธนาชาคก นางจันทเทวีไม่มีโอกาสเข้าไปกราบทูลทักทานเลย ก้วยท้าวอาทิตย์วงศ์รับสั่งห้ามไม่ให้ไคร เขาเฝ้า.

อาทิตย์วงศ์จึงให้จัดการพิธีไว้รอพระสุธน หลังจากที่นั่งจันทเทวีกลับมาบอกข่าวนั้นแก่นางมโนห์ราแล้ว พรานมณีโรหิตก็รีบเข้าไปกราบทูลต่อว่า และอ้างเหตุเภทภัยต่าง ๆ ที่จะเกิดขึ้นหากงานพิธีนี้ ท้าวอาทิตย์วงศ์ได้ฟัง เช่นนั้นก็ตกพระทัยกลัว และได้ประกอบพิธีอย่างเดิม พรานมณีโรหิตจึงส่งคำรวจให้รีบไปกุมตัวนางมโนห์รามาบูชาญ์โดยเร็ว นางมโนห์ราดู เช่นนั้นก็ทูลให้นางจันทเทวีช่วย แต่ครั้งนี้นางจันทเทวีไม่สามารถจะเข้าไปทูลทักทวนได้ เพราะถูกห้ามไม่ให้เข้าเฝ้า

ฝ่ายนางมโนห์ราก็อุบายไต่อย่างหนึ่ง จึงทูลแก่นางจันทเทวีว่า ค่ายวันนี้เป็นวันตายก็ขอผ่อนร่ำตายเป็นครั้งสุดท้าย ครั้นรำไคร่ครุ่นหนึ่งก็อุบายทูลว่าถ้าได้ปีกหางจะรำไคร่สวยงามกว่านี้ นางจันทเทวีหลงเชื่อจึงให้ปีกหางแก่นาง นางมโนห์ราสวมสอดปีกหางแล้วก็ผ่อนร่ำให้นางจันทเทวีทอดพระเนตรจนเพลินแล้ว พอได้โอกาสก็บินหนีออกไปทางช่องพระแกล 1

ครั้นบินมาถึงป่าหิมพานต์ก็แวะไปหาพระกัศปฤณี เล่าเหตุการณ์ให้ฟังแล้วสั่งว่าหากพระสุธนออกมาถึงที่นี่ ก็ขออย่าให้ติดตามนางไปเลย ค่ายหนทางทุรกันดารมาก แต่นางก็เกรงว่าพระสุธนจะไม่เชื่อจะติดตามนางไปให้ได้ นางจึงฝากกุญแจกับพระขามรงค์ไว้กับพระฤณีเพื่อมอบให้พระสุธน พร้อมกับเขียนมนต์สำหรับปลุกเสกยาป้องกันตัวลงบนใบกล้วย 2 มอบไว้ให้พระสุธนด้วย แล้วนางก็ลาพระกัศปฤณีขึ้นสู่นครไกรลาส 3

1 ในสุธนชาคกว่านางมโนห์ราทูลขอเครื่องประดับ โดยอ้างว่าขอตายพร้อมกับเครื่องประดับ นางจันทเทวีจึงมอบให้พร้อมกับปีกหาง.

2 ในสุธนชาคก ไม่ได้ออกว่า เป็นใบไม้อะไร.

3 ในสุธนชาคก นางมโนห์ราไคร่แนะนำไว้ด้วยว่า ถ้าพระสุธนจะติดตามนางไปให้เดินทางไปทางทิศอุดร พร้อมทั้งนำลูกทวนไปควย เพื่อป้องกันมิให้เสวยผลไมพิษ แล้วนางก็พรรณานาหนทางและภัยต่าง ๆ ที่จะพบระหว่างการเดินทาง ตลอดจนวิธีการแก้ไขโดยละเอียด.

เมื่อไปถึงก็กราบพูลศวามิให้ท้าวทุมพรทรงทราบโดยตลอด ตั้งแต่นายพรานจับได้นั้น กระทั่งบินหนีกลับมาได้ ท้าวทุมพร เห็นว่านางมโนห์รา ไปสมาคมกับมนุษย์เป็นเวลานาน จึงสร้างปราสาทไว้นอกเมืองให้นางอยู่กับพี่เลี้ยงเป็นเวลา 7 ปี 7 เดือน และ 7 วัน เพื่อให้หมกกลืนสาบมนุษย์เสียก่อน จึงจะรับนางกลับเข้ามาอยู่ในเมืองตามเดิม

ฝ่ายพระสุธน เสร็จการทัพแล้วก็กลับมายังนครอุครปัญจาล ได้ทราบเรื่องทีนางมโนห์ราจะถูกขุขาคย์แล้วหนีไป ก็ลั้ง กรันค้อยกลายตามโศกเศร้าก็ทูลนางจันทเทวีจะไปติดตามนางมโนห์รา นางจันทเทวีจะทัดทานห้ามปรามอย่างไรก็ไม่ฟัง แล้วพระสุธนก็เสด็จไปยังบ้านนายพรานพุดตฤกษ์ เพื่อให้นายพรานนำทางไปยังสระที่ได้นำนางมโนห์ราครั้งนั้น

ฝ่ายท้าวอาทิตย์วงศ์ทราบเหตุ ก็เข้าใจว่าพระโอรสโกรธเคืองถึงกับไม่มาทูลลา จึงสั่งให้อำมาตย์ไปทูลพระสุธนให้กลับมา เพื่อจะปรึกษาโทษพราหมณ์ปุโรหิต แต่พระสุธนซึ่งขณะนั้นกำลังจะเสด็จออกจากเมืองพร้อมด้วยนายพราน ไม่ยอมกลับมาตามคำทูลของอำมาตย์ ท้าวอาทิตย์วงศ์จึงให้ลงโทษพราหมณ์ปุโรหิตกับพรรคพวก โดยเนรเทศจากบ้านเมือง¹

เมื่อพระสุธนกับพรานเดินทางมาถึงอาศรมพระกัศสพฤณี ก็ถามถึงนางมโนห์รา พระฤณีจึงบอกความตามทีนางสั่งห้าม แล้วมอบกุญแจ พระขำมรงค์ และมนต์สำหรับปลุกเสกยาให้แก่พระสุธน ในคืนนั้นพระสุธนกับพรานได้พักที่อาศรม รุ่งเช้าหลังจากที่เก็บขามาปลุกเสกเรียบร้อยแล้ว ก็ลาพระกัศสพฤณีออกเดินทางไปถึงสระที่บรรดานางกินรีเคยมาเล่นน้ำ พระสุธนก็ให้นายพรานกลับนครอุครปัญจาล แล้วเดินทางติดตามนางมโนห์ราต่อไปแต่เพียงผู้เดียว² พระสุธนเดินทางไปตามทางทุรกันดารได้พบอันตรรายต่าง ๆ

¹ ในสุธนชาดกไม่ได้กล่าวถึง ส่วนเรื่องปรึกษาโทษพราหมณ์ปุโรหิตก็ไม่มีเข้าใจ หากจะยังไม่รู้วาทคิกำจันนางมโนห์รา ไม่เหมือนเป็นมโนห์ราหน้าคตที่พระสุธนรู้ว่าเป็นอุบายของพราหมณ์ปุโรหิตที่ชักศึกเขามา

² ในสุธนชาดก ท้าวจับลูกวานรไปด้วย.

และสามารถรอกพันด้วยเวทมนต์และยาพิษนางมโนห์ราได้บอกไว้ตามลำดับ¹ จนกระทั่งถึงเขาสูงใหญ่ มีป่าไม้แก้วปกคลุมทั่วไป ไม่สามารถจะเดินทางต่อไปได้ ทำให้รันทกต่อพระทัยว่าพันออกมาว่า "โออะตวภู มาทนทุกข้อยู่ เพราะด้วยเมียงาม ความรักชักราก มาไม้เข้จขาม หลงเบญจกาม ตามรสรูปา" พอดีพลบค่ำพญานกที่อาศัยอยู่ในป่านั้นบินกลับมา พระสุธนเห็นก็ตกพระทัยรามนถกำบังตน แล้วคอยเป็นขึ้นไปบนต้นไม้ที่เป็นที่อาศัยของพญานกนั้น²

ฝ่ายพระอินทร์ได้ถึงความทุกข์ยากของพระสุธน จึงสั่งให้พระวิษณุกรรมมาช่วยพระสุธนที่ค้างอยู่ที่ต้นไม้ให้ไปถึงนครไกรลาส พระวิษณุกรรมจึงเนรมิตบันไดให้พระสุธนไต่ขึ้นไปถึงยอดไม้เข้าไปซ่อนอยู่ในรังของพญานกนั้น³ ครั้นรุ่งเช้าก็ได้ยินเสียงนกชวกรันไปกินเครื่องพลีกรรมในเมืองไกรลาส ที่ท้าวพุมพรจัดให้มีขึ้นในพิธีล้างกลืนสาบมนุษย์ให้นางมโนห์รา เมื่อได้ยินเช่นนั้น พระสุธนจึงรายงานแก่เข้าไปซ่อนองค์ระหว่างขนหัวพญานก ให้พญานกบินพามาจนถึงนครไกรลาส

หลังจากที่พระสุธนมาถึงนครไกรลาส และประทับอยู่ที่ริมสระนอกเมืองแล้ว มโนหรานิบาตได้คำนึงความอย่างที่มีในสุธนซาดก ตั้งแต่พระสุธนได้พบบรรดานางกนิวี มาตักน้ำเพื่อจะนำไปสร้งนางมโนห์รา พระสุธนได้ไขบายทำให้มีโอกาสติดตามเรื่องราว และเมื่อทราบความแล้วก็ถอดพระธำมรงค์ทิ้งลงไปในหม้อน้ำ ทำให้นางมโนห์ราทราบว่าพระสุธนติดตามมาจนถึงนครไกรลาส จึงไปทูลให้ท้าวพุมพรงทราบ และให้รับ

¹ รายละเอียดเกี่ยวกับการผจญภัยของพระสุธน ระหว่างที่เดินทางติดตามนางมโนห์รา ต่างจากสุธนซาดก แต่ยังมีที่พบเหมือนกัน คือ งูที่อาศัยเป็นสะพาน ข้ามแม่น้ำกुरुค นกหัสดีลิงค์ที่โฉบรางวัลของพระสุธนขามป่าทิพย์ และภูเขากระทับกัน มีในนิทานชาดกโบราณสำนวนที่ 2 กวย.

² ในสุธนซาดก ไม่ได้บอกว่าพระสุธนเห็นพญานกก่อน.

³ ในสุธนซาดกกล่าวเป็นทำนองว่า พระสุธนห้อยโหนขึ้นไปเองก่อนแล้วก่อนที่จะพลบค่ำ ส่วนความที่ท้าวพระอินทร์ให้พระวิษณุกรรมมาช่วย โดยเนรมิตบันไดให้พระสุธนไต่ขึ้นไปนั้น มีในนิทานชาดกโบราณเรื่องมโนห์ราทั้งสองสำนวน.

พระสุธนเข้ามาในเมือง หลังจากทีพระสุธนได้ประลองฝีมือ¹ และชี้ตัวนางมโนห์รา ถูกต้อง² ท้าวทুমพรก็จกั้ให้มีการอภิเษกและสมโภช เมื่อประทับอยู่ที่นครไกรลาส ระยะเวลาหนึ่งแล้ว พระสุธนก็ปรารถนาจะกลับนครอุครปัญจาล เมื่อทูลท้าวทุมพรให้ทรงทราบ ท้าวทุมพรและมเหสีพร้อมด้วยบริวาร ก็เสด็จไปนครอุครปัญจาลกับพระสุธน และนางมโนห์ราด้วย

ต่อจากนี้ก็ตามในมโนหรานิบาตก็มีแปลกไปจากสุธนชากก กล่าวคือ เมื่อเดินทางไปถึงนครอุครปัญจาลแล้วก็ตั้งพลับพลาอยู่นอกวัง ฝ่ายท้าวอาทิตยวงศ์ กรันเห็นพลับพลาและไพร่พลมากมาย เช่นนั้นก็ตกพระทัยปรึกษากับบรรดาอำมาตย์ และตกลงส่งพรานบุดเหตุกษออกมาสืบข่าว³ เมื่อท้าวอาทิตยวงศ์ทราบความจริงแล้ว ก็เสด็จออกไปรับพระสุธนนางมโนห์รา พร้อมด้วยท้าวทุมพรและมเหสีเข้าเมือง เมื่อประทับพักนอนอยู่ที่นครอุครปัญจาลพอสมควรแล้ว ท้าวทุมพรและมเหสีก็ลากลับนครไกรลาส ส่วนทางนครอุครปัญจาลก็ได้ประชุมปรึกษาขุนบำเหน็จตามขอบให้พรานบุดเหตุกษเป็นพระยา เป็นใหญ่ในหมู่พราน พร้อมทั้งพระราชทานทรัพย์สินอย่างมากมาย ส่วนพรานหมดบุโรทิศที่คิดประทุษร้ายนั้นให้เนรเทศจากบ้านเมือง และแต่งตั้งให้สังหนคำรงค์ตำแหน่งราชบุโรทิศที่ใดว่างลงนั้น⁴ แล้วให้พระราชทานทรัพย์สินแก่ประชาชนโดยทั่วหน้ากัน

¹ พระสุธนประลองฝีมือธนูและยักษิลาแห่งใหญ่ ตรงกันทั้งในมโนหรานิบาตและสุธนชากก.

² พระอินทร์จำแลงเป็นแมลงวันทองมาจับที่ศีรษะของนางมโนห์รา ตรงกันทั้งนิทานชาวมานส่วนวันที่ 2 ส่วนส่วนวันที่ 2 แปลงเป็นแมวเดินนำเขาทอง.

³ ในสุธนชากก พระสุธนเข้าไปกราบทูลให้ท้าวอาทิตยวงศ์ทรงทราบ เรื่องให้นายพรานมาสืบข่าวนั้นในนิทานชาวมานส่วนวันที่ 2 แต่ผู้รับสั่งให้เป็นมารดาพระสุธน.

⁴ ในสุธนชากก ไม่ปรากฏว่ามีการปรึกษาโทษพรานหมดบุโรทิศ ขุนบำเหน็จรางวัลพรานบุดเหตุกษ และแต่งตั้งให้พรานหมดบุโรทิศเป็นราชบุโรทิศ และไม่มีข้อสังเกตุตามมโนหรานิบาตกล่าวซ้ำเรื่องการปรึกษาโทษพรานหมดบุโรทิศ.

พระสุธนไคร่ครอบครองราชสมบัติด้วยความงามมโนห์รา มีราชโอรสสี่แสนกษัตริย์¹
เมื่อสิ้นพระชนม์แล้ว ก็ไปบังเกิดในสวรรค์ชั้นดุสิตเทวโลก

นี่ขอควรพิจารณาเกี่ยวกับข้อความท้ายเรื่องมโนห์ราเนื่อกว่า ที่ผู้แต่งโคลงถึง
ที่มาของเรื่อง เนื้อความที่แตกต่างจากเรื่องพระสุธน-นางมโนห์รา ส่วนอื่น และ
ลักษณะการดำเนินเรื่องของมโนห์ราเนื่อกว่า ดังข้อความว่า

อหังอันว่าข้า
แก่งตามบาฬีเฮ

ไม่มีเรื่องกาหนม
ลูกนักราชนักษา

ตัวชายแต่งฉันท
เรื่องราวแตกอรัม

ยศัทธิาเพี้ยนพเย
ทานแต่งไว้แต่โบราณ

บุตรแห่งพรหมมิจจา
ก็หาไม่ในคัมภีร์

ผูกพันตามพระบาลี
บันโอมอ่านมโนรา²

¹ ไม่ใ้บอกว่่าท้าวอาทิตย์จวงศั้มอบราชสมบัติแก่พระสุธน แล้วเสด็จออกผนวช
อย่างในสุธนชาคค.

² มโนห์ราเนื่อกว่า, หน้า 297-8.

จากข้อความดังกล่าว ความว่า ผู้แต่งได้พากเพียรพยายามแต่งมโนหรานิบาต เรื่องที่มีในกัมภีร์บาลีโบราณโดยตลอด (ด้วยตนเอง) จึงไม่มีเรื่องนางกาหนม¹ และเรื่องลูกนก²

หากจะเชื่อว่าเรื่องพระสุชน-นางมโนหร่า เฉพาะที่มีอยู่ในประเทศไทยที่เป็น ภาษาบาลี ไม่มีฉบับอื่นใดนอกจากเรื่องสุชนชาคที่มีในหนังสือปัญญาสาคร และหากคำว่า "บาลี" ที่ผู้แต่งใช้ในมโนหรานิบาต หมายความว่าภาษาบาลี ก็น่าจะเชื่อได้ว่า ในการแต่งมโนหรานิบาตนั้น ผู้แต่งได้ยึดเค้าโครงและเนื้อความในสุชนชาค ส่วนภาษาบาลี เป็นตนฉบับ

ฉะนั้นการที่ผู้แต่งกล่าวไว้เช่นนี้ ทำให้เข้าใจว่าเรื่องพระสุชน-นางมโนหร่า ที่นิยมเล่ากันอย่างแพร่หลายในประเทศไทยนั้น ก็มีใช้จะมีเฉพาะส่วนที่ปรากฏใน หนังสือปัญญาสาครเท่านั้น น่าจะมีส่วนอื่นซึ่งความแปลกออกไปจากสุชนชาคอีกด้วย

¹ เรื่องนางกาหนมลูกสาวพราหมณ์บุรีหิต นอกจากจะมีปรากฏในนิทานชาดก เรื่องนางมโนหร่า และบทเพลงกล่อมเด็กว่าเป็นชายองค์แรกของพระสุชนแล้ว นาย-สรีวงศ์ พงศ์ไพบูลย์ กล่าวไว้ ยังปรากฏในหนังสือเรื่องมโนหร่า ฉบับของโรงเรียน เบญจมราชูทิศ จังหวัดนครศรีธรรมราชอีกด้วย.

ก สรีวงศ์ พงศ์ไพบูลย์, "มโนหร่าในทัศนะของข้าพเจ้า," มโนหรานิบาต ฉบับวัดมณีมาวาส สงขลา (สงขลา : วิทยาลัยวิชาการศึกษาสงขลา และวิทยาลัย ครุสงขลา, 2513), หน้า 308.

และนายเฮนรี ดี กีนส์เบอร์ก, ก็ได้อ้างถึงในบทความเรื่องพระสุชนในเอ-เซียว่า

สำหรับสำนวนที่สามนั้นเป็นสมบัติของโรงเรียนเบญจม-ราชูทิศ จังหวัดนครศรีธรรมราช แต่เป็นสำนวนมุขไทย และมีจินตนาสนใจอย่างหนึ่งคือเรอเรื่องต่าง ๆ และต่อจาก เนื้อเรื่องในปัญญาสาครอีกไกล

ค เฮนรี ดี กีนส์เบอร์ก "พระสุชนในเอเซีย," มโนหรานิบาต, หน้า 393-4.

² เรื่องของลูกนกมีปรากฏในนิทานชาดก เรื่องนางมโนหร่าทั้ง 2 ส่วน ผู้ ความว่า เป็นผวยเหลือให้พระสุชนรอกุณจากการเป็นเหยื่อแมงก และเป็นผู้แนะให้ พระสุชนแปลงตัวเป็นไรแอบซ่อนไปกับแมงก พาบินไปนครไกรลาสได้.

แต่น่าแปลกที่ว่า แมตเตอจะบอกไว้วามโนหรานินาคันนั้นคำเน้นความตามเรื่อง
ที่มีในบาลี คือสรุณาชกในหนังสือปัญญาสาชกก็ยังปรากฏว่ามีเหตุการณ์บางตอน ตัว-
ละครบางตัวแตกต่างไปจากสรุณาชกดังที่กล่าวไว้แล้ว ยิ่งไปกว่านั้นความบางตอนที่
แปลกไปจากสรุณาชกนั้น กลับไปเหมือนกับความในนิทานชาวนานเรื่องนางมโนหราก็มี
บทเพลงกล่อมเด็กเรื่องนางมโนหราก็มี

อย่างไรก็ดีหากลักษณะของนิทานชาวนาน เป็นไปตามที่รองศาสตราจารย์
กุหลาบ มลลิกะมาส ได้อธิบายไว้ในบทความเรื่อง นิทานชาวนานว่า

นิทานชาวนานเป็นเรื่อง "เก่าแก่ลุ่มกุ่มมานานแล้ว"
เล่าต่อ ๆ สืบกันมาจนถึงปัจจุบัน และแผ่กว้างขวางทั่วโลก
และเมื่อออกไปยังพื้นดินแดนใด ก็มักจะถูกปรับตัวเข้ากับสิ่งแวดล้อม-
ลุ่มของแดนนั้น เพราะฉะนั้นแนวฉากของเนื้อเรื่องจะเป็น
อย่างเดียวกัน แต่ก็แสดงลักษณะของคน และสถานที่
(แวดล้อม) ที่นิทานนั้นไปถึงนั้นประสมประสานเสมอ ความ
แตกต่างในรายละเอียดต่าง ๆ จึงอาจเกิดขึ้นได้เคยเหตุนี้¹

หรือเป็นไปตามที่นายเจดิม มากนวล ได้กล่าวถึงลักษณะของความแตกต่างใน
รายละเอียดของนิทานไว้ในวิทยานิพนธ์เรื่อง การวิเคราะห์และเปรียบเทียบนิทานชาคก
กับนิทานอีสป ว่า

¹ กุหลาบ มลลิกะมาส, "นิทานชาวนาน," สังคมศาสตร์ปริทัศน์ ฉบับพิเศษ 1
(พระนคร : สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2507), หน้า 57.

เมื่อนิทานตกไปอยู่ในแวดลอมใหม่ อาจมีการเปลี่ยนแปลง บางอนภาคอาจสูญไป อนภาคใหม่แทรกเข้ามา แกส่วนที่เป็นแกนของเรื่องจะตรงกันอยู่เสมอ¹

แล้วก็อาจกล่าวได้ว่า แม่เรื่องมโนหรานิยาตจะดำเนินความตามเรื่องในสุนทรชาดกก็น่าจะได้รับอิทธิพลจากนิทานชาวยุโรป และบทเพลงกล่อมเด็กที่นิยมแล้ว และร้องกันแพร่หลายในทางภาคใต้ด้วย

และโดยที่ผู้แต่งมโนหรานิยาตกล่าวไว้ว่า ในมโนหรานิยาต ไม่มีเรื่องราวกาพนม และเรื่องลูกนก ก็น่าจะเป็นไปได้ว่า มีเรื่องพระสุชน-นางมโนหรา ส่วนวนที่มีเรื่องนางกาพนม และเรื่องของลูกนกอีกฉบับหนึ่งด้วย

จึงมีปัญหาว่า เรื่องพระสุชน-นางมโนหราส่วนวนที่มีเรื่องนางกาพนมและเรื่องลูกนกนั้นจะมีความสัมพันธ์กับเรื่องสุนทรชาดก และมโนหรานิยาต อย่างไรหรือไม่เพียงใด

อย่างไรก็ดี ข้อที่ว่ามโนหรานิยาตดำเนินความตามเรื่องสุนทรชาดกนั้น ก็อาจเป็นไปได้ แต่หากพิจารณาถึงที่นิยมเรื่องพระสุชน-นางมโนหรา และเล่ากันแพร่หลายรวมทั้งยังปรากฏในรูปแบบอื่นอีก เฉพาะเรื่องมโนหรานิยาต โดยหลักฐานก็เชื่อแน่ว่าเป็นวรรณกรรมทางภาคใต้ นอกจากนี้เนื้อความที่แปลกไปจากเรื่องสุนทรชาดกก็เหมือนกับความในนิทานก็มี เหมือนกับบทเพลงกล่อมเด็กของภาคใต้ เรื่องนางมโนหราก็มีเช่นนี้อาจเชื่อได้ว่าแก่นเค้าของเรื่องมโนหรานิยาตน่าจะเป็นเรื่องพระสุชน-นางมโนหรา ที่นิยมเล่ากันแพร่หลายในดินทางภาคใต้ มากกว่าจะเป็นเรื่องสุนทรชาดกในปัญญาสาชดก

¹ เฉลิม มากนวล, การวิเคราะห์และเปรียบเทียบนิทานชาดกกับนิทานอีสป, เอกสารนิเทศการศึกษานานาชาติ, ฉบับที่ 167 (กรุงเทพฯ : หน่วยงานนิเทศการศึกษานานาชาติ, 2518), หน้า 81.

อีกประการหนึ่ง คำว่า "บาลี" และ "พระบาลี" ที่กล่าวถึงในตอนท้ายเรื่อง มโนหรานิชาต คงความว่า

อหังอโนวาชา	ผู้สรรหาเพี้ยนพยางค์
แกลงคาชา <u>บา</u> พีเฮ	ทานแกลงไว้แต่โบราณ
.....
ตัวชาแกลงฉันท	ผูกพันตาม <u>พระบาลี</u> ¹

นั้น โดยทั่วไปหมายถึงพระพุทธรูปจะอันมีมาในพระไตรปิฎกหรือพระไตรปิฎก ² เท่านั้น ซึ่งก็จะเป็นข้อสนับสนุนว่า มโนหรานิชาต มิได้คำนึงความเรื่องที่มีในสุธนชาตก แต่คำนึงเรื่องตามที่มีในคัมภีร์บาลีฉบับใดฉบับหนึ่ง ที่รู้จักแพร่หลายในดินแดนใต้

ฉะนั้น จึงมีปัญหาคือ หากมโนหรานิชาตมิได้คำนึงความตามเรื่องสุธนชาตกแล้ว การที่มีเนื้อความคล้ายกันเป็นส่วนใหญ่นี้ เรื่องทั้งสองจะมีความสัมพันธ์กันอย่างไร หรือไม่ เพียงใด นอกจากนี้ความเข้าใจที่ว่าพระสงฆ์ชาวเชียงใหม่จะเป็นผู้แต่งเรื่องของนางสิริมาในรัชสมัยพญารามคำแหงเป็นมูลเหตุของเรื่องสุธนชาตกนั้น ³ ก็ไม่น่าจะถูกต้อง หากจะเชื่อว่าเรื่องราวที่เป็น "ปัจจุบันวัตถุ" ในเรื่องสุธนชาตกได้เค้าความมาจากเรื่องนางสิริมาในรัชสมัยพญารามคำแหงแล้ว ผู้แต่งเรื่องนี้มาดัดแปลงน่าจะเป็นบุคคลอื่นมิใช่พระสงฆ์ชาวเชียงใหม่ และข้อความก็ควรจะมีก่อนที่พระสงฆ์ชาวเชียงใหม่นำเรื่องมาผูกเป็นชาตกด้วย เพราะมีฉะนั้นแล้ว ข้อความที่เป็นมูลเหตุของเรื่องในสุธนชาตกและมโนหรานิชาต คงจะไม่เหมือนกันแน่นอน

¹ มโนหรานิชาต. หน้า 297-8.

² เช่นประโยคที่ว่า "ขอนี้มาในบาลี" หมายความว่า ขอนี้มีในพระไตรปิฎก.

³ คุวิทยานิพนธ์ หน้า 41.

3.5 พระสุชนคำฉันท์

เรื่องพระสุชน—นางมโนราห์ที่มีเนื้อเรื่องติดต่อกันครบบริบูรณ์ และแพร่หลายอยู่ในภาคกลาง น่าจะมีอยู่เพียงสองฉบับ พระสุชนคำฉันท์ และคำกลอนเรื่องพระสุชนฉบับที่จะกล่าวต่อไปนี้คือพระสุชนคำฉันท์ ส่วนวนของพระยาอิศรานุภาพ (อน)

3.5.1 วนแต่ง

พระสุชนคำฉันท์ที่พระยาอิศรานุภาพ (อน) แต่งเมื่อครั้งยังเป็นพระพิพิธสาส์น กิ่งคำประพันธ์ที่บอกไว้ท้ายเรื่องว่า

มกุฎเกล้าอยุธยา	กากรมนครศรี
ปรากฏศรีสุริยปริชา	ยศท้าวแปรนา
มกรพิพิธสาส์น ¹	

พระพิพิธสาส์นแต่งเรื่องพระสุชนคำฉันท์ เค็มชื่ออัน ใ้ได้รับพระราชทาน—ราชทินนามเป็น พระศรีสุริยปริชา แล้วเป็นพระพิพิธสาส์นและพระยาอิศรานุภาพตามลำดับ เป็นกวีที่มีชื่อเสียงคนหนึ่งในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว งานนิพนธ์ของพระยาอิศรานุภาพ (อน) มีคำฉันท์ 3 เรื่องได้แก่ พระสุชนคำฉันท์ สุทรธนูคำฉันท์² และอุเทนคำฉันท์³ และนิราศคำ

¹ พระยาอิศรานุภาพ (อน), พระสุชนคำฉันท์ (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2516), หน้า 179.

² มีเรื่องอยู่ในปัญญาสาชากก เรื่องที่ 3 เรียกชื่อว่า สุทรธนูชากก.

³ เป็นนิทานเรื่องหนึ่งในอรรถกถาธรรมบท.

โคลง 1 เรื่อง เรียกชื่อตามชื่อผู้แต่งว่า นิราศพระพิพิธสาส์ 1

3.5.2 จุดมุ่งหมายในการแต่ง

พระยาอิศรานุกภาพ (อัน) กล่าวไว้ท้ายเรื่องพระสุนทรคำฉันท์ว่า

กล่าวกลอนสนองราชวาทิ ภักดีโดยมี
มโนกตัญญูญาณ
ดวงเกษป็นภพจักรภาพ ปอง เบนอุประการ
พระเกียรติไทยเรศศรี 2

กล่าวคือ พระยาอิศรานุกภาพ (อัน) แต่งพระสุนทรคำฉันท์ เพื่อทูลเกล้าฯ ถวายสนองพระเดชพระคุณตามพระราชโองการของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กล่าวกันว่า เมื่อแต่งจบแล้วพระยาอิศรานุกภาพ (อัน) และทูลเกล้าฯ ถวายแล้ว และได้รับพระราชทานรางวัล 10 ชั่ง 3

นอกจากนี้พระยาอิศรานุกภาพ (อัน) ยังแสดงเจตนาในการแต่งครั้งนี้ต่อไปอีก

1 ไปชุมพรและไชยา.

2 พระยาอิศรานุกภาพ, เรื่องเดียวกัน หน้าเดียวกัน.

3 พ.ณ ประมวลมารค [หม่อมเจ้าจันทร์จิรายุวัฒน์ รัชนี] (ผู้รวบรวม), "นิราศพระพิพิธสาส์," ประชุมนิราศคำโคลง (พระนคร : แพร่พิทยา, 2513), หน้า 123.

ขอขำผู้เพียรรำพึง ไม่ยังทันถึง
 อสังขัตถรรมา
 จง เบนปัจจัยอนา กตปราชฎปริชา
 ธรรมปิฎกสพสกล ¹

ความที่ ขอให้งานนิพนธ์คือพระสุธนคำฉันท์นี้ ได้เป็นปัจจัยคือ เป็นเครื่องช่วย
 ให้ผู้แต่ง ผู้ยังไม่กระจำงในพระธรรมอันนำให้พ้นโลกไคร้แจ่งในธรรมอันมีในพระคัมภีร์
 โขยตลอด (คือเป็นปัจจัยให้บรรลุนิพพาน -) ในอนาคตกาล ²

3.5.3 ลักษณะคำประพันธ์

พระสุธนคำฉันท์แต่งด้วยคำฉันท์ 4 ชนิด โดยบอกไว้แต่เพียงว่า เป็นฉันท์ 11
 ฉันท์ 12 ฉันท์ 14 และฉันท์ 19 มิได้บอกชื่อฉันท์อย่างกว้างสมัยหลัง ฉันท์เหล่านี้
 ได้แก่ อินทวิเชียรฉันท์ 11 ไทฎกฉันท์ 12 วสันตคิลกฉันท์ 14 และสัตตทูลวิกกีฬิต-
 ฉันท์ 19 การที่ได้บอกชื่อฉันท์ไว้ อาจเนื่องด้วยผู้ประพันธ์เห็นว่า การบอกไว้เฉพาะ
 ตัวเลขกำกับชนิดของฉันท์ ก็น่าจะเป็นที่รู้จักและเข้าใจในหมู่นักอ่านแล้วว่า เป็นฉันท์ชนิด
 ไค นอกจากฉันท์ทั้ง 4 ชนิดแล้ว ยังมีภาพยอีก 3 ชนิด คือ ภาพยานี 11 ฉมัง 16
 และสุรางคนางค์ 28 ³ และลงไว้แต่เพียงตัวเลขกำกับชนิดของภาพย ซึ่งก็น่าจะเนื่อง
 ด้วยเหตุผลอย่างเดียวกัน

¹ พระยาอิศรานุกาพ (อน), เรื่องเดิม, หน้า 180.

² เป็นธรรมนิพนธ์อย่างหนึ่งที่ผู้ประพันธ์วรรคก็เกี่ยวกับพุทธศาสนาทั้งที่เป็น
 เรื่องในนิทานชาคกหรือพระสูตร มักจะแสดงเจตนาในการแต่งว่าหวังผลในอนาคตคือ
 นิพพาน.

³ วรรคก็ประเภทคำฉันท์ กวีมักใช้ภาพยต่างร่วมกับฉันท์ เพื่อสะดวกในการ
 พรรณนาความ, ทั้งนี้ภาพยมีลีลาเหมือนกับฉันท์.

อนึ่ง เมื่อพิจารณาลักษณะของคำฉันท์บางบทในคำฉันท์แต่ละชนิด ในหนังสือ เรื่องพระสุธนคำฉันท์แล้ว ปรากฏว่าตำแหน่งคำครุ คำลหุ มีได้มีลักษณะเป็นไปอย่างคำฉันท์ทั่วไปในปัจจุบัน กล่าวคือมีลักษณะเป็นไปดังพระมติของ พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ ที่ทรงแสดง เกี่ยวกับคำครุ คำลหุไว้ในหนังสือวรรณคดีสาร ว่า

การ เอาหลักของภาษามาดี สันสกฤตในเรื่องครุ ลหุมาใช้ จะเอามาใช้โดยตรงไม่ได้ แต่ต้องเอามาใช้โดยอนุโลมเพื่อให้เหมาะสมแก่ลักษณะของภาษาไทย หลักครุ ลหุ ในภาษาไทย จึงจะยึดตัวสะกดไม่ได้ แต่ต้องยึดหลักวิธีออกเสียงหนักหรือเบาในเมื่อร่ายกรอง เป็นประโยชน์ขึ้นแล้ว บางท่านอาจแย้งว่า ถ้าเช่นนั้นจะถือ เป็นหลักหรือ ฉันท์ขอตอบว่า เป็นหลัก เพราะคนไทยอ่านออกเสียงหนักและเบาอยู่แล้วตามกรณี¹

พระมตินี้ ชี้ให้เห็นว่า คำครุ คำลหุ แม้จะมีข้อกำหนดในทางบาลีไว้ และในคำرایวยากรณ์ไทยเราจะยึดถือตามเป็นหลักอย่างไรก็ตาม แต่เมื่อนำมาแต่งเป็นคำประพันธ์ทางภาษาไทยแล้ว ควรพิจารณาตามลักษณะการออกเสียงหนักเบาในภาษาไทย เป็นเครื่องกำหนดคำครุ คำลหุ ฉะนั้นคำคำเกี่ยวจึงอาจเป็นได้ทั้งคำครุ คำลหุ ทั้งนั้นขึ้นอยู่กับน้ำหนักของการอ่านออกเสียงคำนั้น ดังตัวอย่าง

^๑อำพระมงกุฎเกษ วร เกษ เคยครอง
 จากไปแลไกรปอง ฉิจะปกจะป่องสงวน²

¹ พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, "ครุ ลหุ," วรรณคดีสาร, ปีที่ 2 - มีนาคม (พระนคร : โรงพิมพ์ไทยพิทยา, 2487), หน้า 78.

² พระยาอิศรานุภาพ (อิน), เรื่องเดิม, หน้า 73.

ในบาทเอกวรรคหน้า คำ "พระ" โดยรูปเป็นคำอุท และคำ "มง" เป็นคำกร แต่การออกเสียงอ่าน น้ำหนักของคำจะตกลงที่คำ "พระ" ส่วนคำ "มง" ซึ่งเป็นคำแรกของจังหวะถัดไป เสียงจะเบา ฉะนั้น โดยการอ่านออกเสียง คำ "พระ" จึงออกเสียงหนักเป็นคำกร และคำ "มง" ออกเสียงเบา เป็นคำลที่ถูกตัดองตามตำแหน่งที่กำหนดไว้ ส่วนในบาทที่สอง คำ "แล" รูปคำเป็นคำกร แต่เมื่อเป็นคำแรกของจังหวะการอ่านออกเสียงนานไปเร็ว เบากว่า "ไป" และ "ไกร" จึงเป็นคำลตรงตามตำแหน่งโดยการอ่านเช่นเดียวกัน

ส่วนคำ "สงวน" ถือเป็นคำกรคำเดียว เพราะเสียง "ส" ที่เพิ่มเข้ามาเป็นเสียงสั้นและเบา ถือเป็นจังหวะเสริม ซึ่งมักจะพบในคำประพันธ์ทั่วไปไม่เฉพาะในคำฉันท์¹ ๓

ก เร่งหนุพยุหพิริยราชอำมาตย์กะเฌง
รุกรณะโรม เรง

ระโรม²

¹ เช่นในพระนิพนธ์คำโคลงของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ ในโคลงลิลิตมหามกุฏราชคุณานุสรณ์ ๓

ฟ้าครันครันระทมก้อง	นภาภาศ กิติ
กรีกคึกสีปี่พาทย์	ชัยครีม
สะคิ่งฤกัเฌกอะวีวาท	ไพเราะ ไฉนรา
พระนาทสาวสวาทพรม	เพราะเพียงนิพนธ์หรือ
การะเวทหรือวิเวกร่อง	รมสรวรรค
เสนาะมิเหมือนเสนาะฉันท	เสนาะซึ่ง
ประกายฟ้าสุริยาจันทร์	แจรมโลก ไฉนฤา
เมฆพยับดับแสงส่อง	อรามแพประพนธ์เฉลย

² พระยาอิศรานุภาพ (อน), เรื่องเดิม, หน้า 90.

ในวรรคแรก คำ "อำมาตย์" ทั้งสองพยางค์อยู่ในตำแหน่งคำที่สองตำแหน่ง การอ่านจึงไม่เน้นเสียงหนักจนเต็มคำ โดยจะออกเสียงผ่านไปรวมทั้งคำ "กะ" ด้วย และไปเน้นตรงที่ "เกรง" ซึ่งเป็นคำสุดท้ายของวรรค โดยหลักต้องเป็นคำกรุ ฉะนั้น คำ "อำมาตย์" จึงเป็นคำลหุทั้งสองพยางค์โดยถูกต้อง หนึ่งเสียง "อ่า" ที่ผู้ประพันธ์ ใจและออกเสียงเป็นคำลหุ นั้น จะพบเสมอตลอดเรื่อง เช่น

มีพุทธฎีกา	คำเนนอรรดก้านานอัน
โดยคึกค้ำบรรพกัลป์	แลอุบัติไพบมี ¹
อัน เป็นพ่านักนิตย	อุปการะชนชู
เกรียติกรุงบุรินภู	ชรทำวำเพ็ญบุญ ²
สุดโสภณที่สุดสมรอา-	ดุรกาลจะล่องแล
หาที่พ่านักนิตยแปร	ทุกชนันก็ไปมี ³
ปราง เปรียบกำโบลบง	กขรัตนรจนา
นาสิกถือขอพา-	ทณเทพกำกล ⁴
บาบโคชในปาง	บุรพภพมาไกล
เวรานุเวรโค	เฉพาะพรากจำเปนเปน ⁵

1 เรื่อง เคียวกัน, หน้า 4.

2 เรื่อง เคียวกัน, หน้า 20.

3 เรื่อง เคียวกัน, หน้า 33.

4 เรื่อง เคียวกัน, หน้า 45

5 เรื่อง เคียวกัน, หน้า 62.

ฎาหลอนคำนิ่งเว-
เป็นที่คำเนียร เตียน

รอมติจักเวียน
คำร็หราชฎาวาย ¹

าลา

3.5.4 ชั้นคองในการแต่ง

แบบแผนประการหนึ่งซึ่ง เป็นคตินิยมมรดกโบราณในการแต่งคำประพันธ์ โดยเฉพาะคำประพันธ์ประเภทฉันท คือต้องเริ่มศกนควยบทนมัสการคือบทไหว้ครู ซึ่งเป็นบทสรรเสริญคุณพระศรีรัตนกรีย หรือสรรเสริญคุณครูอาจารย์ดั่งศักดิ์สิทธิ์หรือพระผู้เป็นเจ้าทั้งหลาย เช่น พระอิศวร พระนารายณ์ พระพรหม หรือพระคเณศ เป็นคน ตลอดจนสกุก็พระเกียรติพระมหากษัตริย์ เหล่านี้เป็นสิ่งที่ขาดไม่ได้ เพราะถือว่าเมื่ออำนาจที่จะคลบั้นกาลไทมงานประพันธ์ของศนสำเร็จลุล่วงไปควยก็สมตามความมุ่งหมาย การแต่งฉันทโดยไม่มีบทไหว้ครู ถือว่าฉิธรรมเนียม นอกจากจะไม่ประสบความสำเร็จในการแต่งแล้ว อาจเป็นเหตุให้พบภัยพิบัติได้ ²

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 93.

² เชื่อกันว่าศรีปราชญ์แต่งอุไรบทคำฉันทโดยไม่มีบทไหว้ครู จึงเป็นเหตุให้ตองถูกประหารชีวิตเมื่ออายุยังน้อย แต่เป็นต้นาตั้ง เกตวา คำฉันทที่แต่งกันต่อมาไม่มีบทไหว้ครูก็มี เช่น อีเหนาคำฉันทของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ซึ่งแต่งเมื่อครั้งยังเป็นหลวงสรวิจิต สมัยกรุงธนบุรี ขึ้นศนวา

ปางนั้นเขรมวง-
อมองควนิกา

ชอลัญแควหา
กรตระกองตระการชม ฯ

และเรอองอีเหนาคำฉันทของกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญซึ่ง เรียกชื่อว่าจินตะหราคำฉันทก็ขึ้นศนวา

ปางนั้นพระมพษ
เนาในประเสบัน

สุริวงศกระยาหงัน
นคเรศหมันทยา ฯ

ฉะนั้น ที่ว่าคำฉันทขึ้นศกโดยไม่มีบทไหว้ครูจะถือว่าฉิธรรมเนียม ก็จะไม่สู้แน้นัก.

พระศุภนค้ำฉันท์ จักว่าเป็นวรรณคดีแบบแผนตามธรรมเนียมนิยมในวรรณคดีไทย กล่าวคือ เริ่มคนควมบทไหวครุ โดยกล่าวสรรเสริญคุณแห่งพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้ทรงกอปรด้วยพระมหากรุณาธิคุณ ทรงโปรดบรรดาคนนุษย์ เทพ และคนธรรพ์ ฯลฯ ทั้งหลายให้พ้นจากทุกข์และกิเลสอันเป็นเครื่องปิดกั้น ดังความว่า

กฤษดาอุยงกชกรกรรพม	ทศนัชนิประทุม
ขลุ่ลิลลโลกา	
โลเกศร เทพพรหมมา	อันมีมหา
การุญต์ควมบไสมย	
ผู้ทรงอุทิกนามศรีไตร	เสด็จแสดงญาณไฉ
ยะธรรมวิสุทธิโอฟาร	
เสวยเสวยกรวิมคติจักรวรรณาณ	แต่กิจเบญจพิชมาร
คำถุณนาราคนิวรรณ์	
ปองโปรดคนร เทพนิกร	ทานพกนิร
อสุรนาคนธรรพ์	
วิทเขนทรกมภกมภักดิ์	ทวยแทศย์อนันต์
กัลลิวเศเสวยรมย์ ¹	

แล้วกล่าวสรรเสริญพระธรรม พระสงฆ์ เทพผู้ใหญ่ในศาสนาพราหมณ์ คือพระอิศวร พระนารายณ์ และพระพรหม และไหว้คุณครูอุบรรมสั่งสอน จากนั้นก็แสดงที่มาของเรื่อง ว่านำเรื่องมาจากปัญญาสชาดก ดังความว่า

¹ พระยาอิศรานุภาพ (อน), เรื่องเดิม, หน้า 1.

“ข้าขอมีเทศแจ่งแจ่ง คำนานสำแดง
 อภิสิทธิ์แล้วดวงมา
 โภคินในเบญจาศกษา— ภูกันนอริยา
 บรรยายนิเทศแห่งองค์¹

เมื่อไหว้ครูและแสดงที่มาของเรื่องแล้ว ผู้แต่งพระสุพรรณคำฉันท์ก็ดำเนินเรื่อง
 ความรูปแบบของนิทานชาดก เช่นเดียวกับเรื่องสุพรรณชาดกในเบญจาศกษา ก็เริ่มด้วย
 เหตุการณ์ปัจจุบัน เรื่องในอดีตคือตัวนิทาน และการแสดงการกลับชาติในตอนสุดท้าย
 โดยลำดับ อย่างไรก็ดีในการกล่าวถึงเหตุการณ์ปัจจุบันนั้น ปรากฏว่าในพระสุพรรณคำฉันท์
 มีเฉพาะความที่พระพุทธองค์ทรงปรารภถึงพระภิกษุณฺหะระสัน อันเป็นมูลเหตุให้ยกเรื่อง
 เมื่อครั้ง เสวยพระชาติเป็นพระสุชนมากลาวเพียงเท่านั้น ดังคำประพันธ์

ปางองค์พระศรีศา-	ยมุนิทรอันทรง
เวดารัชฌายามง	อภิเศกสมภาร
เสด็จยังพิหาร เซตร-	พนาภิรมย์ณาน
สราพกองค์อารีย์	กตสงขเนื่องใน
ปรารพภิกษุสา-	วทหนึ่งกระสันต์ใจ
อวารณพิดาบใน	รศราคนิวรรณวล
โอนเอาตำนานาน	หุรคาลอดักกด
ปางเป็นสุชนทน	ทุกขหวังสัพพัญญู
บันฑุณิทานเทียบ	กฤษุตรกำเภาดู
เพื่อพาศนาฐ	ฉเพาะผลพึงเพียร

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 3.

ปางองค์ถาดค
 สงสารจักรเจียร
 ไนมาศคามมล-
 หากเห็นฤคิ

วิริเยศยังเวียน
 กำเลาะหลงก็มา
 ทินโทษราศี
 แลกำศรมโนนาน ¹

การที่พระยาอิสราณภาพ (อน) กล่าวไว้แต่เพียงความปรารถนาเรื่องว่า

ปรารถนากษัตริ-
 อาวรดลิลานใน

วาทหนึ่งกระสันต์ใจ
 รัศราคนิวรณวล ²

โดยไม่นำเหตุการณ์ปัจจุบันที่เกี่ยวกับพระภิกษุกระสันต์รูปนั้นมากล่าวโดยละเอียดถึง เช่น
 ที่มีในสุชนชาคนั้น อาจเนื่องด้วยเหตุผลที่ว่า เรื่องของพระภิกษุผู้มีรากะเป็นที่รู้กันชว
 กันทั่วไปแล้ว ฉะนั้นการกล่าวแต่เพียงความปรารถนา ก็จะเพียงพอแล้วสำหรับผู้อ่าน
 ผู้ฟัง จะสามารถเข้าใจว่าการนำเรื่องพระสุชน-นางมโนห์รา มาเล่านั้นมีมูล เหตุมาจาก
 อะไร นี้แสดงให้เห็นถึงความนิยมแพร่หลายของเรื่องพระสุชน-นางมโนห์รา เป็นอย่างค

ต่อจากนั้นก็เริ่มต้นเรื่องนิทาน โดยกล่าวถึงท้าวอาทิตย์วงศ์ผู้ครองนครอุคร-
 บัญจาต ดังความว่า

ราชาธิราชา
 อาทิกยวงศ์-
 ครองมิ่งมโหสุรย์
 ในบุรพนคร

อศิธรชเรศศรี
 สกราชภูษ
 สุรศักดิ์ฤาจร
 อุคเรศบัญญัติ ³

าถา

1 เรื่องเดียวกัน, หน้า 3-4.

2 เรื่องเดียวกัน, หน้า 3.

3 เรื่องเดียวกัน, หน้า 4.

แล้วดำเนินเรื่องต่อไปจนจบความก่ามที่มีใน เรื่องสุธนชาคก ในหนังสือมัญญาส

ชาคก

เมื่อพระพุทธองค์ทรงนำเรื่องในอดีต คือเรื่องพระสุธน-นางมโนห์รา มาครุสเทศนาแก่ภิกษุทั้งหลายจบแล้ว ทรงประกาศอริยสัจสี่พระภิกษุผู้กระสันรูปนั้นไ้ธรรมจักขุพลพระอรหันต์ พระพุทธองค์จึงทรงแสดงการกัลป์ชาติ โคจรบุตว์บุคคลในเรื่องนิทานว่าตรงกับบุคคลใดในสมัยพระพุทธเจ้า เช่นเดียวกับที่มีในสุธนชาคก ดังคำประพันธ์ว่า

อาทิตย์วงษ์มาแปลง	ในชาติเพ็พวง
ศิริยสโททนต์สนญา	
นางท้าวศิริยมหามายา	เสด็จพุทธมาตา
คือองค์พระจันทร์ เทพี	
ไ้ท้าวทวงษ์ธิบตี	สาวกะบารมี
เปนสารีบุตร เถรา	
เทวีทุมราชราชา	องค์อรรคเขมา
วิมลธรรมเจรี	
กาศกัสปโยคี	คือพุทธภักดี
มหากสปทรงญาณ	
บุตฺธิทิว เนจรพราน	เปนพุทธบริบาล
บ้ำเรอบำรุงสาศคา	
บิโรทิกกหกลับลา	ละปรานแปรมา
คือเทพทัตอาธรรม	
อัครเทพกีนราดาวรรณ	คือเอือกองค์อรร
ครราชท้าวพิมพา	

พระศรีสุนทรราชอัมปรา— กฎคือตลา
 คคศรรมนี้¹

ในตอนท้ายของเรื่องพระสุนทรคำฉันท์ หลังจากที่แสดงลักษณะของนิทานชาดก โดยสมบูรณ์แล้ว มีข้อความบอกข้อแต่ง ความมุ่งหมายในการแต่ง และแสดงข้อความ ถ่อมตนของแต่ง

3.5.5 เนื้อเรื่อง

แม่พระยาอิศรานภาพ (อน) ผู้ประพันธ์โดยออกไวชัดแจ้งว่าคำเนินความตาม เรื่องสุนทรชาดกในปัญญาสาชากกก็ตาม ก็ยังมีข้อที่พระสุนทรคำฉันท์แปลกไปจากสุนทรชาดกทั้ง เนื้อความ และการพรรณนาความ ซึ่งจะกล่าวไต่กันต่อไป

3.5.5.1 การดำเนินเรื่องของพระสุนทรคำฉันท์ที่ว่าคำเนินความตามเรื่องใน สุนทรชาดกนั้น กระทำเฉพาะส่วนที่เป็นตัวนิทาน และประชุมชาดก คือการแสดงการกลับ ชาติส่วนที่เป็นเหตุการณ์ปัจจุบัน พระสุนทรคำฉันท์กล่าวเฉพาะข้อความปรารภเรื่องเท่านั้น

3.5.5.2 เนื้อความที่เป็นตัวนิทานในพระสุนทรคำฉันท์นั้นว่าโดยเค้าโครงเรื่อง และการลำดับความ เหมือนกับเนื้อความที่เป็นตัวนิทานในสุนทรชาดกโดยตลอด มีรายละเอียดของเรื่องเพียงแห่งเดียวที่ต่างกัน คือเนื้อความที่เกี่ยวกับการฝัน และกัวยุคคลที่ฝัน

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 178-9.

ในสุธนชาคมีคำว่า วันเมื่อพระสุธนมีชัยชนะทัตพระยาจันท์นั้นทำวาทิตย-
วงศ์ทรงพระสุบินว่า พระอันตะของพระองค์ไหลออกมาโอบรอบจักรวาลสามรอบแล้วหค
กลับเข้าไปในอุทรกึ่งเกา ส่วนในพระสุธนกาคันท์ พระนางจันทรเทวีทรงสุบินว่า พระ
สุธนแพตีพญกพระยาจันท์ ประหารสิ้นชีพ และไพร่พลก็พินาศสิ้นไปค้วย ข้อความคังกล่าว
มีว่า

ปางเมื่อพระศรีสุธนราช	นรนารถยุพธนา
พระยาจันทรรงคณพา	ขสุเรนทรราวี
สมเค็จพระอรรรกวรเทพ	ศุภลักษณ์เพ็
อันเป็นพระราชชนนี	กนิมิตร์ในวัน
เฝ้าว่าพระโอรสพระองค์	รณรงคัพญาจันท์
ถึงแกปราชยชีวัน	ศิระชาคประจากกาย
โยธาคณาณะพินาศ	อเนกนองนาย
สิ้นชีพเสี่ยสกลวาย	แลอนาถกลางพน ¹

3.5.5.3 กระบวนความพรรณนาต่าง ๆ โดยเฉพาะบทชมบ้านเมือง บทชม
คอง ชมกระบวนทัพ บทพรรณนาคามรัก บทคร่ำครวญ ฯลฯ ในพระสุธนกาคันท์
พรรณนาอย่างละเอียดพิศดารกว่า เพราะกวีถือวาทพรรณนาเหล่านั้นถือ เป็นศิลปะใน
การแสดงออกทางความสามารถในการนิพนธ์ ซึ่งมักจะมีปรากฏอยู่เสมอในกวีนิพนธ์
โดยเฉพาะประเภทร้อยกรอง คังตัวอย่าง

ครวที่พระยาจันท์ยกทัพมาประชิด เมืองอุครปัญจาล และทำวาทิตยวงศ์มี
โองการให้พระสุธนไปราชการทัพตามกำหนดแห่งของบุโรหิต เมื่อพระสุธนทราบความ

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 95-6.

แล้วก็กลับมาตามนางมโนตรา ความในสุณชาคกกล่าวไว้เพียงสั้น ๆ ว่า

ครั้นแล้วได้บอกแก่นางมโนตรา เทวี ๆ ทูลวิงวอนจะ
ขอไม่โตเสด็จไป พระองค์ก็ปลดนางมโนตรา เทวี ให้
คลายความวิโยคแล้ว ใ้รับรั้งจักระบวนพลซึ่งจะยกออก
ไปไวพรอมเสด็จ¹

ในพระสุณคำฉันท์ได้พรรณานาความตอนนี้ไว้อย่างละเอียดพิสดารยิ่ง ดังนี้

เสด็จยังปรากฏรัตนบรรยง	นั่งแนบอรองค์
พระนุชแก้วกัญญา	
อำอรกนิรุพงา	คือดวงไฉนมา
จีวิตรพิพิงสงวน	
เรียมจักจากรักัญญาญ	จากอกแนมแนวน
ประกาศภักตรพิมจันทร์	
บัคมีท่าทหนึ่งอัน	ประทุษฐาธรรม
แลยกมารุกราวี	
สมเค็จอิศรราชบถี	บิตุราชราชี
จรรโลงพิภพพฐา	
มีราโฆงการประกา	นิตให้เริ่มกลา
ไปตรงคโรมรอน	
จักลาเขาวลัษณจากจร	ไปปราบคัมภร
นิราศเรียมแรมวัน	

¹ ปัญญาสชาคก ฉบับหอสมุดแห่งชาติ, (พระนคร : ศีลปาบรรณาการ, 2499),
หน้า 42.

จงสถิตยปรารักษ์ในครรรค์	ครององค์องค์ครรร-
คเรศด้วยชนนี้	า
เมื่อนั้นอนงค์นุชนาฏ	วรวราชเทพี
เอกอรรคเทพกนิรี	อรองค์มโนรา
ปางไค้ศัคย์พจนสุน-	ทรไทประโลมลา
จักไปตรงครรรณิรา	จะนิราศบรมองค์
เพียง เพ็ชราวุธแลฟาด	ศีระชาคกระเด็นลง
เจียนจากพระกายอรอง-	คอนาถแลดูกาล
ขวัญหนีพ่นวิจลจาก	สิระร่างคเลวลาญ
จิตรนางบ เป็นกมลมาน	ก็ประหม่าประหม่อมคาย
กอดเอาพระบาทยุคลบง-	กรทอกระทวยกาย
เกลือกกสิ่งสกนชศีระสยาย	วร เกษะสาธาธ
สองกรกระทุมอูระประนัง	นุประหนึ่งเหล็กลาญ
อาคูลระควงสมรปาน	ระอูรรคนี้ใน
ยกบาททูลศีระสื่อน	ชลพาษาปธาไร
แตกาลกำเคาวิจลใน	ก็วิลาประจาบัลย์
อำพระนรานอุบดิน	ทรธีราชทรงธรรม
โดยปกศิรานิทยอนัน	คเอนกคุณา
ข้าบาทพิโยคประยุรวงษ์	บิตุราชมาคา
ผู้เคียวประกาศกะปณะอา-	คูลแสนกำสคตวิด
ไค้พิงพระบาทบวรบง-	กชรัตนราชินทร
เพียงองค์ชนกชนนิน	ทร เทพมากรอง
เย็น เกษเผล เป็นกมลอัน	ระอูรรคนี้กอง
เป็นอกรทมอุทรพอง	ทุกขพิสัสมพิโยคครอม
เป็นที่พำนักนิตยข้า	บริจาจำนงค์จอม
จักไปบ เอื้อหฤทยออม	สกล เกษจะการัญญ

อแม่เสมอสมรพี	ดูแลพี่บอกร
เริ่มจกบ่าราชพระนุชสุน-	ทร เทพเพียร วาย
อาไลยเลอาวรณ์สวัสดิ์	ดูจขาดประจากกาย
จำพิโยคบุพจางาย	ทุกขเริ่มฤไคปาง
อ้องคณาธิปกู	วกลูกจหาธา
แม่ไปแดข้าพิพลาญ	บมีร้างจะรอกคง
ใครใครจะการุญพิทักษ์	บบริรักษ์เสมอองค์
จากบาทบ่าราชบวรบง-	กชแก้วฤ เป็นคน
ออรพระศรีสมรแม่	ตรุณรักษกับตน
อย่าใศกกำลังจจร เพินทน	ทุกขพามปชารา
ไซเริ่มบอวรณ์สวัสดิ์	จะบ่าราชพงาคลา
เจ็บโคมเทียบจิตระนिरา	รศเจ็บประจากจง ๗
อพรเมงกุกเกษ	วร เคชเคยครอง
จากไปแลใครปอง	ผิจะปกป้องสงวน
ทั้งข้าพระ เคียวคาย	นिरราชวิญจัญ
สิ้นโคมพหายน	แลอนาถมเห็นใคร
อแม่เลอย่าปรา-	รภทีจะคัดไคย
จักไว้ต่างสไท	ชนนินอนอมอม
ไปให้พระศรีสมร	วรลักษณตราครอม
อย่าทุกขณวามอม	ระกำจิตระทมองหมาย
อชาพระแรมราช-	ประกายประเดคทาย
อยู่เป็นเสมอตาย	ดูบถิจะอาไลย
ขอตามเสด็จโคม	บทเรศจอมไคร
แม่บวยคณูโน	บมีถิกหว่างลตน
อยู่แพรระโณมเลลา	บุพเรศนิถุมล
ภาแม่จะไปทน	ทุกขด้วยจะเพื่อนเริ่ม

จัก เปนท่าลงงาน	ธุระการโคเพิ่ม
อย่าโทมนัส เตรียม	กระดุกจุกกรรม
เสด็จการทรงคราช	จลิตาศินชม
สมสร้อยสุขารมย์	รศรัภษณาบรมน
อ้าองกัณรินทร์ราช	นรนาารอุภูบาล
ไซเหิงจะหมื่นการ	แลประมาณเช็ดูเขา
สงครามเสมออด	ทะชะชาติไปเบา
แมกัประจุเคา	จะสฤษทิโดยปอง
ยังขาดทรงคราช	วิปลาศลบองกลอง
เกลือกขาจ เกรากรอง	ชีพชาจะลายลาญ
ชลเป็นดลองบง-	กษบาทกมุพมาลัย
แม่นวยชีวันวาร	ชิบคินทร เห็นใจ
ทอกลองคักำศร วญศัลย์	มมิกลันสุชลไย
กอกช้อรระบาทไท	บริเหววิงวอน ๖

เมื่อนี้พระศรี	สุนธิบดี	บคินทรียกร
ดูบเหนือบฤษฎางค์	พะอูลองกักร	ปะอบสร้อยศรีสมร
ประโลมสายใจ		
อ้ออรพระนุช	พระน่องศรีสุค	สวาสก็้อาไลย
อย่าแสนโศก	แก่พีจะไป	เป็นทุกข์ทนใน
มโนกังวล		
อูบ เปนโค	กัวยองคักำไท	อิราชพระชน
นิงคนารถ	ในราชไทยรด	เจกฉันสกนธ์
เรียมรักษอภิบาล		

พระศรีเสาวเลข	ลลองค์เอก	ดำเพา เพ็ญพาล
ไปเรียนมลิ้ม	สวาสค์สังสาร	พังพือยากาล
กำเคาอาถูร		
ประกาศยเพ็ญโพธ	ไพบูลบัวโบนย์	ตระศักค์สมบุรณ์
พระภักทร เกื่อนวรรณ	แจมจันทรจ้าวรุธ	จะเสรำศรีสุญ
สุพรรณตมของหมาย		
ศรีสมสาโรช	กลแก้วเกษโณษ	ลลองจวนอายุ
ชวยทราบชนนหม	ประทีนลมชาย	จะเพื่อกทอมหาย
จรุงแรมองก		
พระเนตร เนียรนิล	มดีเจียรจิน	กาควงนิศกลง
กัทรายโยก	กลดกัับไววง	สวาสค์พิศวง
จะคลำบัวมล		
พระบุชนง เหน่า	ออย่าแสนโศก เสรำ	ทรงโศกานน
ควงซีพิศรพี	พางแก้วกัับคน	หังไทรสาถล
ถูเปรียบบุ่นปาน		
อญสงวนโณษ	ดำพิศาโณษ	สุมตพทชาร
เกษแก้วกามกล	วิลสุมาลย์	ออย่าทุกขประปราย
รอุวารณ		
ปลอบพลาง ๆ เทย	ชวนชื่นเสบย	สบายอรชร
ตระอรอรรส	เรญกัจจร	ประสมสายสมร
ประสานสายใจ ¹		

¹ พระยาอิศราภานุภาพ (อน), เรื่องเดิม, หน้า 70-5.

หลังจากที่พระสุชนเดินทางติดตามนางมโนตรา ไปจนถึงต้นไม้ใหญ่ที่อยู่กลางป่าห้วยทิบ และไม่สามารถเดินทางต่อไปอีกได้ ก็ยังเกิดความรันทดห่อถึงกับรำพันประนามตนเอง ข้อความตอนนี้ในสุชนชาดกมีดังนี้

ในขณะนั้น เป็นเวลาอาทิตย์อัสดงค์ พระองค์ก็มีไค้ทราบเพื่อจะเสด็จต่อไปเบื้องหน้า ทรงพระโศกการ่ำไห้ เมื่อจะคิดเขียนตนของพระองค์ไค้ครุสพระทาจันวิธา เราอาศัยอยู่หนิงจึงมาละทิ้งพระบุคิมาารคามมีอุปการะมาเสีย ไค้มา เสวยทุกขลำบากอย่างใหญ่ คราวนี้เราจะไปทางไหนไค้เล่า พระบรมโพธิสัตว์เจ้าก็บังเกิดความสังเวชสลคใจอยู่ดังนี้¹

พระสุชนคำฉันท์ที่พรรณานากตามไว้อย่างละเอียดพิสดารยิ่ง ดังนี้

สันโคษประคาษเกี่ยวเอกา	วังเวงวิญญา
วิเวกสงักคานคง	
เปล้า เปลี่ยวหฤทัยปลคปลง	คำรหิรัญองค์
อนาคคานิงอาตมา	
โอวาทกรอยเวรา	แต่เบื้องบรรพมา
มาตามพิบัติเป็นนพจัญ	
บมิเอาโอวาทานน	ทลีเลี้ยงตน
อันทรงกรรแสงประปราม	
หากกุก่าเลาะหลงกาม	ไปคานิงความ
แลโดยอำเภอลำพัง	

¹ ปัญญาสชาดก, หน้า 60-1.

ละเวียงไปเอ้ออินตัง	หวังเอาไพร่ครึ่ง
มาเปนเขมลิสมา	
เสียวังนิเวศุขรมยา	ละมดทีรา
มาเนาในไม้มดพล	
เสี้ยนสรวงคราชนฤมล	มาตากแตกน
ประกายอ๊กกเลวลาญ	
อยู่เปนกปดนาแคคาล	จักสุคสุญปราน
บมีใครเห็นเห็นใจ	
เจ็บกจากนุชเจียรไกล	เจ็บในหัวใจ
กูเจ็บอันเจ็บโคปาน	
บมีปนกูเจ็บแคคาล	จากป็นรธาธาร
ชิรราชสองกระษัตริย์	
ปานนี้จักทรงไศกี	หาทกราศรี
ทิวาเทศไปว้าย	
ดูกามาหลงทัวกาย	บมีเสียเสียกาย
คำวิหค้ำฤษณฤคิ	
เสียวทาวสองไทยชเรศศรี	อยู่ยังบุรี
บร่างรำพึงอาหาร	
รุปศเสียงกลินกำจร	สำนักอวาร
วิปคิบควรพึงชม	
เจ็บกูกนาสพาคม	รักษาราคารมณ
ยินคิบคี่เปนต์	
โบรณมณคิตยอันมี	ไปเอาราคี
มาเปนนิวรณกั้วล	
แตกคี่เคียวมานนท	มีคมีวักามกล
บคิตชีพิตรบั้งว้าย	

มาคามบิลิถึงสาย	สมร เสมอใจหมาย
มาตกทเรศอางขนาง	
สินรอยมณนยเทาทาง	ลิ่งเลในกลาง
พนพฤกษทราทวา	
จักอุยบมิทพพงา	จักคั่นสี่มา
บไคจะไปคาลฉงน	
แมนแทจักม้วยเมื่อชนม์	แต่ตัวกุน
ยูเคียวอนาถในคง	
สู่เสี้ยชีวิกรมابلง	เพื่อพิศมพิศวง
ในกามกวนหัวใจ	
โอวานันวันจักไกล	สมเค็จทานไ
ออกทาวธิรราชชนนี	
ทาวเลียงหอนไใหม่มี	เคื่องชักราคี
แต่เทียมลອງโยพาน	
ทรงคุดหนาหนักโคปาน	ยังไปอุปการ
สนองแกไทแทนแรง	
ฎากยังทาวทุกแห่ง	โทษาสำแดง
นุโทษแทเหียรภ	
บมิควรรแกกตนก	จักถึงมฤตยู
บราณิราศเวรา	
เพื่อกเคลิ้มเซลาปรีชา	รักกามมายา
บรักซึ่งตัวครองตน	
ทาวทรงแสนโศกานล	พุ่มฟายอสุชล
กระลูปิลาปปลาญทรวง	

เท่าถึงแสงอศุวงศ์ดวง เลี้ยวเหลี่ยมไศลหลวง
 แลยอซึ่งศรีสนชยา¹

3.5.5.4 ความตอนประชุมชาคก แสดงการกลับชาติของตัวละครในเรื่อง ซึ่งเป็นองค์ประกอบสุดท้ายของเรื่องนั้น พระสุณคำฉันท์มีความแปลกไปจากสุนชชคก เล็กน้อย ในเรื่องการระบุตัวละครที่กลับชาติมาเกิดในสมัยพระพุทธเจ้าพระองค์นี้ คือ พระสุณคำฉันท์ระบุว่า นางเทพกนิรมเหสีของท้าวพุมราชแห่งนครไกรลาศ กลับชาติมาเกิดเป็นนางเขมาวิมลธรรมเดรี ซึ่งไม่มีในสุนชชคก ส่วนพญานาคชมภูจิตรและพระอินทร์ ซึ่งในสุนชชคกระบุว่ากลับชาติมาเกิดเป็นพระโมคคัลลานเดระ และพระอนุรชคกเดระ ตามลำดับนั้น ไม่มีในพระสุณคำฉันท์

3.6 คำกลอนเรื่องพระสุทนต์

คำกลอนเรื่องพระสุทนต์ มีบันทึกของหอพระสมุควชิรญาณ เป็นลายมือเขียนบอกไว้ที่ปกหน้าคานาโนว่า "นายพลอยแต่งและถวายเป็นวันที่ 2 พฤษภาคม พ.ศ.2458"²

¹ พระยาอัครานภาพ (อน). เรื่องเดิม. หน้า 135-8.

² ที่ถูกต้องน่าจะเป็น พ.ศ.2433 เพราะหน้าปกของคำกลอนเรื่องนี้ระบุไว้ว่า "รัตนโกสินทรศก 108" ซึ่งตรงกับ พ.ศ.2433 นายชุนิต อโยโพธิ์ เขียนไว้ในคำนำหนังสือบทละครเรื่องมโนหรา กรมศิลปากรสร้างบทว่า

"พระสุทนต์" กลอนอ่านซึ่งผมเชื่อว่า "พลอย" ได้แต่งเป็น "เล่มสลึงพิมพ์หาณชื่อ รานหนังสือหน้าวัดเกาะ เพราะหนักหนา" และตีพิมพ์ไว้เมื่อ พ.ศ.2432

กุ ชุนิต อโยโพธิ์. "คำนำ." บทละครเรื่องมโนหรา กรมศิลปากรสร้างบทพระนคร : กรมศิลปากร, 2498), หน้า ข.

และมีข้อความปรากฏในเรื่องบอกชื่อผู้แต่งว่า

นายพลอยชอต่อกลอนอักษรไทย พิมพ์ไว้เรื่องเก่าแต่เบาราว 1

นายพลอยชอแต่งคำกลอนเรื่องพระสุทนต์เป็นใคร มีประวัติความเป็นมาอย่างไร ไม่อาจสืบค้นหาหลักฐานได้

คำกลอนเรื่องพระสุทนต์ พิมพ์จำหน่ายเป็นตอน ๆ หรือเป็นเล่มเล็ก ๆ รวม 6 เล่มจบบริบูรณ์ 2 โรงพิมพ์ที่จัดพิมพ์จำหน่ายคือโรงพิมพ์ราษฎร์เจริญ ซึ่งพิมพ์เฉพาะนิทานคำกลอน ที่หน้าปกหนังสือนิทานที่พิมพ์ทุกเล่มมีแจ้งความของโรงพิมพ์แต่ง เป็นกลอน ซึ่งรู้จักกันแพร่หลายทั่วไป คำกลอนแจ้งความนั้นมีดังนี้

เล่มสี่ถึงพิมพ์ภูฐานผู้ชื่อ	ร่านหนังสือหน้าวัดเกาะเพราะหน้าหน้า
ราษฎร์เจริญโรงพิมพ์ริมรรคา	เชิญท่านมาซื้อออกคงรัก
โคลงพิมพ์คราวแรกแปลก ๆ เรื่อง	อ่านแล้วเปลื้องความทุกข์เป็นสุขชี
ท่านชื่อไปอ่านพึงให้ มั่งมี	เจริญศรีศิริสวัสดิ์พิพัฒน์เอ๋ย 3

ที่หน้าปกของคำกลอนเรื่องพระสุทนต์ฉบับพิมพ์แต่ละเล่ม มีเล่าเรื่องย่อของตอนนั้น ๆ ให้อ่านได้ทราบแก่พอสังเขป ดังนี้

พระสุทนต์ เล่ม 1

ตั้งแค้นนางจันท์เหตุฝันว่าไคขวาง เมื่อค่ำหนึ่ง แลแล้วแก้น้ำให้แก
ท้าวอาทิตย์ฟัง แลแล้วท้าวอาทิตย์จึงให้โทรมาทำนาย โทรจึงทำ-

1 พลอย, พระสุทนต์ (พระนคร : โรงพิมพ์ราษฎร์เจริญ, รศ.108), เล่ม 1 หน้า 1.

2 เล่มที่ 2, 5 และ 6 เรียกชื่อว่า "พระสุทนต์" เข้าใจว่าน่าจะพิมพ์ผิด แต่เป็นเรื่องเดียวกัน.

3 ปรากฏอยู่ที่หน้าปกหนังสือนิทานของโรงพิมพ์ทุกเล่ม.

นางวานางจะมีครรภ์ แล้วนางจันทวีจึงคลอดบุตร แล้วจึง
โพนามวาพระสุทนต์ ไปจนถึงตาพรานบุญฆาตาหมอเฮาตาย.

พระสุทนต์ เล่ม 2

ตั้งแต่พระสุทนต์ลาพระมารดาไปเที่ยวเล่นในป่า แล้วตา
พรานจับนางมะโนรา มาถวายพระสุทนต์ แล้วท้าวอาทิตย์จึง
อภิเสกให้ แล้วท้าวอาทิตย์จึงให้พระสุทนต์ออกไปรบชาติกัน
ถึงพรานบุญ¹ คิดอุบายจะฆ่านางมะโนรา.

พระสุทนต์ เล่ม 3

ตั้งแต่พราหมณ์ประโรหิตคิดอุบายให้เอานางมะโนรา
ไปบูชายักษ์ แล้วนางมะโนราทูลว่าตาพราหมณ์ประโรหิตจะ
คิดฆ่า แล้วจึงเอาปีกหางใส่เขา หนีไปพบกับฤๅษี แล้วนาง
มะโนราฝากข้ามะรงค์กับภษาไวที่ฤๅษี จะใดให้กับพระสุทนต์
จนถึงนางมะโนรากลับไปเมือง.

พระสุทนต์ เล่ม 4

ตั้งแต่พระสุทนต์กลับมาจากกองทัพ แล้วพระสุทนต์ไม่เห็น
นางมะโนราก็มีความเสียใจ จนถึงพระสุทนต์ขึ้นไปลาพระ-
มารดาออกติดตามนางมะโนรา.

พระสุทนต์ เล่ม 5

ตั้งแต่พระสุทนต์ลาพระฤๅษีไปตามนางมะโนรา แล้ว
พระฤๅษีจึงเอาภษา ข้ามะรงค์ให้นางมะโนราฝากไว้ให้พระ-
สุทนต์ จนถึงพระสุทนต์พบกับนางมะโนรา.

¹ ความในเรื่องเป็นพราหมณ์ประโรหิต มีชื่อพราหมณ์.

พระสุหนต์ เล่ม 6

ตั้งแต่นั้นนางมะโนราพาพระสุหนต์เข้าเฝ้าบิดา พระบิดาก็มีความรักใคร่พระสุหนต์ และพระประทุมไถพระสุหนต์กับนางมะโนราอยู่ในบ้านเมืองควยกัน แล้วพระสุหนต์พานางมะโนราขึ้นไปลาพระบิดากลับไปเมืองพระสุหนต์ แล้วเอาคาพร้าหมัดประโรหิตไปปล่อยเสีย ไปจนถึงโคกลับชาติ.

กล่าวได้ว่า หากผู้อ่านประสงค์จะอ่านเก็บความพอใจเรื่องโดยสังเขป ก็อาจอ่านเฉพาะความย่อที่ย่อไว้ แต่คงไม่รู้เรื่องรายละเอียดย่อยของเรื่อง และชาครสไฟเราจะจากบทกลอนทั้งคำและความ

3.6.1 ลักษณะคำประพันธ์

คำกลอนเรื่องพระสุหนต์ แต่งเป็นกลอนนิทาน รูปแบบของกลอนชนิดนี้มักขึ้นต้นควยกลอนรับหรือวรรครับ คือกลอนวรรคที่สองของบท¹ เช่นเรื่องพระอภัยมณีของสุนทรภู่ ขึ้นต้นว่า

ปางหลังยังมีกรุงกษัตริย์
สมมติวงศ์ทรงนามท้าวสุทัศน์ ฌานสมบัติรัตนานามธานี²

ฯลฯ

¹ มีนิทานกลอนบางเรื่องขึ้นต้นควยวรรคสลับคือวรรคแรกของบท เช่นเรื่องโคบุตร ขึ้นต้นว่า

จะรำปางนางสวรรค์เสวยสุข อยปรางคมขุพิมานส์โมสร
เผยพระแกลแดกแดกแผนคินคอน เห็นไกรสรคลอคลุกในนิมวา"

² สุนทรภู่, พระอภัยมณี (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2493), หน้า 1.

กลอนเรื่องพระสุทนต์ขึ้นต้นเรื่องควายกลอนวรรคที่สอง ดังคำประพันธ์

ขอยอหัตถ์ศกการพระชิดสีห์

ต่างประทีปส่องเหล่าทุกธานี ได้เป็นที่พึ่งพาประชาชน ¹

และตอนจบเรื่องมีคำว่า "เอ๋ย" ตามรูปแบบของกลอนนิทาน ดังคำประพันธ์

ฉันว่าไฉนแคยพอให้แจ้ง ได้แสดงข้อความตามประสงค์
เชิญอ่านบ้างฟัง เทศน์ที่เจตน์จง ฉันบอกตรงตามจริงทุกสิ่ง เอ๋ย ²

ลีลาของกลอนในคำกลอนเรื่องพระสุทนต์เป็นแบบกลอนสุภาพ หรือกลอน 8 ซึ่งสรุปได้ว่าแต่ละวรรคมี 8 คำ โดยแบ่งออกเป็น 3 จังหวะคือ 3 - 2 - และ 3 ในระหว่างช่วงจังหวะ โดยเฉพาะจังหวะที่ 2 และจังหวะที่ 3 มีสัมผัสสระ ที่ขาดไปนั้นมีเพียงส่วนน้อย ทั้งนี้เนื่องจากคำที่ใช้จำเป็นแก่ความในตอนนั้น ไม่อาจเปลี่ยนไปใช้คำอื่นเพื่อให้มีสัมผัสตามปกติได้ และระหว่างจังหวะที่ 1 และจังหวะที่ 2 ของวรรคหน้า จะมีสัมผัสสระเป็นส่วนมาก ส่วนสัมผัสบังคับที่กำหนดไว้ ตามรูปแบบของกลอน ปรากฏมีถูกต้องตามกฎข้อบังคับทุกประการ กล่าวได้ว่า ลีลาของกลอนในเรื่องพระสุทนต์เป็นไปอย่างสม่ำเสมอโดยตลอด ตั้งแต่ต้นจนจบ ดังตัวอย่าง

จะกล่าวถึงพระสุทนต์อยู่บนอาสน์	เธอไสยาสน์ เคือนกัณฐ์ไลไล
วันนั้นจะไค้ชูชื่นใจ	คิกจะไปเที่ยวชมพนมวัน
แล้วสำนักก็พักอา ไสรยในสวนศรี	เก็บมาลี เลือกคักลั่นจักษุสรค์
ทั้ง เกศแก้วกระถินผลอินจันทร์	สุริยัน เย็นพยับจะกลับมา

¹ พลอย, พระสุทนต์... เล่ม 1, หน้า 1.

² พลอย, พระสุทนต์... เล่ม 6, หน้า 46.

ชัฏวงษ์ไมทรงบรรทมหลับ
 สนั่นแจ้ววเสียงสำเนียงกา
 จักรพงษ์ของคันทนอรรณารถ
 ชำระภักตร์ เสรีจลันมลทินพลัน

จนควาเคื่อนเลื่อนลับพระเวหา
 พระสุริยาสร้างศรีณวิวรรต
 เสด็จจากอาศน์พรณรายริบผายผัน
 พระทรงธรรมริบเข้าเผ้าบิคา¹

3.6.2 ขั้นตอนในการแต่ง

ขั้นตอนในการแต่งเรื่องพระสุทนต์ ก็เป็นแบบนิทานกลอนทั่วไปคือคำเนินเรื่อง เฉพาะที่เป็นเหตุการณ์ในคันทนทานแท้ ๆ แม้ว่าเรื่องเดิมจะเป็นนิทานชาดก ดังที่ผู้แต่ง ก็บอกไว้ว่า "เดิมเป็นเรื่องชาฎกยกค่านาน ออกบรรพการตามบาทที่มีมา"² ซึ่งผู้แต่งก็มีไค้คำเนินเรื่องอย่างนิทานชาดก คงนำมาเล่าเฉพาะคันทนทานเท่านั้น

ด้วยเหตุนี้ กลอนเรื่องพระสุทนต์จึงไม่มีเรื่องเหตุการณ์ในปัจจุบันที่เป็นมูลเหตุของการเล่าเรื่องนิทาน และไม่มีข้อความแสดงการกลับชาติมาเกิด

กลอนเรื่องพระสุทนต์เปิดเรื่องด้วยบทไหว้ครูตามธรรมเนียมนิยม แต่กล่าวไว้เพียงสั้น ๆ คือไหว้พระพุทธรูปชินสีห์ ที่เปรียบเสมือนประทีปส่องทางให้ประชาชนพ้นทุกข์ สรรเสริญพระเกียรติพระมหากษัตริย์ที่ปกครองแผ่นดินร่มเย็น ราษฎรเป็นสุขทั่วหน้า และไหว้คุณบิดามารดาขอให้มาช่วย(ผู้แต่ง) มีจิตใจและสมองผ่องใส แล้วบอกชื่อผู้แต่ง ลักษณะและความมุ่งหมายในการแต่ง ตลอดจนที่มาของเรื่อง ดังคำกลอนว่า

ขอยอหัดกัมศการพระชินสีห์

ต่างประที่ปลั่งหล้าทุกธานี

ไค้เป็นที่พึ่งพาประชาชน

ไหว้พระองค์ทรงเดช เกษกรษัตริ์

สุขสวัสดิ์ก็พุดเพิ่ม เถลิ้มผล

¹ พลอย, พระสุทนต์... เล่ม 2, หน้า 4.

² พลอย, พระสุทนต์... เล่ม 1, หน้า 2

มีพระ'เคชป'ปกป้อง'ครอง'สากล
 ไหว'หวั่น'คุณ'เมตตา'ราชม'าศู'เรศ
 นาย'พลอย'ขอ'ตอก'ลอน'อักษร'ไทย
 ฉันท'แก้ไข'ไข'ค'ย'พ'อ'เสนา'ะ
 เติม'เป็น'เรื่อง'ชา'ฎก'ยก'ตำนาน

ทุก'คำ'บ'ล'ราษ'ฎร'ไม่'ร้อน'ใจ
 มา'ปก'เก'ษ'ซี'ของ'ใ'ห'น'อง'ใส
 ทั'ม'ไ'ว'เ'ร'อง'เก'า'แ'ก'เ'า'ร'า'ณ
 ใ'ห'พ'ริ'ง'เพ'ระ'พ'ิง'ก'ลอน'เ'ล'น'อ'น'ห'วาน
 อ'อก'ม'ร'ร'ท'าร'ตาม'มา'ที่'ทั'ม'มา¹

ต่อจากนั้นก็เริ่มเรื่องนิทาน โดยกล่าวถึงท้าวอาทิตย์ มีมเหสีทรงนามว่า
 จันทวี ครอบครองนครอุดรปัญจาล บ้านเมืองพร้อมด้วยแสนยานุภาพ ประชาชน
 มีความสุขทั่วหน้า ทั้งนี้เนื่องจากกษัตริย์และมเหสีทรงมีคุณในธรรมกุศล ดังคำกลอน
 ภา

แต่'เติม'ยัง'มี'กรุง'กษ'ัตริ'
 พระ'นาม'เจ้า'ท้าว'อา'ทิต'ย'อ'ิศ'รา
 พระ'โณ'ม'ย'อง'ก'จัน'เท'ว'ีน'้อย
 ละ'มุน'ละ'ม'อม'พ'ร'อม'ส'ัน'ทั้ง'อิน'ท'ริ'ย์
 พ'ร'อม'สุ'ร'าง'ค'แ'ส'น'นาง'ส'าว'สน'ม
 พ'ิง'ร'ุน'รา'ว'ชา'ว'ข'าง'ม'ล'ำ'ย'อง
 พระ'น'คร'น'าม'อ'ุด'ร'ป'ญ'จ'าร'า'ช
 พ'ร'อม'ร'ถ'ร'ัต'น'ห'ัต'ถ'ี'ส'ี'เส'นา
 ช'ิต'ว'ง'ษ'กั'ม'อง'ค'พ'ระ'นาง'นา'ฎ
 ท'ุ'จ'ริ'ต'ไม่'ค'ิด'เป็น'กั'ง'ว'ล

ส'ว'ร'ร'ย'ร'ัต'น'เว'ียง'ไซ'ย'ใ'ห'ญ'ุ'น'ัก'หนา
 พระ'ช'น'ชา'ส'ี'ล'ิบ'พ'อ'ค'ิบ'ค'ี
 เจ'ำ'ย'อ'ก'ส'ร'้อย'เป็น'พระ'มะ'เห'น'ี
 พ'ัก'ต'ร'ฉ'วี'ม'ัง'ชา'ค'ำ'ย'ท'า'ท'อง
 ล'ำ'น'ส'ำ'ว'พ'ร'ห'ม'จ'าร'ี'ไม่'มี'ห'ม'อง
 น'ว'ล'ล'อง'ง'ม'เก'ิน'เจ'ริ'ญ'ิต'า
 มี'อ'ำ'น'า'จ'ท'ว'ย'ห'าร'ชา'ญ'ุ'อา'ษา
 ชา'ว'ป'ระ'ชา'น'า'ศ'ุ'ก'ท'ุก'คำ'บ'ล
 พระ'ไ'ท'ย'มา'ต'ร'ม'ุง'ห'ม'าย'ฝ'ำ'ย'ก'ุ'ศ'ล
 ฝ'ำ'ส'ว'ค'ม'น'ค'ภ'ำ'ว'นา'ท'ุ'ก'ร'า'ต'ร'ี²

¹ พลอย, เรื่องเติม, หน้า 1-2.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 2.

ต่อจากนั้นก็ดำเนินเรื่องไปจนกระทั่งจบ คือเมื่อพระสุทนต์กับนางมะโนรากลับจากนครโกธราสถึงเมืองอูครปัญจาแล้ว ท้าวอาทิตย์ก็ให้ลงโทษประหารชีวิตพราหมณ์บุโรหิตที่คึกร้าย แต่นางมะโนราขอชีวิตไว้ จึงเปลี่ยนเป็นลงโทษเนรเทศลอยแพไปคังคากลอน

แล้วพระองค์ทรงสั่งสี่อำมาตย์	ที่ลี้ภัยซอกการใหญ่ในสุราน
ให้เอาเจ้าเพชรปราปรีชาชาญ	จากถิ่นถนอมรับตรงลงนาหวา
ไปปล่อยไว้ให้ไกลอาณาจักร	พระทรงศักดิ์สั่งพลันแล้วทรธา
ท่านมหาเสน่ห์ที่ปรีชา	บังคมลาภิรมย์มาจักการ
เอาพราหมณ์ลอยไปปล่อยตามรับสั่ง	พันถิ่นวังจากนิเวศ เซตรัสฐาน ¹

แล้วผู้แต่งก็กล่าวถึงการกลับชาติต่อควยขอความเพียงหนึ่งค่างลอน ๓

แต่นั้นมาชคิยาปรีชาชาญ	เลยมันตาลกลับชาติตามฎาคังวณ ^๒
------------------------	--

ในตอนจบเรื่อง ผู้แต่งได้แสดงลักษณะของการแต่งไว้ว่า คำเนินเรื่องแต่เพียงย่อ ๆ พร้อมทั้งแนะนำให้อ่านบ้าง ฟังเทศน์บ้างประกอบกันไป ซึ่งเข้าใจว่าคงจะรู้เรื่องทีละเอียกกว่านี้ คังคากลอน

ฉันว่าไฉนเคยพอให้แจ้ง	ได้แสดงข้อความตามประสงค์
เชิญอ่านบ้างฟังเทศน์ที่เจตน์จง	ฉันบอกตรงตามจริงทุกสิ่ง เอย ³

¹ เรื่องเดียวกัน, เล่ม 6, หน้า 45-6.

² เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

³ เรื่องเดียวกัน.

3.6.3 จุดมุ่งหมายในการแต่ง

โรงพิมพ์ราษฎร์เจริญผู้จัดพิมพ์กลอนเรื่องพระสุทนต์ มักจะนำนิทานเก่า ๆ ของไทยที่รู้จักและนิยมอ่านกันแพร่หลายมาพิมพ์เผยแพร่อีกทีหนึ่ง และคงจ้างนักกลอนมาไว้แต่งเองหลายต่อหลายเรื่อง เพราะปรากฏว่าในการนำมาแต่งใหม่นั้นบางเรื่องก็มีเค้าโครงและเรื่องราวเหมือนต้นเรื่องเดิม บางเรื่องก็มีเนื้อความนึกฝันไปบ้าง แต่ก็ยังมีเค้าเรื่องเดิมอยู่ นิทานเก่า ๆ ของไทยที่นำมาผูกเป็นกลอนมีจำนวนมากมาย เช่น เรื่องพระรถ (พระรถนางเมรี) พระสมุท พวงมาลัยทอง ไชยเชษฐ จ่าป่าแก้ว จ่าป่าทอง จักรแก้ว ชันแก้วนพแก้ว แก้วหนาม่า แก้วพิศดาร เกราะเพชร เจ็ดสี และไกรทอง เป็นต้น เจตนาที่นำเรื่องเหล่านี้มาแต่งเป็นกลอน ก็เพื่อให้อ่านเพื่อความเพลิดเพลิน ถึงข้อความที่ปรากฏอยู่ที่หน้าปกหนังสือนิทานต่าง ๆ ที่ได้จัดพิมพ์ขึ้นตอนหนึ่งว่า

โคลงพิมพ์กราวแรกแปลก ๆ เรื่อง อ่านแล้วเปลื้องความทุกข์เป็นสุขซี
ทานชื่อไปอ่านพึงให้มั่งมี เจริญศรีศิริสวัสดิ์พิพัฒน์ เอย

และเมื่อพิจารณาข้อความในกลอนเรื่องพระสุทนต์ ที่ผู้แต่งบอกไว้ตอนหนึ่งว่า

ฉันทแก้ไขไข้อยุทธพอเสนาะ ให้พริ้งเพราะฟังกลอนเล่นอ่อนหวาน¹

ก็อาจจะมองเห็นเจตนาในการที่นำเรื่องพระสุทนต์-นางมโนห์รา มาผูกเป็นกลอนไว้แต่งขึ้นสำหรับอ่าน และโดยที่เรื่องพระสุทนต์-นางมโนห์รานั้นเป็นนิทานชาดก ประกอบด้วยเรื่องราวที่เป็นมูลเหตุของการเล่าเรื่อง ตำนานและข้อความแสดงการกตัญญู แต่ปรากฏว่าผู้แต่งนำมา เฉพาะตำนานแท้ ๆ ไม่กล่าวถึงมูลเหตุของเรื่องและเรื่อง

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 1.

ราวแสดงการกลับชาติ เหล่านี้เป็นเครื่องยืนยันให้มองเห็นจุดมุ่งหมายได้อย่างเด่นชัด
จากตอนเรื่องพระสุทนต์ แต่งขึ้นสำหรับอ่านเพื่อความสนุกสนาน เพลิดเพลินอารมณ์แต่
เพียงประการเดียว

3.6.4 เนื้อเรื่อง

ตามที่ผู้แต่งได้บอกไว้ในต้นเรื่องว่า เรื่องพระสุทนต์นี้เดิมเป็นชาตกมาลี ได้นำ
มาปรับปรุงแก้ไขโดยเล่าแต่เพียงย่อ ๆ พอให้สนุกสนาน เพลิดเพลิน ดังคำกลอนว่า

ฉันทแก้ไขไว้แต่ย่อพอเสนาะ ให้พริ้งเพราะฟังกลอนเล่นอ่อนหวาน
เดิมเป็นเรื่องราวกุกกักตำนาน ออกบรรพการตามบาทที่มีมา¹

ก็น่าจะเชื่อได้ว่า นิทานกลอนเรื่องพระสุทนต์คำเนิ่นความคาม เรื่องที่มีในสุทธชาดก
เพราะเมื่อเปรียบเทียบเนื้อเรื่องที่มีในคำกลอนเรื่องพระสุทนต์ กับในสุทธชาดกแล้ว
ปรากฏว่า เหมือนกันโดยตลอด จะต่างกันก็เฉพาะส่วนที่เป็นรายละเอียด ในลักษณะที่
เรื่องหนึ่งมีและอีกเรื่องหนึ่งไม่มี ซึ่งส่วนที่ต่างกันนี้ไม่ได้ทำให้เนื้อความสำคัญและเค้า
โครงเรื่องผิดเพี้ยนไปแต่อย่างใด รายละเอียดที่มีเฉพาะในสุทธชาดกแต่ไม่มีในกลอน
เรื่องพระสุทนต์ มีดังนี้

3.6.4.1 วันประสูติพระสุทนต์ ในสุทธชาดกว่ามีขุมทองสี่ขุม เกิดที่ขุมปราสาท
ทั้งสี่ทิศ แต่ในนิทานกลอนเรื่องพระสุทนต์ ไม่มีเหตุการณ์อะไรเกิดขึ้น

3.6.4.2 ในวันที่พระสุทนต์ยกทัพไปรบช่าศึก ในสุทธชาดกมีความว่า ท้าว
อาทิตยวงศ์ทรงพระสุบินว่า พระอินทร์ ไหลออกมาพันรอบจักรวาลสามรอบแล้วไหล
กลับเข้าในอุทรคังเกา พราหมณ์ปุโรหิตได้โอกาสจึงแกล้งกราบทูลท้าวนายว่าจะมีเหตุ
ร้าย เพื่อจะได้จับตัวนางมโนห์รามาทำพิธีบูชาขจัดภัย

¹ เรื่องเดียวกัน.

ส่วนในนิทานกลอน เรื่องพระสุทนต์ไม่ไ้กล่าวถึงความฝันเลย เพียงแต่ดำเนินเรื่องง่าย ๆ ว่า เมื่อพระสุทนต์ยกกองทัพออกจากเมืองไปแล้ว พราหมณ์ปุโรหิตก็เข้าไปกราบทูลท้าวอาทิตย์ให้จับนางมโนห์รามายูชายัญ โดยอ้างเหตุผลว่านางเป็นวิชาตร ขอความที่พราหมณ์กราบทูลอยู่ต่อความที่กล่าวถึงพระสุทนต์เตรียมทัพแล้ว ก็ออกเดินทาง ดังนี้

ท่านสามล เตรียมพลพร้อมสะพรุ่ง ทัพหน้าหลัง เตรียมกัน เข้าบรรจบ
องค์พระหน่อสุริวงษ์คำรงค์ภพ ทรง เครื่องครบชิ้นช่าง เดินทางจร

ฝ่ายว่าท่านอาจารย์ชาญฉลาด กราบทูลบาทบงษ์พระทรงศร
ว่าพระองค์อย่าทรง เป็นทุกขร้อน วิชาชรนั้นอยู่ในบุรี ¹

เป็นที่น่าสังเกตว่า ลักษณะข้อความที่พราหมณ์ปุโรหิตกราบทูล เช่นนี้ น่าจะมีเหตุการณ์อย่างใดอย่างหนึ่งเกิดขึ้น อันเป็นเหตุให้ต้องกระทำการบางอย่างเป็นการแก้ไข และวิธีที่ดีที่สุดเมื่อพิจารณาตามข้อความก็คือการบูชายัญ ซึ่งต้องมีวิชาชรร่วมอยู่ด้วย และเข้าใจว่าคงจะหาวิชาชรไม่ได้ตามความที่กราบทูล เหตุนี้จึงทำให้ท้าวอาทิตย์ทรงวิตก พราหมณ์ปุโรหิตได้โอกาส จึงกราบทูลให้นางมโนห์รามายูชายัญ เพราะนางเป็นวิชาชร เช่นกัน

การที่เนื้อความบกพร่องไปเช่นนี้ จะกล่าวว่า เป็นด้วยข้อความซาดหายไปก็ไม่น่าจะเป็นไปได้ เพราะบทกลอนระหว่างความทั้งสอง มีสัมผัสเชื่อมโยงติดต่อกันอย่างถูกต้อง คือคำกลอนบาทโท ที่ว่า "องค์พระหน่อสุริวงษ์คำรงค์ภพ ทรงเครื่องครบชิ้นช่าง เดินทางจร" กับบาทเอกของบทต่อไปที่ว่า "ฝ่ายว่าท่านอาจารย์ชาญฉลาด กราบทูลบาทบงษ์ พระทรงศร"

¹ เรื่องเดียวกัน, เล่ม 2, หน้า 42.

ดังนั้นอาจสันนิษฐานได้แค่เพียงว่าผู้แต่งอาจจะละความไว้ ค่ายเข้าใจว่า
รายละเอียดเกี่ยวกับความเป็น หรือเหตุการณ์อื่นที่เป็นมูล เหตุให้พราหมณ์ปุโรหิตได้ถือ
โอกาสใช้เป็นข้ออ้างในการนำนางมโนหรา เข้าพิธีบูชาด้วย คงจะเป็นที่รู้จักกันดี
แล้ว อีกประการหนึ่ง ก็มีเรื่องย่อเล่าไว้เพื่อให้เข้าใจ เรื่องโดยสังเขปไว้หน้าต้น
ของหนังสือ แล้วว่าพราหมณ์เกิดอุบายจะพานางมโนหรา ก็น่าจะพอต่อการทำความเข้าใจ
เข้าใจบทกลอนที่กล่าวถึง เนื้อความที่พราหมณ์ไต่กรามทูลท้าวอาทิตย์ได้

ส่วนรายละเอียดบางตอนที่กล่าวถึงในนิทานกลอนเรื่องพระสุทนต์ แต่ไม่มีใน
สุทนต์ชาดก มีดังนี้

3.6.4.3 ในวันที่พระโพธิสัตว์จะจุดลงมาในครรภ์นางจันทรีนั้น นางสุบิน
ว่ามีเทพองค์หนึ่งมาจากป่า แล้วอุโมงเงาเหาะไปไกลจากนคร แล้วนางลงบนแท่น
ในสุบินว่าจากนั้นนางก็ได้ประทับนั่งบนหลังช้าง เมื่อก่อกว้างขมป่า เป็นที่สำราญจนกระทั่ง
ตื่น แล้วทูลความฝันแก่ท้าวอาทิตย์ และโหราทำนายว่าจะได้พระโอรส

3.6.4.4 เมื่อพระสุทนต์กับนางมะโนรากลบจากนครโกธราส มาอยู่ที่เมือง
อุครปัญจาตังเดิมแล้ว ท้าวอาทิตย์ก็ให้ส่งโหราประหารชีวิตพราหมณ์ปุโรหิตที่คิดร้ายต่อ
นางมะโนรา แต่นางขอชีวิตไว้ จึงเปลี่ยนเป็นลอยแพเนรเทศไป

ส่วนบทพรรณนาอื่น ๆ เช่น บทชมบ้านเมือง บทชมคง บทพรรณนาความรัก
บทคร่ำครวญ ฯลฯ ซึ่งเป็นบทพรรณนาที่ไพเราะเชิงกาพย์กลอน แม้จะไม่ค่อยพบมาก
นักในนิทานกลอน เพราะต้องการบรรยายเหตุการณ์เป็นสำคัญ ในนิทานกลอนเรื่อง
พระสุทนต์มีอยู่ และไพเราะเพราะจับใจพอสมควร ดังตัวอย่าง เช่น

ชมสิ่งอื่นถิ่นไปในไพรสณฑ์	ไม่เหมือนภักตร์นฤมลประคองขวัญ
เหนไศกแซมแกมจำปีมีหนักกรัน	ยิ่งไศกศัลย์ถึงเจ้าเขามาฉาย
น้องรักพี่มิใครจะจรจาก	เพราะทุกข์ยากกลัวชีวังจะสังขาร
โอโหมฉินกินรายพาพาด	คงกันการพิสูตามเจ้างามมา

เสียงชะนีถูกกรรอง เรียกว่า
 หมายว่านองรอกตัดไกลตา
 ว่ายอกสรอยพิศอยอนี้แล้ว
 นายพรานบุญทูลความไปตามการ
 ชะนีเที่ยวเหนียวไม้พิไรว่า
 พระจรในไพรสาณต์กัณการนัก
 แล้วโหนตัวอยู่บนต้นพุดกษา
 หนอนรา เอือนรศพจมาน
 ไมคลาศแล้วเซยชมสมสมาน
 ไซนงคราญกินรายพาทักตร์
 พระฟังคำแสนวิตก เพียงอกหัก
 ไม่หยุดพักหลับนอนนอนสำราญ ¹

3.7 บทละครเรื่องมโนห์รา

เมื่อปีพุทธศักราช 2498 กรมศิลปากรได้นำเรื่องพระสุชน-นางมโนห์รา มาสร้างเป็นบทละคร เรียกว่า "บทละครเรื่องมโนห์รา" และนำออกแสดง ณ โรงละครกรมศิลปากร เมื่อเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. 2498

3.7.1 ลักษณะของบทละครเรื่องมโนห์รา

บทละครเรื่องมโนห์ราที่กรมศิลปากรสร้างบทใหม่นั้น มีใช้เป็นบทที่แต่งขึ้นอย่างละครชาตรีโดยตรง แต่เป็นบทที่นำเอาวิธีการเล่นละครชาตรีกับการเล่นละครแบบอื่นมาผสมผสานกัน ทั้งที่นายชนิต อยู่โพธิ์ โค้ชแจ้งลักษณะของการแต่งบทละครเรื่องนี้ไว้ว่า

ส่วนบทละครเรื่องมโนห์ราที่ตีพิมพ์ในเล่มนี้ เป็นบทที่ผู้นิยามปรากฏอยู่ในหน้าต่อไปใคร่ร่วมกันแต่งขึ้นใหม่ โดยนำเอาวิธีเล่นแบบละครชาตรีกับนาฏกรรมแบบอื่นมาปรับปรุงขึ้น ²

¹ เรื่องเดียวกัน, เล่ม 4, หน้า 184-5.

² ชนิต อยู่โพธิ์, "คำนำ," บทละครเรื่องมโนห์รา กรมศิลปากรสร้างบท (พระนคร : กรมศิลปากร, 2498), หน้า ข.

ด้วยเหตุนี้ บทละครเรื่องนี้มีโครงเรื่องที่กรมศิลปากรสร้างบทใหม่ จึงมีลักษณะผสมผสานกันระหว่างละครแบบใหม่กับแบบเก่า ลักษณะที่ว่า เป็นแบบใหม่ได้แก่ลักษณะของบทที่ชี้แจงจริง ๆ บนเวทีได้ อาจกล่าวได้ดังนี้

ลักษณะการแบ่งเรื่อง เป็นฉากเป็นตอน บทละครเรื่องนี้มีโครงเรื่องแบ่งเรื่องออกเป็น 5 ฉาก เฉพาะฉากที่ 4 มี 2 ตอน แต่ละฉากมีการสร้างและเปลี่ยนฉากไปตามท้องเรื่อง ทำให้ผู้ชมสามารถรู้และเข้าใจว่า เหตุการณ์ตอนนั้น เกิดขึ้นในสถานที่แห่งใด¹

นอกจากนี้มีบทเจรจาของตัวละครสลับบทร้อง และบทร้องก็มีเพลงหน้าพาทย์กำกับไว้ ช่วยบรรเลงประกอบกิริยาของตัวละครด้วยภาษาคนตรีอีกด้วย ซึ่งไม่ปรากฏในบทละครแบบเก่า

ลักษณะต่าง ๆ เหล่านี้ เข้าใจว่าผู้แต่งน่าจะได้ปรับปรุงจากลักษณะของละครดึกดำบรรพ์²

¹ ละครว่าแต่เดิมคือละครนอกและละครใน ไม่นิยมแบ่งเรื่อง เป็นฉากเป็นตอน คำเป็นเรื่อง เรื่อยไปตามบท หากจะมีการตัดตอนกันบ้างก็เป็นแต่เพียงการคำเป็นของเรื่อง และโดยที่ไม่มีการแบ่งฉาก จึงไม่มีการสร้างฉากประกอบการแสดง ฉะนั้นบนเวทีจึงมีแต่ผ้าม่านขึ้นเดียว เป็นฉากตายตัว

ดู นิยามกา สาริกฤติ, "ความสัมพันธ์ระหว่างละครไทยและละครภารตะ" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิตศึกษาด้านนิเทศศาสตร์ มหาวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2515), (อัครสำเนาะ), หน้า 120. และดูรายละเอียดเพิ่มเติมเรื่อง "ละครว่าไชฉากสมมุติ" ในหนังสือ งานสังคีตศิลป์ กรมศิลปากรจัดพิมพ์ หน้า 105.

² เป็นละครว่าแบบใหม่ มีครั้งแรกในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นละครที่วิวัฒนาการมาจากการแสดงคอนเสิร์ต.

ดู รายละเอียดเรื่อง "ตำนานละครดึกดำบรรพ์" พระนิพนธ์สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาภาณุรังษานุภาพ และเรื่อง "สังคีตวาทีตวิธวิจิตร" พระนิพนธ์ของหม่อมเจ้าหญิงดวงจิต จิตรพงศ์ ใน ชุมนุมบทละครและบทคอนเสิร์ต โดยสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์, กรมศิลปากรจัดพิมพ์เมื่อ พ.ศ. 2506.

ส่วนที่ว่ายังคงลักษณะแบบเก่าไว้ได้แก่ เมื่อจะกล่าวถึงตัวละคร ก็มีบทกล่าวนำชื่อควบคำขึ้นต้นตามแบบแผนของบทละครคือ "เมื่อئั้น" "บัดนั้น" รวมทั้งมีบทพรรณานาฏริยาท่าทางของตัวละคร เช่น "เมื่อئั้น พระสรณวิโยคโสภณศิลป์ รับแหวนรับผ้าจามัลย์ ทรงธรรมซอนทรวงโศกี"¹ ทั้งนี้เป็นต้น ซึ่งยังคงลักษณะเป็นหนังสืออ่านอย่างบทละครรำแบบเก่าอยู่

ตัวอย่างบทละคร เรื่องมโนहरา ที่กรมศิลปากรสร้างบทใหม่

ฉากที่ 5 ท้องพระโรง นครไกรลาส

สมมติเป็นเวลากลางวัน ห่างจากฉากที่ 4 ราว 7 ปี 7 เดือน 7 วัน

—ท้าวทรมราช กับ พระมเหสี ประทับราชอาสน์—

—นางกนิษฐีพระราชธิดาทั้ง 6 และ นางกนิษฐีข้าหลวงมอม เฝ้าอยู่ทางหนึ่ง—

—มีกนิษฐีเสนาเฝ้าตามตำแหน่ง—

—ปีพาทย์ทำเพลงสารดี—

เบิกมาน

ร้อง เพลงสารดี

เมื่อئั้น
ครอบครองไกรลาสพารา

ท่านท้าวทรมราชนาถา
มีธิดาเจ็ดองค์นงคราญ

¹ บทละครเรื่องมโนहरา กรมศิลปากรสร้างบท (พระนคร : กรมศิลปากร, 2498), หน้า 33.

ร้องเพลงราชชาติ

แคว้นองคองคนอยมโนหรา	คองจากเฝ้าพงศานาสงสาร
กลับมาสพาราภิธานาน	ให้ทำการโสรจสงปลงมลทิน
เพื่อชำระอินทรีย์บริสุทธิ์	กำจัดกลิ่นสาบมนุษย์ให้สุกสิ้น
จะถวญครบกกำหนดหมคราคน	คามระบิดแบบแลวหรืออย่างไร

-เจรจา-

- ท้าวทุมราช - เออ พระน้องนาง ตั้งแต่มโนหราลกลของเรา กลับมาจากเมืองมณุษย์ ให้เขาจัดแจงทำพิธีสงสานชำระล้างมลทินให้สิ้นสาบมนุษย์ ก็ชานานแล้ว ป่านนี้จะเสร็จพิธีหรือยังก็ไม่รู้
- มเหสี - พิธีสงสานตามประเพณีนี้ละคุณเหมือนมีกำหนด 7 ปี 7 เดือน กับ 7 วัน ไม่ใช่หรือเพคะ
- ท้าวทุมราช - ถูกแล้ว แต่ว่าตั้งแต่ให้เขาเริ่มทำพิธีมาก็ชานานแล้วนา
- มเหสี - จะครบกำหนดหรือยังก็ไม่รู้เลย หม่อมฉันก็ไม่ได้คอยนับวันไว้ด้วย (หันมาทางพระธิดา) เออแม่หนู จำได้ไหม มโนหรานองของเจ้า เขาพิธีสงสานชำระสาบมนุษย์ครบกำหนดหรือยัง
- พระธิดา 1 - เอ ยังไงก็ไม่ทราบ เกลาเลยเพคะ แต่หม่อมฉันเข้าใจว่าน่าจะครบแล้ว ถึงไม่ครบก็เกือบไปที่เดียว
- พระธิดา 2 - พุทธิ เจ้าพี่ก็มัวแต่คาคะเนอยอย่างนั้นเอง
- พระธิดา 1 - อ้าว ก็พี่จำไม่ได้จริง ๆ นี่นา
- พระธิดา 2 - เมื่อจำไม่ได้ก็ทลว่าจะไม่ได้ชี้เพคะ ทำไมจึงต้องทลว่า เข้าใจว่าเป็นอย่างนั้น เข้าใจว่าเป็นอย่างนี้ แล้วพระบิดาพระมารดาจะได้ประโยชน์อะไร
- พระธิดา 1 - แล้วเธอละ จำได้ไหมละ ว่าครบหรือยัง
- พระธิดา 2 - หม่อมฉันจำได้ชี้เพคะ

-เจรจา-

- ท้าวทรมราช - เออ ลูกรักของพ่อ
 มเหสี - ลูกรักของแม่
 ท้าวทรมราช - แลวัก! เขาจะพูดเอาเรื่องเอาราวนะ
 มเหสี - ก็ลูกรักของหมอนฉันเหมือนกันนี่เพคะ
 ท้าวทรมราช - เอาละ ๆ ลูกรักของพ่อและแม่
 มเหสี - ของแม่และพ่อซิเพคะ ¹

3.7.2 ผู้แต่ง

บทละครเรื่องนี้มีผู้ร่วมช่วยกันแต่งรวม 4 ท่าน และมีนามปรากฏ
 ในหนังสือบทละครเรื่องนี้ที่กรมศิลปากรตีพิมพ์เผยแพร่ ดังต่อไปนี้

มนตรี	คราโมท	เป็นผู้แต่ง ฉากที่ 1
หม่อมแก้ว	สนิทวงศ์เสนี	เป็นผู้แต่ง ฉากที่ 2
พันเอก	หลวงรณสิทธิ์พิชัย	เป็นผู้แต่ง ฉากที่ 3
ชนิก	อัยโพธิ์	เป็นผู้แต่ง ฉากที่ 4
มนตรี	คราโมท	เป็นผู้แต่ง ฉากที่ 5 ²

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 38-41.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า ง.

3.7.3 จุดมุ่งหมายในการแต่ง

บทละครเรื่องนี้ นอกจากจะแต่งขึ้นเพื่อใช้แสดงละครแล้ว ยังมีจุดมุ่งหมายที่จะรักษาเรื่องราวและแบบแผนบางอย่างของละครชาตรีไว้อีกด้วย ดังที่นายธนิต อยู่โพธิ์ ได้ชี้แจงไว้ในหนังสือบทละครนอกมนิทร่า ว่า

แต่เป็นการปรับปรุงที่มุ่งรักษาคำานและแบบแผนบางประการของละครชาตรีอยู่ด้วย ¹

แบบแผนบางประการดังกล่าว ได้แก่ ประวัติ ลักษณะการแต่งตัว ศิลปะการฟ้อนรำตามแบบละครชาตรีตลอดจนทำนองขับพาทย์สำหรับบรรเลงในการแสดงละครชนิดนี้ นายฉันทิชย์ กระแสสินธุ์ ได้เขียนบทความวิจารณ์การแสดงละคร เรื่องนี้ในคราวที่องค์การศุภรางค์นาฏศิลป์ ได้จัดแสดง ณ โรงละครอนกรมศิลปากร เมื่อวันที่ 26 กุมภาพันธ์ 2498 ซึ่งมีข้อวิจารณ์บางตอนที่แสดงให้เห็นจุดมุ่งหมาย ในการแต่งบทละคร เรื่องนี้ตามที่กรมศิลปากรได้ชี้แจงไว้ ข้อความบางตอนในบทความวิจารณ์มีดังนี้

จากที่ 1 สระโบทชนิดี-กลางป่า สมมติว่าเป็นเวลาบ่าย
 ปี่เป่าเพลงของต้น พรานบุญเดินออกมาในลักษณะลีลาของหนึ่ง-
 ตะลุง เป็นการแสดงที่น่าชมยิ่งนัก ...

จากนี้ พรานบุญกลายเป็นตัวเอกของเรื่องจริง ๆ เอกทั้งทางประวัติของละครชาตรี เอกทั้งทางการแสดง คือแทนที่ผู้จะชมความงามของฉากและฝูงกินรีบริวาร ตลอดจนคนงานทั้ง 7 ของท้าวทุมพราช ผู้กลับสนใจในการแสดงของพรานบุญ ที่ทำท่าเยื้องกรายแบบหนึ่งตะลุง อันเป็นแผน "โนรา" แท้ ²

¹ ธนิต อยู่โพธิ์, เรื่องเดียวกัน หน้าเดียวกัน.

² ฉันทิชย์ กระแสสินธุ์, กวีโวหารโบราณคดี (พระนคร : ก้าวหน้า, 2503), หน้า 526.

การพ่อนรำหน้าพิธีโหมไฟชาของ "มโนहरา" น่ามากอยู่
มีเสียงกระพรวนที่นกขอเทาดังกรงกริ่ง เกือบจะเป็นแบบ
"มโนहरा" แต่ แม่จะกระเดียดจะมีลีลาของระบำฝรั่งปนเปื้อน
บ้างก็เป็นส่วนน้อย ¹

รำชัศกอนพระสุนทรจักษ์พระธิดาที่ละคนนั้น น่าเหมือนรำชัศ
ของมโนहरาของชาวปักย์โต บรรยายากศอนนั้นน่าอภิรมย์มาก แม่
จะชากการใส่กำไลข้อมือและขอเทาเกือบครึ่งขอศอกครึ่งขอเทา
ก็ตาม ²

ขอชมศิลปการแต่งตัวของนักแสดงท้าวว่าทำได้ก็ เกินกว่า
"ละครชาตรี" หรือ "มโนहरा" ที่เป็นเจ้าของแบบโดยตรง
เช่นการสวมมงกุฎ ก็เหมือนกับแบบฉบับของพู่ขุนศรีท้าวไม่มีผิด
และใส่เล็บยาวก็รักษาแบบฉบับการพ่อนกค้ำบรรพของไทยที่บาท
หลวงลาลูแบร์โคกล่าวชมไว้ แต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาได้อย่างแนบ-
เนียน ³

และ

การนำเอาศิลปแห่งนาฏกรรมหลายอย่างมาผสมกัน แล้ว
ปรับปรุงให้คงคามแบบฉบับดีขึ้น เยี่ยงองค์การคิริยวงคณาฏศิลป์
กระทำนี้เป็นสิ่งควรสรรเสริญ เพราะนอกจากจะโคกศิลป-
การพ่อนรำ การแสดงแบบชาตรีแล้ว ยังได้ฟังการขับร้องอย่าง

1 เรื่องเดียวกัน, หน้า 535.

2 เรื่องเดียวกัน, หน้า 538.

3 เรื่องเดียวกัน, หน้า 538-9.

เสนาะโศกจากบรรดานักร่องผู้เขี้ยวชาญ ทั้งหญิงชายขององค์การ
 คุรียางคนาฏศิลป์นั้น อีกด้วย¹

3.7.4 เนื้อเรื่อง

บทละครเรื่องมโนห์ราที่กรมศิลปากรสร้างบทใหม่นั้น คำเน้นเรื่องตามที่มีใน
 สุนทรชาดก ในปัญญาสาชดก แต่โดยที่มีจุดมุ่งหมายแท้จริงขึ้นเพื่อใช้แสดงบนเวที การสร้าง
 บทจึงคัดมาเฉพาะตอนที่สำคัญ และสามารถแสดงบนเวทีได้ครบ ฉะนั้นเนื้อความที่มีใน
 สุนทรชาดกจึงข้ามไปบ้าง ทั้งนี้เข้าใจว่า ผู้สร้างบทคงจะทราบคำว่าเรื่องพระสุน-นาง
 มโนห์ราที่มีในเรื่องสุนทรชาดกนั้น น่าจะเป็นที่รู้จักกันทั่วกันไปแล้ว การที่ไม่ได้กล่าว
 ถึงเนื้อความบางตอน ก็ไม่น่าจะทำให้ผู้ละครไม่เข้าใจเรื่องราวแต่ประการใด

บทละครเรื่องมโนห์ราของกรมศิลปากร แบ่งออกเป็น 5 ฉาก แต่ละฉากมี
 เรื่องดังนี้

ฉากที่ 1

เป็นฉากสระโบกขรณี กลางป่า จับความตั้งแต่พรานบุญ มาคอยชมจับนาง-
 มโนห์รา เมื่อจับได้แล้วก็พาเข้าเมืองเพื่อพาไปถวายพระสุน ความตอนหนึ่งในสุน-
 ทรชาดกที่กล่าวถึงพยานาถมฤจิดร ที่ทำให้เมืองอยู่เย็นเป็นสุข จนเป็นเหตุให้ถูกปลงราช
 ทลอคจนเหตุที่พรานบุญไ้บวงนาคมาคดองจับนางมโนห์ราได้ บทละครไม่ได้กล่าวถึง

ฉากที่ 2

คำหนักนางมโนห์ราในนครปัญจาล เริ่มตั้งแต่พระสุนดานางมโนห์ราไป
 ราชการทัพ เมื่อตรวจพลแล้วก็ส่งเคลื่อนทัพ

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 540.

ฉากที่ 3

เป็นฉากหน้าพระลาน นครอครบัญญัติ เป็นตอนประกอบพิธีบูชาอัญญา กล่าวความตั้งแต่เริ่มพิธีจนนางมโนห์ราหนีไปได้

เรื่องราวที่เป็นเหตุให้พรหมณ์โรหิตโกธร พยาบาทและคิดปองร้ายพระสุชน และเหตุการณ์ที่พรหมณ์ถือโอกาสที่จะนำตัวนางมโนห์รามาบูชาอัญญา นั้น ผู้แต่งบอกให้รู้ กวายนทเจอร์จาของตัวละคร

ฉากที่ 4 เป็นฉากป่า แบ่งเป็น 2 ตอนคือ

ตอนที่ 1 อาศรม ไกลสระโบกขรณี

พระสุชนติดตามนางมาจนถึงอาศรม พระกัศปฤษีห้ามมิให้ติดตามต่อไป โดยชี้แจงถึงภัยอันตรายต่าง ๆ แต่พระสุชนก็ยืนยันความตั้งใจที่จะติดตามต่อไป

ตอนที่ 2 ป่าลึก

กล่าวถึงพระสุชนที่ติดตามนางมโนห์ราได้รับความทุกข์ทรมานนานัปการ

รายละเอียดต่าง ๆ เกี่ยวกับภัยอันตรายที่พระสุชนต้องเผชิญ และรอดพ้นมาได้ จนกระทั่งถึงนครไกรลาส นั้น ผู้แต่งให้เหตุผลจากคำพูดของพระกัศปฤษีที่ถ่ายทอดจากคำบอกของนางมโนห์ราอีกทีหนึ่ง ส่วนความที่กล่าวถึงพระสุชนหาวิธีทำให้นางมโนห์ราว่าพระองค์ใดก็ตามมาจนถึงเมืองกินนร บทละครไม่ได้กล่าวถึง

ฉากที่ 5 ท้องพระโรง นครไกรลาส

หลังจากที่ทำพิธีเสร็จแล้ว นางมโนห์ราก็เข้าไปในเมือง เล่าเหตุการณ์ให้ท้าวทรมราชฟัง ตั้งแต่ถูกจับตัวไปจนกระทั่งหนีรอดพ้นจากการถูกบูชาอัญญาได้แล้วนางก็ทูลให้ท้าวทรมราชทราบว่าพระสุชนติดตามมาจนถึงเมืองไกรลาส เมื่อท้าวทรมราชทรงทราบเช่นนั้นก็รับสั่งให้พระสุชนเข้าเฝ้า หลังจากที่ได้ถามเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นจนเป็นที่พอใจแล้ว ก็ให้พระสุชนเสด็จหายเลือกตัวนางมโนห์รา และได้อภิเษกสมรสในที่สุด

ฉากนี้ไม่มีการประลองฤทธิ์ขุมและประลองกำลัง และเรื่องราวที่พระสุธนและนางมโนห์รากลับไปยังนครอครบุรีจาต บหลายครก็ไม่ไ้กล่าวถึง

3.8 เรื่องพระสุธน-นางมโนห์รา ฉบับภาษาไทยส่วนอื่น ๆ

เรื่องพระสุธน-นางมโนห์รา ฉบับภาษาไทย นอกจากส่วนต่าง ๆ ที่กล่าวแล้วข้างต้นนี้ ยังมีผู้นำเรื่องราวมาเรียบเรียงเป็นส่วนร้อยแก้วอีก 1 ส่วน เรียกว่า "พระสุธน" ผู้เรียบเรียงคือ หลวงศรีอมรญาณ

พระสุธนฉบับร้อยแก้วนี้จัดเป็นหนังสือชุดนิทานไทย ซึ่งได้เรียบเรียงและตีพิมพ์ขึ้นในปี พ.ศ. 2474 เพื่อใช้เป็นแบบเรียน ตามพระประสงค์ของ พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าธานีวัฑฒิต ซึ่งทรงดำรงตำแหน่ง เสนาบดีกระทรวงธรรมการในขณะนั้น

พระสุธนฉบับส่วนร้อยแก้วนี้ ได้เรียบเรียงจากเรื่องสุธนชาตก ในหนังสือปัญญาสาตก ถึงข้อความที่กรมวิชาธิการ กระทรวงธรรมการ ได้ตกลงไว้ในคำนำหนังสือเรื่องนี้ว่า

เรื่องนิทานไทยชุดนี้ พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าธานีวัฑฒิต เสนาบดีกระทรวงธรรมการ มีรับสั่งให้รวบรวมเรียบเรียงขึ้นเป็นแบบเรียน จากหนังสือปัญญาสาตก ฉบับพิมพ์ของหอพระสมุดสำหรับพระนคร¹

โดยเหตุนี้เนื้อเรื่องในนิทานเรื่องพระสุธน จึงไม่มีที่ผิดเพี้ยนไปจากความในเรื่องสุธนชาตกแม้แต่เพียง

¹ "คำนำ," นิทานไทยเรื่องพระสุธน (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2516).
หน้า ก.

นอกจากนิทานเรื่องพระสุธนสำนวนร้อยแก้วฉบับนี้แล้ว ยังปรากฏมีเนื้อเรื่องถึงเรื่องพระสุธน-นางมโนห์รา สำนวนอื่นอีก เช่น นายสุวิวงศ์ พงศ์ไพฑูริย์ ไคอ้างถึงเรื่องมโนห์รา ฉบับของโรงเรียนเบญจมราชูทิศ¹ ซึ่งตรงกับที่นายเฮนรี ดี กินสเบอร์ก ไคกล่าวถึงในบทความเรื่องพระสุธนในเอเชีย ว่า

สำหรับสำนวนที่สามนั้น เป็นสมบัติของโรงเรียนเบญจมราชูทิศ จังหวัดนครศรีธรรมราช แต่เป็นสำนวนปากบอก และมีจินตนาสนใจอย่างหนึ่งคือ เนื้อเรื่องต่างและทอดจากเนื้อเรื่องในปัญญาสชาดกไปอีกไกล²

แต่เนื่องจากผู้วิจัยไม่สามารถหาต้นฉบับเรื่องมโนห์ราสำนวนนี้ไค จึงไม่อาจทราบได้ว่า ที่ว่าเนื้อเรื่องต่างและทอดไปอีกไกลนั้น ผิดแยกแตกต่างไปแค่ไหน

เรื่องพระสุธน-นางมโนห์รา อีกสำนวนหนึ่งที่อ้างถึงแก่เป็นคำวขอ³ เรียกว่า "เจ้าสุธน"⁴ มีเนื้อความคล้ายสุธนชาดกในปัญญาสชาดก สำนวนนี้หาต้นฉบับไม่ได้เช่นเดียวกัน.

¹ สุวิวงศ์ พงศ์ไพฑูริย์, "มโนหรานิภาตในทัศนะของข้าพเจ้า," มโนหรานิภาตฉบับวัคมีชัยมีวาสา สงขลา (สงขลา : วิทยาลัยวิชาการศึกษาสงขลา และวิทยาลัยครูสงขลา, 2513), หน้า 308.

² เฮนรี ดี กินสเบอร์ก, "พระสุธนในเอเชีย," มโนหรานิภาต... หน้า 393-4.

³ เป็นคำประพันธ์แบบหนึ่งที่นิยมแต่งกันในทางภาคเหนือ.

⁴ นายเสนาหา บุณยรักษ์ อ้างไว้ในวิทยานิพนธ์เรื่อง วรรณกรรมคำวขอของภาคเหนือว่าไคทราบว่ามีเรื่องนี้กับเรื่องอื่นรวม 27 เรื่องจากคำวขอเล่าของชาวบ้านหมู่ที่ 3 ตำบลห้วยทราย อำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่ แต่หาต้นฉบับไม่ได้.

ค. เสนาหา บุณยรักษ์, วรรณกรรมคำวขอของภาคเหนือ, เอกสารการนิเทศการศึกษา ฉบับที่ 176 (กรุงเทพฯ : หน่วยงานนิเทศการกรมการฝึกหัดครู, 2519), หน้า 15-6.

3.9 ต้นเค้า และการแพร่หลายของ เรื่องพระสุธน-นางมโนห์รา ในประเทศไทย

ตามที่เข้าใจกันโดยทั่วไปนั้น หนังสือปัญญาสชาดกที่พระสงฆ์ชาวเชียงใหม่ นำนิทานต่าง ๆ มารวบรวมแต่งขึ้นนั้น เป็นแหล่งกำเนิดของวรรณคดีไทยเป็นจำนวนมาก ดังที่นายชนิต อัญโญ¹ ได้กล่าวถึงความสำคัญของหนังสือปัญญาสชาดกไว้ในหนังสือ นิทานวรรณคดี ว่า

นิทานวรรณคดีคือนิทานเรื่องต่าง ๆ เช่น นิทานพื้นเมือง และเรื่องชาดกต่าง ๆ โดยเฉพาะคือจำพวกที่เรียกกันว่าปัญญาสชาดก ซึ่งเป็นเสมือนเส้นโลหิตที่แล่นไปทั่วสรรพางค์กายแห่งวรรณคดีไทยของเรา เพราะเรื่องชาดกหรือนิทานต่าง ๆ เหล่านี้ เป็นปัจจัยอันสำคัญที่นักวรรณคดีของไทยได้นำเอามาคัดแปลงแต่งเป็นวรรณคดีเรื่องต่าง ๆ ขึ้น ที่นำเอาเรื่องมานิพนธ์ขึ้นโดยตรงก็มี ¹

ด้วยเหตุนี้เองจึงเป็นที่เชื่อกันว่า นิทานเรื่องพระสุธน-นางมโนห์รา ซึ่งแต่งเป็นภาษาไทยส่วนต่าง ๆ หลายฉบับนั้น ได้ต้นเค้ามาจากนิทานชาดกเรื่องสุธนชาดก ในหนังสือปัญญาสชาดก ประคอง นิมมานเหมินท์ ได้กล่าวอ้างไว้ใน ลักษณะวรรณกรรมภาคเหนือ ว่า

นิทานในปัญญาสชาดก มีเค้ามาแต่งเป็นส่วนย่อย-กรอง เป็นวรรณคดีสำคัญของภาคกลางหลายเรื่องดังนี้...

ง. เรื่องพระสุธนนางมโนห์รา ก็มีเค้าแต่งเป็นบทละครนอก ตั้งแต่สมัยกรุงเก่า มักจับความตอนพวกนางกินรีไปเล่นน้ำ นางมโนห์ราถูกพรานบุญจับ ไปถวายเป็นพระมเหสีพระสุธน พระยาอิศรานุภาพ แต่งพระสุธนคำฉันท์ ²

¹ ชนิต อัญโญ, นิทานวรรณคดี (พระนคร : ศิวพร, 2508), หน้า 1.

² ประคอง นิมมานเหมินท์, ลักษณะวรรณกรรมภาคเหนือ (กรุงเทพมหานคร : สมาคมสังคมนักประพันธ์แห่งประเทศไทย, 2517), หน้า 29, 31.

ความเข้าใจดังกล่าวนี้ ก็มีสาเหตุอยู่ เพราะเรื่องพระสุชน-นางมโนห์ราที่แต่งเป็นภาษาไทยสำนวนต่าง ๆ เท่าที่ปรากฏอยู่ในขณะนี้ มีหลายสำนวนที่เรียบเรียงจากเรื่องสุชนชาคกในปัญญาสาคร ทั้งนี้โดยพิจารณาหลักฐานจากข้อความที่บอกไว้ในเรื่องนั้น ๆ สำนวนเหล่านี้ได้แก่ พระสุชนคำฉันท์ ของพระยาอิสริยาภพ (อิน), คำกลอนเรื่องพระสุชน สำนวนนายพลอย, ภาพยนตร์เรื่องมะโนรา สำนวนคำกาพย์, และนิทานเรื่องพระสุชน สำนวนความเรียงของหลวงศรีอมรญาณ

สำหรับบทละครครั้งกรุงเก่าเรื่องนางมโนห์รานั้น เป็นที่เชื่อได้แน่นอนว่าต้นเค้าของเรื่องไม่ได้มาจากเรื่องสุชนชาคกในหนังสือปัญญาสาครกึ่งที่เข้าใจกัน ทั้งนี้ได้เคยกล่าวไว้แล้วว่า เนื้อความที่มีอยู่ในบทละครครั้งกรุงเก่าเรื่องนางมโนห์ราตามต้นฉบับพิมพ์นั้น ไม่ปรากฏในเรื่องสุชนชาคก นอกจากเหตุการณ์ที่กล่าวถึงพรานมุดตริกใช้บ่วงนาคจับนางมโนห์รา แล้วพาไปถวายพระสุชนเท่านั้น แต่เนื้อความในบทละครครั้งกรุงเก่าเรื่องนางมโนห์ราที่ไม่ปรากฏในเรื่องสุชนชาคก กลับไปเหมือนเรื่องราวที่มีในนิทานชาวบ้านเรื่องนางมโนห์ราที่เล่ากันในหมู่คนทางใต้โดยไม่ผิดเพี้ยนแม้แต่เรื่องราวที่เป็นรายละเอียด¹

อีกประการหนึ่ง ได้สันนิษฐานแล้วว่าบทละครครั้งกรุงเก่าเรื่องนางมโนห์รานั้นเป็นผลงานของคนทางใต้ และเนื้อความที่ปรากฏอยู่เดิมเป็นบทร้องปากเปล่าของละครชาตรี เนื่องจากการแสดงละครชาตรีแต่ก่อน มักจะไม่มีบทที่แต่งไว้ก่อน² จึงไม่น่า

¹ คุรยละเอียดในวิทยานิพนธ์ หน้า 52-7.

² กล่าวกันว่า ในการแสดงละครชาตรีนั้น ไม่มีบทร้อง, ผู้แสดงต้องแต่งบทร้องเองในขณะที่แสดง จึงเป็นว่า เมื่อถึงบทของใครผู้แสดงก็ต้องแต่งบทร้องนั้นในทันที และเมื่อใครแสดงบอยเขาก็อาจจกจำบทร้องนั้น ๆ ได้ และคงได้จดบันทึกไว้เป็นหลักฐานกึ่งที่ปรากฏในเวลาต่อมา.

สงสัยว่าบทร้องที่ผู้แสดงแต่งขึ้นในขณะที่แสดงนั้นจะไม่ยกขึ้นจากเรื่องราวที่เล่ากันอย่างแพร่หลายในเวลานั้น ฉะนั้นจึงเชื่อได้ว่า คนเฒ่าที่บดละครครั้งกรุงเก่าเรื่องนางมโนห์รานั้นน่าจะมาเป็นบทร้องขึ้นนั้น น่าจะเป็นเรื่องราวหรือนิทานที่เล่ากันแพร่หลายในทางภาคใต้ และเป็นคนเฒ่าของนิทานชาวบ้านเรื่องพระสุธน-นางมโนห์รา ที่เล่ากันอยู่ในถิ่นภาคใต้ขณะนี้

ส่วนข้อที่ว่าเรื่องราวที่ปรากฏในละครครั้งกรุงเก่าเรื่องนางมโนห์รา มีเพียงส่วนหนึ่งก็อาจสันนิษฐานได้ว่า เกมเนื้อความของบดละครครั้งกรุงเก่า ๆ นี้ คงมีครบ และมีเนื้อเรื่องเหมือนกับนิทานชาวบ้าน ๆ utoมาบางส่วนอาจสูญหายไปคงเหลือเท่าที่ปรากฏตามฉบับพิมพ์ หรืออาจจะเป็นไปได้ว่าเนื้อความเดิมมีเท่าปรากฏนี้ utoว่าชอบ เล่นชอบแสดง เฉพาะตอนนี้ เพราะแสดงได้ดีและสนุกสนานกว่าตอนอื่น

ส่วนเรื่องมโนห์รานิบาต แม้เนื้อความส่วนใหญ่จะคล้ายกับเรื่องสุธนชาคกในปัญญาชาคกก็ตาม โดยหลักฐานและเหตุผลทำให้เชื่อได้ว่าเรื่องนี้มีโคคำเนินความตามเรื่องที่มีในสุธนชาคก แต่มีต้นเฒ่าจากเรื่อง หรือนิทานที่นิยมแพร่หลายในหมู่คนทางใต้ และโดยที่มีเนื้อความคล้ายกันเป็นส่วนใหญ่นี้เอง จึงเป็นปัญหาว่าเรื่องมโนห์รานิบาตกับเรื่องสุธนชาคกจะมีความสัมพันธ์กันอย่างไรหรือไม่ เพียงใด

เป็นที่ทราบกันทั่วไปแล้วว่า หนังสือปัญญาชาคกเป็นประมุขนิทานเก่าแก่ที่เล่ากันในเมืองไทยแต่โบราณ ที่พระสงฆ์ชาว เชียงใหม่รวบรวมแต่งเป็นชาคกภาษาบาลี เมื่อพิจารณาถึงถิ่นที่ควรจะเป็นต้นเฒ่าของนิทานที่พระสงฆ์ชาว เชียงใหม่นำมาแต่งสุธน-ชาคก คือถิ่นทางเหนือ ก็ไม่ปรากฏว่ามีหลักฐานอันใดที่แสดงว่านิยมเล่านิทานเรื่องนี้กันตรงกันข้ามในท้องถิ่นทางภาคใต้ ไม่เพียงแต่จะนิยมเล่าเรื่องพระสุธน-นางมโนห์รากันอย่างแพร่หลายเท่านั้น นิทานเรื่องนี้ยังปรากฏในรูปแบบอย่างอื่นอีก เช่นบทเพลงกล่อมเด็กและรูปของการแสดง จึงน่าเชื่อได้ว่าแหล่งที่พระสงฆ์ชาว เชียงใหม่ได้นิทานเรื่องพระสุธน-นางมโนห์รา มาแต่งเป็นชาคกบาลีนั้น ต้องเป็นถิ่นภาคใต้ไม่ใช่ภาคเหนือ

นอกจากนี้ตามหลักฐานที่ว่าละครชาตรีของปักข์ไค้ มาเป็นต้นกำเนิดของละคร
 ราวที่กรุงศรีอยุธยา ซึ่งมีชื่อในภายหลังว่าละครนอกและละครในนั้น¹ ก็ยังเป็นเครื่อง
 ยืนยันให้เห็นการแพร่หลายของศิลปะและวัฒนธรรมของทางใต้ ขึ้นไปสู่ทางภาคเหนือได้
 เกินซัดยิ่งขึ้น โดยเฉพาะเรื่องพระสุธน-นางมโนห์รา ซึ่งเป็นเรื่องหนึ่งที่นิยมใช้แสดง
 ละครชาตรีมาตั้งแต่แรกเริ่ม

ฉะนั้นต้นเค้าของเรื่องสุธนชาคกในปัญญาสาครกที่พระสงฆ์ชาวเชียงใหม่นำมา
 แต่งเป็นชาคกภาษาบาลี ก็คือนิทานเรื่องพระสุธน-นางมโนห์รา ที่นิยมเล่ากันแพร่หลาย
 ในหมู่คนทางใต้อย่างแน่นอน และโดยที่เนื้อความในสุธนชาคกกับในมโนห์ราิบาดเหมือน
 กันเป็นส่วนใหญ่ จึงอาจกล่าวได้ว่า นิทานเรื่องพระสุธน-นางมโนห์รา ที่เป็นต้นเค้า
 เรื่องสุธนชาคกนั้นน่าจะเป็นฉบับเดียวกับมโนห์ราิบาดกล่าวถึงว่าเป็น "พระบาลี" และ
 ใช้เป็นต้นเรื่องในการเรียบเรียง

หลักฐานที่แสดงว่าเรื่องพระสุธน-นางมโนห์รา ที่เล่ากันอยู่ในถิ่นภาคใต้แพร่-
 หลายขึ้นไปสู่ภาคเหนือเมื่อใดนั้น อาจพิจารณาตามหลักฐาน ที่ปรากฏในศิลาจารึกของ
 พ่อขุนรามคำแหง ซึ่งมีความตอนหนึ่งว่า

พ่อขุนรามคำแหง กระทำไอยูทานแกมหาเถรสังฆราช
 ปรุาชญเรียนจบปฏิภไตรหลวงกว่าปุครในเมืองนี้ ทุกคนลुक
 แดเมืองศรีธรรมราชมา²

¹ ธนิต อภัยโพธิ์, "กำเนิดนาฏศิลป์ไทย," รวมปรากฏกาของฝ่ายวัฒนธรรม
 (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2517), หน้า 64.

² "ศิลาจารึก หลักที่ 1," ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ 1 (พระนคร : กรม-
 ศิลปากร, 2500), หน้า 9.

ราชวงศ์พระร่วง สมัยนั้น เมืองนครศรีธรรมราช เป็นเมืองมี
พระเจ้าแผ่นดินเป็นอิสระ มาจนถึงสมัยพ่อขุนรามคำแหง
กรุงสุโขทัย ซึ่งโคทรงยกทัพไปรบกับพระเจ้าไศเลนทร
และไกรรชัชชนะ เมืองนครศรีธรรมราชจึงตกเป็นเมืองขึ้น
ของไทยแต่นั้น เมื่อพ่อขุนรามคำแหงเสด็จไปถึงเมืองนคร-
ศรีธรรมราช โคพิจารณาคลังทิวังกางศ์ที่นับถืออยู่ในขณะ
นั้น เกิดเลื่อมใสจึงไถนมนตพระสงฆ์เถระมหาเถระมารุง
สุโขทัย และนำเอาลัทธิหินยานลังกาวงศ์ มาประดิษฐานแต
นั้นมา ¹

นี้เป็นหลักฐานที่แสดงว่า พุทธศาสนาลัทธิลังกาวงศ์ ไต่เผยแพร่จากทางใต้ขึ้น
ไปทางเหนือ โดยพ่อขุนรามคำแหงไถนมนตพระเถระ จากเมืองนครศรีธรรมราชมา
ประดิษฐานและเผยแพร่พุทธศาสนาลัทธิลังกาวงศ์ในกรุงสุโขทัย ทรงความที่ปรากฏใน
ศิลาจารึกที่ยกมานั้น และเข้าใจว่าคงจะนำนิทานเรื่อง พระสุธน-นางมโนห์รา ที่แพร่
หลายอยู่แถบเมืองนครศรีธรรมราชในขณะนั้น ขึ้นมาเผยแพร่ในทางเหนือคราวนั้นด้วย
ตอจากนั้นก็คงจะแพร่หลายไปจนถึง เมือง เชียงใหม่ พระสงฆ์ชาวเชียงใหม่จึงได้นำ
เรื่องมาแต่งเป็นชาคกภาษาบาลี และไต่แพร่หลายลงมาทางภาคกลางในเวลาต่อมา

ฉะนั้น หากเป็นไปตามเหตุผลดังกล่าวนี้ ก็อาจถือเป็นข้อยุติได้ว่า เรื่องสุธน-
ชาคกในปัญญาสชาคก มีชื่อเป็นต้นเค้าเดิมของเรื่องพระสุธน-นางมโนห์รา ที่มีอยู่ใน
ประเทศไทย หากแต่ไต่เนื่องมาจากนิทานเรื่องพระสุธน-นางมโนห์รา ที่นิยมเล่ากัน
ในดินแดนทางใต้ โดยเฉพาะที่เมืองนครศรีธรรมราช และแพร่หลายขึ้นไปทางเหนือ
และนิทานเรื่องพระสุธน-นางมโนห์ราที่เป็นต้นเค้าของเรื่องสุธนชาคกนั้น ก็เป็นต้นเค้า

¹ สัทศัน สิริสวาย, "พระราชกรณียกิจของพ่อขุนรามคำแหง ในการตั้งสถาบัน
การปกครองชาติไทย," หนังสืออนุสรณ์พ่อขุนรามคำแหงมหาราช (พระนคร : โรง-
พิมพ์มิตรสยาม, 2513), (จังหวัดสุโขทัยจัดพิมพ์เป็นที่ระลึกการ เปิดอนุสาวรีย์พ่อขุน
รามคำแหงมหาราช 2513).

ของมโนหรานิบาทควย และโดยที่เนื้อความบางตอนของมโนหรานิบาทไปเหมือนกับนิทานชาวบ้านเรื่องนางมโนห์รา และบทเพลงกล่อมเด็กของทางภาคใต้ เรื่องนางมโนห์รา ซึ่งมีเนื้อความต่างจากสุธนชาคกหลายแห่ง จึงนำไปได้ว่าเนื้อความส่วนนั้นของมโนหรานิบาทได้เกามาจากนิทานชาวบ้านและบทเพลงกล่อมเด็ก ซึ่งสืบเนื่องมาจากเรื่องพระสุธน-นางมโนห์รา ที่มีส่วนความแปลกไปจากคนเรื่องของสุธนชาคกและมโนหรานิบาท และส่วนที่มีเนื้อความแปลกไปนี้ น่าจะเป็นคนเฒ่าของบตละครครั้งกรุงเก่าเรื่องนางมโนห์ราควย

โดยที่ลักษณะของนิทานหรือเรื่องราวใด ๆ ก็ตาม น่าจะมีเพียงหนึ่งเรื่องเดียว การที่มีเนื้อความเพิ่มขึ้นเป็นหลายส่วนและแตกต่างกันไปนั้น ก็เนื่องด้วยมีการถ่ายทอดและ "เมื่อตกไปยังพื้นถิ่นแถบใดก็มักจะปรับตัวเข้ากับสิ่งแวดล้อมของแถวนั้น ... ความแตกต่างในรายละเอียดต่าง ๆ จึงอาจเกิดขึ้นควยเหตุนี้" ¹

ฉะนั้น จึงอาจสรุปได้ว่าคนเฒ่าของเรื่องพระสุธน-นางมโนห์รา ในประเทศไทยนั้นมีเพียงหนึ่งเรื่องเดียว คือเรื่องที่นิยมเล่ากันแพร่หลายไปยังถิ่นใกล้เคียง และถิ่นอื่นในเวลาต่อมา จนปรากฏว่ามีเรื่องพระสุธน-นางมโนห์รา ส่วนต่าง ๆ ในขณะนั้นหลายส่วน ทั้งที่มีเนื้อความเหมือนกันบ้าง แตกต่างกันไปบ้าง ซึ่งอาจเขียนแผนผังแสดงคนเฒ่า และการเผยแพร่ของเรื่องพระสุธน-นางมโนห์รา ในประเทศไทย ได้ดังนี้

¹ กุหลาบ มัลลิกะมาส, "นิทานชาวบ้าน," สังคมศาสตร์ปริทัศน์ฉบับพิเศษ 1 (พระนคร : สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2507), หน้า 57.

เรื่องพระสุธน-นางมโนห์รา ที่แพร่หลายอยู่ในทางภาคใต้

เรื่องที่น่ามาแสดง(ม)โนห์รา

ส่วนที่แพร่หลายอยู่ในถิ่นใต้ จังหวัดอื่น

ส่วนที่แพร่หลายอยู่ที่เมืองนครศรีธรรมราช

บทละครครั้งกรุงเก่า เรื่องนางมโนห์รา--นิทานชาวบ้าน เรื่องนางมโนห์รา-สงขลา -----มโนหรานิบาต สุธนชาคก ในปัญญาสชาคก

บทกล่อมเด็กภาคใต้

นิทานร้อยแก้วเรื่องพระสุธน นิทานบ้านโน กลอนเรื่องพระสุธน พระสุธนคำฉันท์ ภาพยนตร์เรื่องมะโนรา

บทละครเรื่องมโนห์รา กรมศิลปากรสร้างบท

อนึ่ง หากจะเชื่อว่าเรื่องพระสุธน-นางมโนห์ราได้คนเคามาจากต่างประเทศ ดังที่นายชนิต อยู่โพธิ์ ไก่กล่าวไว้ในที่หลายแห่งสรุปได้ว่า นิทานเรื่องนี้มีเรื่องอยู่ใน คัมภีร์ของอินเดีย และมีเนื้อเรื่อง และรายละเอียดคล้ายคลึงกับเรื่องพระสุธน-นางมโนห์ราที่มีอยู่ในประเทศไทย¹ ก็อาจกล่าวได้ว่า ต้นเรื่องของนิทานเรื่องนี้จะมีที่ เมืองนครศรีธรรมราชเพียงแห่งเดียว ควบเป็นดินแดนแห่งแรกที่ได้รับอารยธรรมทั้งหมดที่ แผลขยายมาจากอินเดีย² แล้วแพร่หลายไปยังถิ่นใกล้เคียงในเวลาต่อมา เฉพาะ เรื่องพระสุธน-นางมโนห์รา ในชั้นต้นน่าจะมีเนื้อความแปลกจากกันเป็น 2 ส่วนวน คือ ที่แพร่ไปในถิ่นอื่นก็มีเนื้อความแปลกไป ส่วนที่ยังคงเล่ากันอยู่ในถิ่นเดิมคือเมืองนครศรี- ธรรมราช เนื้อความก็มีเหมือนเดิมเป็นส่วนใหญ่ ต่อจากนั้นแต่ละส่วนวนก็แพร่หลายไป ยังถิ่นต่าง ๆ ทั้งที่ปรากฏอยู่ขณะนี้ ฉะนั้น จึงอาจเขียนแผนผังแสดงต้นเค้าและการแพร่ หลายของเรื่องพระสุธน-นางมโนห์ราในประเทศไทยใหม่ ได้ดังนี้

¹ ทรายละเอียดในหนังสือและบทความที่นายชนิต อยู่โพธิ์ เป็นผู้แต่ง ไก่แก่- "คำนำ บทละครเรื่องมโนห์รา กรมศิลป์ากรสร้างบท" กรมศิลป์ากรจัดพิมพ์ เมื่อ พ.ศ. 2498 หน้า ก, "นิทานวรรณคดี" หน้า 23-3, "กำเนิดนาฏศิลป์ไทย" ใน หนังสือรวมปาฐกถา ฝ่ายวัฒนธรรม ของคณะกรรมการแห่งชาติว่าด้วยการศึกษา ฯ แห่ง สหประชาชาติ หน้า 64.

² ตามหลักฐานทางภูมิศาสตร์ประเทศไทย ไปมาติดต่อกับอินเดียโดยใช้ทางน้ำ เป็นคมนาคมสำคัญ และตามหลักฐานทางประวัติศาสตร์ และโบราณคดีศิลปะวัฒนธรรม อินเดียจะ แผลแพร่มายังประเทศไทยทางดินแดนตอนใต้ ซึ่งมี เมืองนครศรีธรรมราชเป็น แห่งแรก

ทรายละเอียดในวิทยานิพนธ์ หน้า 289, 252.

เรื่องพระสุธน-นางมโนห์รา ต้นเรื่องที่มีในเมืองนครศรีธรรมราช

เรื่องที่น่ามาแสดง(ม)โนห์รา

ส่วนที่แพร่หลายอยู่ในถิ่นใต้ จังหวัดอื่น

ส่วนที่ยังแพร่หลายอยู่ที่ เมืองนครศรีธรรมราช

บทละครครั้งกรุงเก่า เรื่องนางมโนห์รา

นิทานชาวบ้าน เรื่องนางมโนห์รา

สงขลา --- มโนหรานิมาต

สุชนชาคก ในปัญญาสชาคก

บทกล่อมเด็กภาคใต้

นิทานร้อยแก้วเรื่องพระสุธน

นิทานบ้านใน

กลอนเรื่องพระสุธน

พระสุธนครำฉันท์

กาพย์เรื่องมะโนรา

บทละครเรื่องมโนห์รา กรมศิลปากรสร้างบท